

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
MEDENİYETLER İTTİFAKI ENSTİTÜSÜ
MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İSLAM SAVAŞ HUKUKUNUN KÖKENLERİ:
KUR'AN VE SÜNNET'TE SAVAŞ**

ASIM ÖZTÜRK

AĞUSTOS 2019

ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Medeniyet Araştırmaları alanında Yüksek Lisans Derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri:

	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Recep Şentürk (Tez Danışmanı)	_____	_____
Doç. Dr. Özgür Kavak	_____	_____
Dr. Öğr. Üyesi İhsan Kahveci	_____	_____

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Tarih

Mühür/İmza

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Asım Öztürk

İmza:

ÖZ

İSLAM SAVAŞ HUKUKUNUN KÖKENLERİ:

KUR'AN VE SÜNNET'TE SAVAŞ

Öztürk, Asım

Medeniyet Araştırmaları Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Recep Şentürk

Ağustos 2019, 192 sayfa

Savaş ve barış devletlerarası tarihin vazgeçilmez tartışmalarından olmakla birlikte temelinde meşruiyet tartışmaları yatmaktadır. Savaşın meşruiyetini ifade eden haklı savaş kavramı her ne kadar batı merkezli bir kavram olsa da çok eski zamanlardan itibaren kaynaklarda savaşın meşruiyeti hakkında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardaki farklılaşmanın özünde ise epistemolojik, kavramsal ve kuramsal farklılıklar yatmaktadır. Tüm din, devlet ve medeniyetlerin savaş anlayışları ve savaş hukukları olduğu gibi İslam'ın da kendine özgü bir savaş kuramı ve buna bağlı bir savaş hukuku bulunmaktadır. İslam savaş hukuku, Kur'an ve Sünnet temelinde şekillenmiştir.

Bu tezde İslam savaş hukukunu teori ve pratik olmak üzere savaş kuramı ve savaş hukuku şeklinde iki başlık altında sınıflandırdım. Savaş kuramı Kur'an ve Sünnet çerçevesinde olup bunun üzerine inşa edilmiş fıkıh ve kelamı da kapsamaktadır. İslam'da savaşın düşünsel ve inançsal arka planına dair kaynaklar incelenmiştir. Savaş hukuku da Kur'an ve Sünnet'te savaşın uygulamasının nasıl olduğunu kapsamakta olup; savaşa başvurma hukuku, savaş içi hukuk ve savaş sonrası hukuk olmak üzere üç ana başlık altında kaynakları çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmada Kur'an ve detaylı izahı için *Nesefti Tefsiri* ve *Ebussuûd Efendi Tefsiri*, Hadis kaynağı olarak *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*, Fıkıh kaynağı olarak *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir* gibi ilmi değere sahip eserlere başvurulmuş olup Kur'an ve Sünnet'te savaşın kuramsal ve pratik genel bir çerçevesi çizilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Savaş, Hukuk, Kur'an, Sünnet, Kuram

ABSTRACT

ROOTS OF ISLAMIC LAW OF WAR: WAR IN THE QURAN AND SUNNAH

Öztürk, Asım

MA in Civilization Studies

Thesis Advisor: Prof. Recep Şentürk

August 2019, 192 Pages

War and peace have always been part of essential debates of interstate history and legitimacy lie at the bottom of these debates in its core. Although the concept of just war which expresses the legitimacy of war is western-centred; there have been resources about the legitimacy of war, which there are approaches based on legitimacy in them, since early ancient times. Epistemological, conceptual and theoretical differences are found in the core of differentiation in these approaches. Like all religions, states and civilizations have a theory of war and law of war, Islam has a distinctive doctrine of war and a law of war based on it. Islamic law of war is shaped under the skin of the Quran and Sunnah.

I classified the Islamic law of war under two heading “the doctrine of war” and “the law of war” as mentioning doctrine and application. The doctrine of war covers the Quran and Sunnah with Fiqh and Kalam which are based on them. The resources related to belief-related and intellectual backgrounds of war in Islam are investigated. Additionally, the law of war covers how the application of war in the Quran and Sunnah; and it is analysed with their resources under three main headings as “the recourse law of war”, “the law of in-war” and “the law of post-war”. I applied Quran, and *Nasafi’s Tafsir* and *Ebussuûd Efendi’s Tafsir* for detail, in addition to some works with scholarly value such as *Bukhari* and *Muslim* for Hadith resources and *the Islamic Law of Nations* for Fiqh resources. I aimed to draw a general frame of war in the Quran and Sunnah.

Keywords: Islam, War, Law, Quran, Sunnah, Doctrine

TEŞEKKÜR

Bu araştırma için beni yönlendiren, karşılaştığım zorlukları bilgi ve tecrübesi ile aşmamda yardımcı olan değerli Danışman Hocam Prof. Dr. Recep Şentürk'e teőekkürlerimi sunarım. Değerli tavsiyeleri için Prof. Dr. Hayreddin Karaman ve Prof. Dr. Yaşar Kandemir hocalarımıza da teőekkürlerimi sunarım. Yine araştırmanın belirli aşamalarında görüş ve önerilerini aldığım değerli hocalarım Prof. Dr. Őükrü Özen, Prof. Dr. Serdar Demirel, Doç. Dr. Özgür Kavak, Dr. İhsan Kahveci, Dr. Mehmet Akif Kayapınar ve Dr. Vahdettin Işık'a teşekkür ederim. Kendi kaynaklarını kullanımına sunan Prof. Dr. Ahmet Yaman hocamıza da ayrıca teőekkürlerimi sunarım.

Araştırmanın yürütülmesinde maddi ve manevi yardımlarını gördüğüm Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ve İbn Haldun Üniversitesi personeline teşekkür ederim.

Tezimin her aşamasında beni yalnız bırakmayan aileme sevgi ve saygılarımı sunar, bana manevi destek sağlayan eőime nazik katkılarından dolayı teşekkür ederim.

ASIM ÖZTÜRK

İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
SEMBOLLER VE KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
Araştırmanın Kısıtları.....	2
Araştırmanın Kaynak Analizi.....	2
Araştırmanın Yöntemi.....	6
BÖLÜM 1 SAVAŞIN MEŞRUIYETİ.....	9
1.1. Savaşın Tanımı.....	10
1.2. Savaş Çeşitleri.....	11
1.3. Savaşın Meşruiyeti ve “Haklı Savaş”	14
1.4. Uluslararası Anlaşmalar	35
1.5. Uluslararası Müdahaleler	39
1.6. Savaşta Sivillerin Konumu	42
1.7. Sonuç.....	44
BÖLÜM 2 İSLAM SAVAŞ HUKUKU	45
2.1. SAVAŞ KURAMI.....	48
2.1.1. Cihadın Tanımı.....	49
2.1.2. İslam’a Girişin, Huzurun ve Güvenliğin Önceliği	53
2.1.3. Savaş Kuramı ve Cihad	55
2.1.4. Savaşın Müslümanlar için Önemi	68
2.1.5. Münafıkların Savaşa Yaklaşımı	79
2.1.6. Savaşın Şartları.....	85
2.1.7. Savaşa Hazırlıklı Olunması	90
2.1.8. Savaştan Kaçılmaması.....	91
2.1.9. Savaşa Teşvik ve Savaşta Allah’ın Desteği	101

2.1.10. Şehadet	111
2.1.11. Sonuç	118
2.2. SAVAŞ HUKUKU	121
2.2.1. SAVAŞA BAŞVURMA HUKUKU	123
2.2.1.1 Devletler Arası İlişkilerin Kökeni ve Eman	123
2.2.1.2. Savaş Sebepleri	134
2.2.1.3. Savaş Öncesi İstişare	137
2.2.1.4. Savaş Öncesi Hazırlık	137
2.2.1.4.1. Savaş Öncesi İstihbarat	138
2.2.1.4.2. Ordu ve Seriyeye Hazırlanması	140
2.2.1.5. Değerlendirme	141
2.2.2. SAVAŞ İÇİ HUKUK	142
2.2.2.1. Savaş Öncesi Kontrol ve Savaşa Teşvik	142
2.2.2.2. Savaşta Usul	144
2.2.2.2.1. Savaşta Öldürme	155
2.2.2.2.2. Savaşta Siviller	160
2.2.2.2.3. Savaşta Doğa	162
2.2.2.3. Değerlendirme	164
2.2.3. SAVAŞ SONRASI HUKUK	165
2.2.3.1. Savaş Sonrası Ganimetlerin Paylaşımı	165
2.2.3.2. Savaş Sonrası Esirler	170
2.2.3.3. Değerlendirme	173
2.2.4. SONUÇ	174
BÖLÜM 3 DEĞERLENDİRME VE ANALİZ	177
3.1. Tarihsel Açıdan	177
3.2. Meşru Savaş Açısından	178
3.3. Günümüz Uluslararası İlişkileri Açısından	180
3.4. Genel Değerlendirme	181
SONUÇ	182
REFERANSLAR	183
ÖZGEÇMİŞ	192

ŒEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Œekil 1.1. İslam SavaŒ Kuramı ve İslam SavaŒ Hukuku	45
Œekil 1.2. İslam SavaŒ Hukuku	122

SEMBOLLER VE KISALTMALAR

b.	İbn
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
hz.	Hazreti
iht.	İhtisar
m. ö.	Milattan Önce
not.	Notlar
s.	Sayfa
st.	Saint
tah.	Tahkik
ty.	Tarih Yok
yy.	Yazar Yok

GİRİŞ

Bu çalışmada İslam savaş hukukunun, Kur'an ve Sünnet'te nasıl yer aldığı incelenmeye çalışılmıştır. Bu kaynaklarda savaşla ilgili kuram ve uygulamaların hangi ölçüde yer aldığı, herhangi bir bilgi sunulup sunulmadığı araştırılmıştır. Bu kaynaklar bağlamında İslam savaş hukuku uygulamalarının savaşta neleri meşru gördüğü, neleri meşru görmediği ve hangi hususlara sınırlandırma getirdiği ana kaynakları ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu yapılırken daha önce İslam savaş hukuku açısından uygulanmamış bir sınıflandırma kullanılmıştır. Savaş hukuku batıda *jus ad bellum*, *jus in bellum* ve *jus post bellum* olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma konuyu incelerken kolaylık sağlamaktadır. Literatürde İslam savaş hukuku açısından bu tür bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Bu çalışmada İslam savaş hukuku, “savaş kuramı” ve “savaş hukuku” başlıkları altında kuramsal ve pratik olarak ikiye ayrılmıştır. Savaş hukuku başlığı da “savaş öncesi hukuk”, “savaş içi hukuk” ve “savaş sonrası hukuk” olarak sınıflandırılmıştır. Böylelikle ilk defa bu şekilde bir sınıflandırma yapılarak, mesele ana kaynakları ile ele alınmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Literatür taramasında, daha önce yukarıda zikredilen sınıflandırmaya göre konunun ele alınmamış olduğu tespit edilmiştir. Konunun bu sınıflandırmaya göre araştırılmasının, akademik olarak daha kapsamlı ve derinlemesine bir inceleme yapmaya imkân tanıyacağı düşünülmüştür. Buna ilave olarak bu çalışmayla klasik İslam kaynaklarında yer alan savaş ile ilgili tarihi ve modern uluslararası yaklaşım ve uygulamalarla karşılaştırılması hedeflenmiştir.

Bu çalışma, İslam savaş hukukunu klasik fıkıh literatürüne göre daha sistematik bir sınıflandırma ile ele alması yönüyle önem taşımaktadır. Konu savaşın meşruiyeti, tarihsel yönü ve günümüz uluslararası ilişkiler konuları bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alındığı için ayrı bir ehemmiyete sahiptir.

Araştırmanın Kısıtları

İslam savaş hukuku ile ilgili özellikle fıkıh alanında kaleme alınmış birçok eser bulunmaktadır. Ayrıca ele alınan konu ile ilgili bilgi sunan birçok tefsir ve hadis kaynağı bulunmaktadır. Tüm bu eserlerin incelenememiş olması çalışmamız açısından bir eksikliktir. Ancak bunların hepsini incelemek süre kısıtlılığı sebebiyle mümkün olmamıştır. Bu yüzden ilgili alanlara ait önemli ve önde gelen klasik kaynaklardan örneklem olarak bazıları seçilmiş ve konu bütünlüğü içerisinde değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Kaynak Analizi

Bu çalışmayı yaparken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı *Kur'an-ı Kerim Meâli*¹ temel alınmış, *Nesefi Tefsiri* ve *Ebussuûd Tefsiri* ayetlerin nasıl yorumlandığı hususunda örneklem olarak incelenmiştir. Hadis kaynağı olarak, Kütüb-i Sitte adıyla şöhret bulan en güvenilir hadis kitaplarından *Sahîh-i Buhârî*² ile *Sahîh-i Müslim*³ tercüme ve şerhlerine başvurulmuştur. Yine bahsi geçen bazı hadis kaynaklarından faydalanılmıştır. Bu çalışmada fıkıh kaynaklarından da istifade edilmiştir. Fıkıh kaynağı olarak, Batılıların uluslararası ilişkilerin kurucusu olarak kabul ettiği Ebû Hanîfe'nin iki gözde öğrencisinden birisi olan Ebû Abdillâh Muhammed Eş-Şeybânî'nin yazdığı *es-Siyeru'l-Kebir* isimli kitabın Serahsi tarafından yazılmış ve günümüze sadece bir kısmı ulaşmış *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*⁴ kullanılmıştır. Bu kitap tüm kadim kitaplar gibi konuları mesele bazlı ele almıştır. Bu yazım üslubu meselelerin anlaşılması için daha tercih edilir bir noktada olmakla birlikte, başlıkların üst başlıklarda toplanması genel resmin görülebilmesi için daha uygun görünmektedir.

Bu konu ile ilgili yaptığımız taramalarda ilgili temel kaynakların Kur'an'daki cihad ayetleri, hadis kitaplarının cihad bahisleri, *siyer* kitapları, *megazî* kitapları, *ahkâmu's-sultâniyye* kitapları olduğu tespit edilmiştir. Kur'an ve tefsiri ile ilgili

¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, haz. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011).

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîh-i Buhârî), Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, çev. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987).

³ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Niysâbüri, *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîh-i Müslim), Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Neşriyat, 1988).

⁴ Serahsi, *İslam Devletler Hukuku, Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, çev. İbrahim Sarmış ve M. Sait Şimşek, ed. Ahmet Yaman (Konya: Eğitaş Yayınları, 2001).

Taberî,⁵ Mâtürîdî,⁶ İbn Cevzî,⁷ Kurtubî,⁸ Neseî,⁹ İbn Kesîr,¹⁰ Ebussuûd Efendi¹¹ gibi kadim alimlere ait olan tefsirler ile Elmalılı Hamdi Yazır ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi günümüz müfessirlerinin tefsirlerinde cihad ile ilgili ayetlerde ilgili açıklama ve izahlar bulunmaktadır. Hadis kitapları ile ilgili yaygın olarak bilinen Buhârî'ye ait *el-Câmiu's-Sahîh*, Müslim'e ait *el-Câmiu's-Sahîh*, Tirmizî'ye ait *el-Câmiu's-Sahîh*,¹² Ebû Dâvûd'a ait *es-Sünen*,¹³ Nesâî'ye ait *es-Sünen*¹⁴ ve İbn Mâce'ye ait *es-Sünen*,¹⁵ İmam Mâlik'e ait *el-Muvatta*,¹⁶ Dârimî'ye ait olan *es-Sünen*¹⁷ ve Ahmet b. Hanbel'e ait *Müsned* isimli eserler ve tercümeleri incelenebilir. Bu eserlerin cihad ile ilgili kısımlarında birçok hadis bulunmaktadır. Siyer kitapları ile ilgili Ebû Hanîfe'ye ait olan *es-Siyer* isimli eser ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye nispet edilmiş *es-Siyeru's-Sagîr* ve *Kitâbu's-Siyeri'l-Kebîr* isimli eserleri bulunmaktadır. Megazî kitapları ile ilgili İbn İshak'a ait *el-Megazi* isimli eser zikredilebilir. Ahkâmu's-sultâniyye kitaplarına Ebû'l-Hasan el-Mâverdî¹⁸ ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* isimli kitapları örnek olarak verilebilir.

⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, *Taberî Tefsiri*, çev. Mehmet Keskin, iht. ve tah. Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Ahmed Salih Rıza (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006).

⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2019).

⁷ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, çev. Abdülvehhap Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009).

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, *Kurtubî Tefsiri*, çev. ve not. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2005).

⁹ Ebû'l-Berekât Hâfizuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Neseî Tefsiri*, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Ravza Yayınları, 2003).

¹⁰ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, *İbn Kesîr Tefsiri*, tah. Abdurrezzak el-Mehdi, çev. Savaş Kocabaş (İstanbul: Polen Yayınları, 2010).

¹¹ Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, *Ebussuûd Tefsiri*, *Kur'an-ı Kerim'in Meziyetlerinin Akliselime Açıklanması*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, Mayıs 2016).

¹² Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen-i Tirmizî)*, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu (İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, 1981).

¹³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen (Sünen-i Ebû Dâvûd)*, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, haz. Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar ve Necat Akdeniz (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1988).

¹⁴ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen (Sünen-i Nesâî)*, *Sünen'ün-Neseî*, çev. Muhtar Büyükçınar, Ahmet Tekin, Ö. Faruk Harman ve Yaşar Erol (İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981).

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Es-Sünen (Sünen-i İbn Mâce)*, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012).

¹⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebû Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, *Muvatta'*, çev. Ahmet M. Büyükçınar, Vecdi Akyüz, Ahmet Arpa, Durak Pasmaz ve Abdullah Yücel (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994).

¹⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, *Sünen-i Dârimî*, çev. ve tah. Muhammed Aydın (İstanbul: Madve, 1994).

¹⁸ Ebû'l-Hasan Habib el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye, İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015).

Bu kaynaklara ek olarak günümüz yazarlarına ait eserler de bulunmaktadır. Muhammed Hamidullah'a ait *Hiz. Peygamber'in Savaşları*¹⁹ ve *İslam'da Devlet İdaresi*²⁰ kitapları ilk elde zikredilmesi gereken çalışmalardır. Muhammed Hamidullah aynı zamanda Serahsî'nin *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir* isimli eserini UNESCO'nun isteği üzerine *Le Grand Livre de La Conduite de L'état* ismi altında Fransızca'ya çevirmiştir. Eserin UNESCO tarafından yayınlanamaması üzerine Türkiye Diyanet Vakfı eseri dört cilt halinde 1989-1991 yıllarında neşredilmiştir. Bu hususlar hakkında yazmış başka bir yazar olan Macid Hadduri'ye ait İslam hukukunda savaş ve barış hakkında kaleme aldığı *War and Peace in the Law of Islam*²¹ isimli kitabı bulunmaktadır. Yine kendisinin *The Islamic Law of Nations: Shaybani's Siyar* isimli çevirisi mevcuttur. Macid Hadduri'nin İslam ve modern uluslararası sistemin karşılaştırmasının yapıldığı bir makalesi de bulunmaktadır. Hayrettin Karaman'ın da bu husus ile ilgili "İslam'da Savaş ve Barış"²² ve "Savaş ve İslam"²³ adı altında iki yazısı bulunmaktadır. Bu hususta araştırma yapmış diğer düşünürler de Haniff Ahamat ve Mohd Hisham Mohd Kamal'dir. Kendilerinin siyerin modern uygulamaları üzerine "Modern Application of Siyar (Islamic Law of Nations): Some Preliminary Observations"²⁴ adı altında bir makalesi bulunmaktadır. *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir* isimli eserin son tercümesi de İslâm Devletler Hukuku adı altında İbrahim Sarmış ve M. Sait Şimşek tarafından Ahmet Yaman editörlüğünde beş cilt halinde basılmıştır. Ahmet Yaman'ın editörlüğünün yanında *İslam Devletler Hukukunda Savaş* isimli bir eseri bulunmakta olup, kendisi çeşitli ansiklopedi maddeleri de yazmıştır. Ahmet Özel de bu konularda araştırma yapmış isimler arasında olup *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri* kitabına ilave olarak ilgili ansiklopedi maddeleri yazmıştır. Bu kitap ve makaleler konuyu çeşitli açılardan ele almakla birlikte dönemsel bir sınıflandırmanın yapılmamış olması, konunun sistematik olarak incelenmesini engellemektedir. Bu yüzden inceleme konusu olarak seçtiğimiz bu çalışma savaşın kuramsal alt yapısı ile

¹⁹ Muhammed Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları ve Meydan Savaşları, İslam Harp Tarihine Dair bir Tetkik*, 4. baskı, çev. Salih Tuğ (İstanbul, Sirkeci: Yağmur Yayınları, 1991).

²⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998).

²¹ Majid Khadduri, "Islam and the Modern Law of Nations," *The American Journal of International Law* 50, no. 2 (Apr. 1956): 358-372.

²² Hayrettin Karaman, "İslam'da Savaş ve Barış," Erişim Mayıs 22, 2019, www.hayrettinkaraman.net.

²³ Hayrettin Karaman, "Savaş ve İslam," Erişim Mayıs 22, 2019, www.hayrettinkaraman.net.

²⁴ Haniff Ahamat and Mohd Hisham Mohd Kamal, "Modern Application of Siyar (Islamic Law of Nations): Some Preliminary Observations," *Arab Law Quarterly* 25 (2011): 401-417.

savaşın uygulanmasının dönemsel sınıflandırmasını bir arada verdiği için önem arz etmektedir. Bunlara ek olarak İnsamer'in yayınladığı *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*²⁵ isimli panel kitabı, Kuramer'in yayınladığı *İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*²⁶ isimli sempozyum kitabı ve John Kelsay ve James Turner Johnson editörlüğünde yayınlanmış *Just War and Jihad, Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Traditions* isimli derlemesi²⁷ bulunmaktadır. Bu yayınların içinde çeşitli makaleler toplanmış olup detay için incelenebilir.

Yine bu konu hakkında Abdulaziz Hatip'in yazdığı *Kur'an-ı Kerim'e Göre Cihad*,²⁸ Ahmet Halıcı'nın yazdığı *Kur'an-ı Kerim'e Göre Cihad*,²⁹ Mustafa Özipek'in yazdığı *Ebussuûd Tefsirinde Cihad Kavramı*,³⁰ Nurullah Yalçın'ın yazdığı *Kütüb-i Sitte'de Cihad Bölümlerinin Muhteva Değerlendirmesi*³¹ ve Hilal Ağalday'ın yazdığı *Hız. Peygamber'in Cihad ve Savaş Anlayışı*³² isimli yüksek lisans tezleri ile Ahmet Özdemir'in yazdığı *İslam Devletler Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeninin Savaş Yoluyla Sağlanması*,³³ Hamza Aktan'ın yazdığı *Kur'an ve Hız. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Cihad*³⁴ ve Seda Ensarioğlu'nun yazdığı *İslam Siyaset Felsefesi Literatüründe Adil Savaş Kavramı*³⁵ isimli doktora tezleri bulunmaktadır.

Literatür çok geniş olduğu için zikredilen kaynakların verilmesi yeterli görülmüştür. İleri çalışmalar için ilgili diğer eserler incelenebilir.

²⁵ İNSAMER, *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*, haz. Ahmet Emin Dağ (İstanbul: 2016.)

²⁶ KURAMER, *İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*, 2. baskı, ed. Ahmet Ertürk (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2017).

²⁷ Greenwood Press, *Just War and Jihad, Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Traditions*, ed. John Kelsay and James Turner Johnson (New York: Greenwood Press, 1991).

²⁸ Abdulaziz Hatip, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Cihad" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1991).

²⁹ Ahmet Halıcı, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Cihad" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1993).

³⁰ Mustafa Özipek, "Ebussuûd Tefsirinde Cihad Kavramı" (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2013).

³¹ Nurullah Yalçın, "Kütüb-i Sitte'de Cihad Bölümlerinin Muhteva Değerlendirmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2018).

³² Hilal Ağalday, "Hız. Peygamber'in Cihad ve Savaş Anlayışı" (Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2018).

³³ Ahmet Özdemir, "İslam Devletler Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeninin Savaş Yoluyla Sağlanması" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008).

³⁴ Hamza Aktan, "Kur'an ve Hız. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Cihad" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2005).

³⁵ Seda Ensarioğlu, "İslam Siyaset Felsefesi Literatüründe Adil Savaş Kavramı" (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2015).

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada ilk olarak savaşın meşruiyetinin tarihsel süreçte nasıl ele alınmış olduğu incelenecektir. Buna ilave olarak savaşın meşruiyeti bağlamında günümüz uluslararası ilişkilerinin hangi noktada olduğu ele alınacaktır. Bu, İslam savaş hukukunun savaşın meşruiyeti bakımından meseleye nasıl baktığının görülmesi açısından önemlidir. Çalışmada ikinci olarak İslam savaş hukuku kuram ve uygulama olarak incelenecektir. Savaş kuramı başlığı altında savaşın inançsal ve düşünsel olarak ne ifade ettiği izah edilmeye çalışılacaktır. Savaş hukuku başlığı altında konu “savaşa başvurma hukuku”, “savaş içi hukuk” ve “savaş sonrası hukuk” bakımından incelenecektir. Son olarak İslam savaş hukuku tarihsel açıdan, savaşın meşruiyeti bakımından ve günümüz uluslararası ilişkileri yaklaşımları çerçevesinde diğer savaş hukuklarıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Karşılaştırmanın da kolay olması için savaş ile ilgili genel yaklaşımlar verilir; sonrasında savaş öncesi, savaş içi ve savaş sonrası olmak üzere dönemselsel bir sınıflandırma ile açıklanması uygun görülmüştür.

Çalışma esnasında cihad ile ilgili Kur'an ayetleri ile *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'deki cihad ile ilgili hadisler taranmıştır. Bu kaynaklardan ilgili örneklem ayetler ile hadisler seçilmiştir. Bu ayet ve hadisler, tefsir ve şerhleri ile detaylı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Buna ilave olarak ilave kaynaklar ile metin beslenmiştir. Bu yapılırken yukarıda bahsedilen sınıflandırma göz önünde bulundurulmuştur.

Nesefî Tefsiri'nin (13. yy) önemi Ehl-i Sünnet itikadı üzere yazılmış ve dirayet tefsiri olmasından ileri gelmektedir. Bunun yanında hadislere, sahâbe ve tabiin görüşlerine geniş ölçüde yer vermiş olması eserin önemini arttırmaktadır. Nesefî fıkhıta Hanefî, itikatta Maturidi mezhebine ait görüşleri benimsemektedir. Bununla birlikte Eş'arî mezhebine eleştiride bulunmamıştır. Herhangi bir tarikata bağlılığından söz edilmemiş olsa da eserinde Hasan-ı Basrî, İbrahim b. Edhem, Mâlik b. Dînâr, Zünnûn el-Mısrî, Cüneyd-i Bağdâdî, Fudayl b. İyâz ve Sehl et-Tüsterî gibi erken dönem mutasavvıflarının hikmetli sözlerine yer verdiğini belirtilmiştir. Tefsir Hanefîler arasında önemli bir yere sahiptir.³⁶ *Ebussuûd Efendi Tefsiri* (16. yy) de Kur'an'ın Kur'an ve hadisle tefsirine önem verip; Kur'an'ı nüzul sebepleri, nesih, fihhi

³⁶ Mustafa Öztürk, “Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl,” *İslam Ansiklopedisi* 28 (2003): 292-293.

ve kelâmî meseleler, muhkem ve müteşâbih konular bağlamında kıssaları da kullanarak dil ve kıraat üzerinde durarak açıklamış olması sebebiyle önem taşımaktadır. Osmanlı döneminde Kur'an'ın tamamını tefsir etmesi sebebiyle Ebussuûd Efendi'ye “sultânü'l-müfessirîn, hatîbü'l-müfessirîn, hâtîmetü'l-müfessirîn” gibi unvanlar verilmiştir. Ehl-i Sünnet akidesine bağlı kalan Ebussuûd Efendi uzun yıllar ilmiye ve devlet teşkilatında görev yapmış olup, karşılaştığı problemleri Hanefî mezhebi içindeki görüşlerden çözüm sağlama gayretinde olmuş ve geleneksel bir hukuk anlayışından öte pratik bir değeri olan bir yaklaşımı benimsemiştir.³⁷ Bu tefsirlerin ikisi de Hanefî olmakla birlikte dönemselsel olarak görüş farklılıkları açısından değerlendirilebilir.

Çalışmada İslam savaş hukukunun kökenleri olarak Kur'an ve hadislere yer verildiği için ayetlerin doğru anlaşılması adına tefsirler kullanılmıştır. Yaygın görüşe göre dirayet, rivayet ve işaret olmak üzere üç tür yorum metodu vardır. Bu metotlara ilaveten ayetlerin tefsirinin anlaşılması için “çok katmanlı anlam düzeni” manasına gelen *merâtibu'l-meânî* (multiplex meaning) kavramının anlaşılmasında fayda vardır. Klasik anlam kuramına göre *zahir*, *batın* ve *ma'na'l-ma'na* (mananın manası) olmak üzere üç ana katman olup, bu anlam kuramı Kur'an tefsirinde yerini bulmaktadır.³⁸ Çok katmanlı bir bakış açısı olaylara, kişilere ve anlayışlara göre de farklı manaların çıkabileceğini göz önünde bulundurur. Savaş ile ilgili bazı hususların, kişiye özel şartlardan ötürü kişiye özel hükümleri doğurabileceği unutulmamalıdır. Yine ayetlerin tefsiri ile ilgili İmam Birgivî naklettiği hadisler ışığında,³⁹ Kur'an'ın tefsirinin yasaklanmasının sadece Resûlullah'tan aktarılan ile yetinmek manasına gelmediği, bu mananın kastedilmesi durumunda hiç kimsenin delil getirmemesinin gerekeceği ve bunun da içtihat kapısının kapanmış olacağı manasına geleceğini ifade etmiştir. Bunun icma ile batıl olduğunu belirtmiş olup, yasağın Kur'an'ın tümünden ziyade müteşâbih ayetler için olduğunu ifade etmiştir. Yine;

³⁷ Ahmet Akgündüz, “Ebussuûd Efendi,” *İslam Ansiklopedisi* 10 (1994): 365-371.

³⁸ Recep Şentürk, “Açık Medeniyet: Bir Fıkıh Medeniyeti Olarak İslam,” *Ay Vakti* (Medeniyet Özel Sayısı) 82-83-84 (2007): 31-51.

³⁹ İlgili hadisler şu şekildedir: “Kim Allah'ın kitabı hakkında kendi görüşüne göre söz söylese, o konuda isabet etse bile hata etmiş olur.”, “Her kim Kur'an hakkında ilimsiz olarak konuşursa cehennemden oturma yerine hemen hazırlasın.”, “Benden öğrendikleriniz dışında bir söz nakletmekten sakının. Kim bana yalan isnat ederse cehennemdeki yerine hazırlansın. Kim de Kur'an hakkında kendi görüşüyle bir söz söylese cehennemdeki yerine hazırlansın.”. Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Tefsir” 1, 5: 77; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “İlim” 5; İmam Birgivî, *Tarikat-ı Muhammediyye*, 387.

O, sana Kitâb'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı ayetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih ayetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, “Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır” derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.⁴⁰

ayetine de atıfta bulunarak Arap dilini ve nüzul sebebini bilen kimselerin Kur'an'ı tefsir etmelerinin caiz olduğunu, dilin muhtemel olduğu manaları bilmeyen kimsenin de işittiği kadarını tefsir etmesinin caiz olduğunu ve bu durum haricinde tefsir değil hikâye yapılmış olacağını belirtmiştir. Yine nâsîh ve mensûhu, icmanın yerlerini ve Ehl-i Sünnet ve'l-cemaatin itikadını bilmeyenin de yasak kapsamında olacağını ifade etmiştir. Bununla sadece dili bilmenin yeterli olmayacağını vurgulamak istemiştir.⁴¹ Tefsir konusu belki yılların birikimi bir ilmi gerektirdiği için altını çizmek istediğim husus bu çalışmanın kesinlikle bir tefsir çalışması olmadığıdır. Meselenin anlaşılması adına *Nesefî Tefsiri* ve *Ebussuûd Efendi Tefsiri* kullanılmış olup; onların görüşleri özetlenerek ayetlerin bağlamının ve manasının farklı noktalara çekilmemesi adına tespit edilebilmiş ise nüzul sebepleri ile yer verilmiştir. Yine bu sebepten ayetlerin tefsiri hususunda bir gayret gösterilmemiştir. Bununla birlikte tefsir edilmiş ayetlerde araçsal ve tekniksel değişimler olmuşsa, günümüz açısından nasıl düşünülebileceği ifade edilmiştir.

Bu çalışmada fıkhi bilgilere yer verilmiş olsa da bir fıkıh ortaya koymak hedeflenmemiştir. Zira fıkıh şartlara, dönemlere ve kişilere göre değişir. Bu noktada hüküm çıkarmak da ehline düşer ve ayrı bir çalışmanın konusudur. Bu çalışmada savaş ile ilgili yaklaşımlar hakkında genel bir çerçeve çizmek ve tartışmaların kökenlerine inmek hedeflenmiştir. Çalışmada öncelikle ayetlere yer verilmiş olup, sonrasında tespit edilebilen ilgili hadisler ile konu desteklenmiş, meselenin izah edilebilmesi adına ek olarak fıkhi yorumlara ve bazı yaklaşımlara da yer verilmiştir.

⁴⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/7, 59-60.

⁴¹ İmam Birgivî, *Tarikat-ı Muhammediyye, et-Tarîkatu'l-Muhammediyye ve's-Sîretu'l-Ahmediyye*, çev. Muhammed Taha (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2016): 387-388.

BÖLÜM 1

SAVAŞIN MEŞRUIYETİ

Bu bölümde öncelikle savaşın tanımı verilecek olup sonrasında savaş çeşitleri incelenecektir. Ardından savaşın meşruiyeti ve haklı savaş üzerine olan yaklaşımlar kadim dönemlerden günümüze karşılaştırmalı bir şekilde incelenecektir. Daha sonra ise hali hazırda devletlerarası ilişkilerin temelini oluşturan uluslararası anlaşmaların tarihsel gelişimine değinilecektir. Uluslararası müdahaleler ve bu türden müdahalelerin sınırlandırılmasından bahsedilecektir. Son olarak sivillerin savaşlardaki konumu ve hali hazırda bu hususu düzenleyen anlaşmalar üzerinde durulacaktır. Bu bölüm hem tarihteki diğer yaklaşımların genel olarak ve büyük bir resimde görülmesi hem de İslam savaş hukukunun özgünlüğü ve diğer yaklaşımlardan farklılığının net olarak anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Bu yöntemle savaşın meşruiyeti hakkında karşılaştırmalı bir bakış açısının sunulabilmesi adına hem dönemsel hem de coğrafi olabildiğince geniş bir düşünce haritası çıkarılmaya çalışılmıştır. Yine yaklaşımlar hakkında bilgi verilirken dönemsel sınıflandırma tercih edilmiş olup, bakış açıları kronolojik olarak kadimden geleceğe olacak şekilde ele alınmıştır.

Savaşın meşruiyeti tarih boyunca her vakit siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin bir sorunsalı olmuştur. Tarih boyunca farklı devletler çeşitli sebepleri savaşın meşru kabul edilmesi adına kabul etmişlerdir. Savaşın meşruiyeti genel olarak savaş öncesi, savaş içi ve savaş sonrası olarak üç kategoride incelenmiştir. Savaş öncesi meşruiyet tartışmaları savaş kararının alınması, meşru savaş türleri, savaş sebepleri gibi alanları kapsamaktadır. Hangi yöntem ve araçların kullanılabileceği, ne tür faaliyetlerin meşru sayılacağı gibi hususlar da savaş içi meşruiyetin konusu olmuştur. Savaş sonrası anlaşmalar, ganimet ve toprak paylaşımları gibi konular da savaş sonrası meşruiyet bahsi içindedir. Her devlet kendi meşru gördüğü çerçevede savaşını vermiştir. Meşru bir zemin arayışı, savaşın meşruiyetinin her vakit siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin bir sorunsalı olarak süregelmesi ile sonuçlanmıştır. Farklı toplumlarca ve devletlerde savaşın meşruiyeti bu bölümün genel çerçevesini oluşturmaktadır.

1.1. Savaşın Tanımı

Varlık, savaş kavramı askeri ve akademik çalışmalarda aynı mahiyette tanımlanmadığı için kavram karmaşasına neden olduğunu belirtmiştir. Savaşı, “devletler veya devlet grupları tarafından, millî güç unsurlarının tamamının veya bir kısmının kullanılması suretiyle icra edilen ve taraflarca savaş niteliği kabul edilen, kuvvet kullanılmasını içeren, düşmanca niyet ve/veya eylem” olarak tanımlamış ve “savaş kuvvet kullanma hâlidir”, “savaş düşmanca bir tutum ve/veya eylem içerir”, “savaş hukuki bir durum yaratır”, “savaşın faili devlettir” olarak dört belirleyici özellik üzerinden kavramsal bir çerçeve sunulmuştur.⁴² Savaşa başvurmanın ne vakit haklı olabileceği, savaş bünyesinde haklı bir uygulamanın nasıl gerçekleştirilebileceği ve savaş sonrası anlaşmaların veya paylaşımların nasıl uygulanabileceği soruları ele alınarak *haklı savaş* veya *adil savaş* manasına gelen *just war* tabiri üretilmiştir. Kavram özellikle batı kültürü diyebileceğimiz Grek-Romen-Avrupa merkezli bir kavram olup yüzyıllar içerisinde kendine özgü anlam dünyası içinde gelişmiştir.⁴³ Bu noktada uluslararası ilişkiler alanında kullanılan terimlerden güce başvurma kurallarını kapsayan *jus ad bellum* (savaşa başvurma hukuku); kuvvet kullanımının fiilen icra edilirken kullanımını, savaşımların ve savaşa maruz kalanların hukukunu kapsayan *jus in bello* (savaş içi hukuk)⁴⁴ ile savaşın sonlandırılması ve anlaşmaların yapılmasını kapsayan *jus post bellum* (savaş sonrası hukuk) kavramları ön plana çıkmıştır.⁴⁵ Bununla birlikte kavramın tamamen batı ile özdeşleşmediği ve kavramın dünyanın dört bir yanında tarihin ilk dönemlerinden itibaren çeşitli coğrafyalarda çeşitli anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir.

Her dönem dünyanın çeşitli bölgelerinde savaşın başlangıcının, uygulamasının ve nihayetinin ya meşru bir dairede olması ya da meşru bir zemine oturtulma ihtiyacı olmuştur. Bu da hem yönetici ve askeri kadrolar hem de ilmi ve akademik çevrelerce ele alınmış ve tartışılmıştır. Savaşın meşruiyeti ahlaki ve toplumsal anlayışlara göre

⁴² Ali Bilgin Varlık, “Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım,” *Avrasya Terim Dergisi* 1 (2), (2013): 114.

⁴³ Fulya A. Ereker, “İlk Çağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı,” *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi* 1, 3 (Güz 2004): 1.

⁴⁴ Klevis Kolasi, “Savaşın Değişen Niteliği ve Jus ad bellum ve Jus in bello’ya Etkisi,” *İnsan Hakları Yıllığı* 35 (2017): 3.

⁴⁵ Ali Bilgin Varlık, “Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım”, 118-119.

şekillenmiş ve uygulamaya alınmıştır. Her toplumun kendine özgü bir savaş anlayışının olması anlayışların değer odaklı kriterlere göre değişmesi sebebiyledir. Değer kriterlerini şekillendiren inanç ve fikirler neler ise, siyaset ve diplomasi çevrelerinde alınan kararlar ve atılan adımlar da onlara göre şekillenmekte ve sonucu o noktada yönlendirmektedir. Bu ise en nihayetinde her toplumun dünya tasavvurunu ortaya koymaktadır.

1.2. Savaş Çeşitleri

Savaşlar tanımlanırken baskın özelliklerine göre tanımlanmaktadır. Bununla birlikte bir savaşın birden fazla baskın özellik taşıması onun birden fazla sınıfta değerlendirilebilmesine imkân tanımaktadır. Farklı katmanlarda yapılan analizlerden ötürü aynı savaş farklı kategorilerde değerlendirmek mümkün olmaktadır. Örneğin savaş harp olarak kullanmış İbn Haldun'a göre dört çeşit harp bulunmaktadır. Birinci çeşit harbin intikama dayalı harp olduğunu ve genelde komşu devletler arasındaki rekabetten kaynaklandığını ifade etmiştir. İkinci çeşit harbin düşmanlığa ve husumete dayalı olduğunu belirtmiş olup, bunun da rütbe veya mülkten öte insanların malını zorla almak suretiyle yağma ve zorbalık temelli gerçekleştiğini ifade etmiştir. Üçüncü çeşit harbi cihad olarak, dördüncü çeşit harbi de hanedanların isyan ve itaatsizlik edenlere gazaplanması sonucu yapılan savaş olduğunu zikretmiştir. İlk iki çeşidin isyan ve fitne mahiyetinde, son iki çeşidin de cihad ve adalet mahiyetinde nizama yönelik olduğunu belirtmiştir.⁴⁶ Bu tasniften anlaşılacak olan savaşın ahlaki temeller üzerinde sınıflandırıldığıdır.

Bu tasnife ek olarak günümüze kadar birçok sınıflandırma yapılmış olsa da savaşları Varlık'ın da derlediği üzere “büyüklüklerine” ve “kapsam ve niteliklerine” göre olmak üzere iki ana kategoride incelemek yerindedir. Büyüklüğüne göre olan savaşlar *mevzi/yerel*, *sınırlı*, *bölgesel* ve *genel savaşlar* olmak üzere dört ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Savaşlar “kapsam bakımından” politik, sosyo-kültürel, ekonomik, teknolojik, askeri-stratejik, coğrafi-jeopolitik/jeostratejik ve tarihsel olmak üzere yedi alanda sınıflandırılabilir olmakla beraber “kapsam ve niteliklerine” göre olan savaşlar “savaşın ana gayesine” ve “savaşta kullanılan kuvvetler, harp silah ve

⁴⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 12. baskı, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 529.

araçları ile savaşın süreç içerisinde gösterdiği dönüşüme” göre olmak üzere iki ana kategoride incelenmektedir. Savaşın ana gayesi göz önünde bulundurularak sınıflandırıldığında savaşlar *sınır ve toprak savaşı, ihtilal/ideoloji savaşı, bağımsızlık savaşı, hegemonya savaşı, din/mezhep savaşı, ekonomik savaş, hukuk savaşı, veraset savaşı, iç savaş* olmak üzere dokuz ana başlık altında incelenmektedir. Savaşta kullanılan kuvvetler, harp silah ve araçları ile savaşın dönüşümü bakımından ise savaşlar *nizami/konvansiyonel harp, gayrinizamî harp, koalisyon ve ittifak savaşı, nükleer savaş, topyekûn savaş, asimetrik savaş, karma savaş* (melez/hibrit/hybrid) olmak üzere sınıflandırılmaktadır.⁴⁷

Günümüzde asimetrik savaş ile karma savaş yaygın olarak kullanılmaktadır. Asimetrik savaşlar düşünce, yöntem ve örgütlenme açısından farklılık oluşturarak düşmana karşı dengeyi bozmak olarak ifade edilebilir.⁴⁸ Asimetrik savaşta zafiyetlerin kapatılabilmesi adına devlet dışı aktörler de kullanılmaktadır. Terörün, kitle imha silahlarının, bilgi altyapılarının, psikolojik harekât ve basın-yayın faaliyetlerinin asimetrik bir şekilde kullanılması ile günümüzde farklı bir noktaya ulaşmıştır. Karma (melez/hibrit/hybrid) savaş konvansiyonel kuvvet ve yöntemler ile gelenek dışı kuvvet ve yöntemlerin birlikte kullanıldığı savaş türüdür. Siber faaliyetler, gayrinizami harekât, kitle imha silahları ve suç örgütleri gelenek dışı kuvvet ve yöntemler olarak kabul edilebilir.⁴⁹ Hoffman’a göre hibrit savaşın temelini sınırsız savaş, birleşik savaş ve dördüncü nesil savaşlar oluşturmaktadır. *Sınırsız savaş* (unrestricted warfare) veya limitler ötesi savaş Çinli subaylar Quiao Liang ve Wang Xiangsui tarafından ortaya konmuş olup savaş mevcut yapısının da ötesinde etki ve boyutlarının sınırları ile tanımlar. *Birleşik savaş* (compound warfare) Thomas Huber tarafından tanımlanmış olup, düzenli ve düzensiz kuvvetlerin eşzamanlı kullanıldığı savaşları tanımlar. *Dördüncü nesil savaş* (4th generation warfare) savaşları tarihsel, taktiksel ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde değerlendirmektedir. *Birinci nesil savaş* 18. yüzyıl ve 19. yüzyılların başında gerçekleşen hiza ve istikamet temelli, tek namlulu yivsiz silahların temel envanter olduğu piyade ağırlıklı savaş türü olarak kabul edilmektedir. *İkinci nesil savaş* da 19. yüzyıl ortaları ve 20. yüzyıl başında ateşin ve ateş destekli

⁴⁷ Ali Bilgin Varlık, “Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım,” *Avrasya Terim Dergisi*, 120-125.

⁴⁸ Yusuf Özer, “Savaşın Değişen Karakteri: Teori ve Uygulamada Hibrit Savaş,” *Güvenlik Bilimleri Dergisi* 7 (1) (Mayıs 2018): 34-35.

⁴⁹ Ali Bilgin Varlık, “Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım”, 125.

sistemlerin ağırlıklı olduğu savaş türüdür. İkinci nesil savaşı birinci nesil savaştan ayıran özellik, görülmeden yapılan atışların olmasıdır. Fransızların “Toplar fetheder, piyadeler yerleşir.” atasözü bu savaş sınıfını özetler niteliktedir. *Üçüncü nesil savaş* ise 20. yüzyılda hıza ve manevraya dayalı, tankların ve hava kuvvetlerinin kullanıldığı düşmanı aldatmaya ve yok etmeye odaklı savaş kategorisidir. Son olarak *dördüncü nesil savaş* sivil ve askerin, savaş alanı ve güvenlik alanının, savaş ve barışın sınırlarının belli olmadığı, temel amacının kargaşa oluşturarak mevcut iktidarın devrilmesi olan ve düşmanı askeri olarak değil siyasi olarak uzun yıllar süren düşük yoğunluklu çatışmalar ile yenmeyi amaçlayan savaş türüdür. *Hibrit savaş* kavramı ilk defa Hofmann tarafından öne sürülmüş olup temel hedefi düşmanın siyasi otoritesi ve devlet kurumlarının istikrarsız hale getirilmesi vasıtasıyla kaos ve iktidar boşluğu oluşturulmasıdır. Devletleri ve devlet dışı aktörleri kapsamaktadır. İngiliz ve Portekiz ordusu ile İspanyol gerilla kuvvetlerinin Napolyon’a karşı düzenlediği ortak hareketler (1806) ve Lübnan Hizbullah’ının İsrail’e karşı uyguladığı taktikler (2006) bu savaş türü örnekleridir.⁵⁰

Bunlar göz önünde bulundurulduğu vakit sınıflandırmalarda meşruiyetin temel alındığı incelemelerden öte teknik özelliklerin daha ön plana çıktığı bir noktaya kaydığı görülmektedir. Bu ise savaşın ne derece meşru olduğunu göz önünde bulundurmaksızın teknik detayları ön plana almaktan kaynaklanmaktadır. Günümüzde artan teknolojiler ve gelişmeler sonucu daha yeni savaş türlerinin çıkacağı aşikardır. Şu anda bile kullanılan yöntemler açısından internet teknolojisi, akıllı teknolojiler, robotlar, dronlar, nükleer teknolojiler, insansız araçlar, mikro teknolojiler, ekonomik savaş yöntemleri gibi bir çok alanda gelişim devam etmektedir. Bu teknolojilerin ne noktaya ulaşacağı tam kestirilememektedir. Gelişen teknolojiler ile birlikte gün geçtikçe daha da karışık hale gelen savaşların sınıflandırılması da zorlaşacaktır. Bu ise yeni sınıflandırma yöntemlerini gerektirecek ve disiplinler arası bir araştırmayı zorunlu kılacaktır. Disiplinler arası ekiplerin yöneteceği savaşların gerçek galibinin kim olacağı ise, kimlerin alanında daha profesyonel ve ekip çalışmasında daha başarılı olacağına bağlıdır. Günümüzde gelinen noktada savaşların sadece askeri kuvvetleri kapsamayacağı ortadadır. Devletlere ek olarak devlet dışı aktörlerin de dahil olduğu

⁵⁰ Yusuf Özer, “Savaşın Değişen Karakteri: Teori ve Uygulamada Hibrit Savaş,” *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 35-44.

melez veya hibrit bir alana doğru kayan savaş yaklaşımlarının yeniden değerlendirilmesi ve yeniden kavramsallaştırılmasının gerekliliği açık bir şekilde ortadadır. Bu kavramsallaştırmaları yaparken meşruiyet kavramının göz önünde bulundurulmaması ise, İbn Haldun'un sınıflandırdığı üzere savaşı düşmanlık ve zorbalıktan öte bir noktaya taşımayacaktır. Bu sebeple yeni sınıflandırmalar yaparken meşruiyet çerçevesinin de düşünülmesi gerekmektedir.

1.3. Savaşın Meşruiyeti ve “Haklı Savaş”

Savaşın meşruiyetinin olup olmadığı, hangi durumlarda savaşılabileceği, savaşta sınırların ne olması gerektiği, savaş sonrasında hangi durumda neler yapılabileceği hususu özellikle Batı'da yüzyıllardır tartışılmaktadır. Bu kavrama ilişkin tartışmaların Batı'da bu denli yoğunlaşmasında, Hıristiyanlığın temelinde savaşı hoş karşılamaması yatmaktadır. Hz. İsa'nın “birisi bir yanağına vurduğunda sen öbür yanağını da dön” sözü üzere iki yüzyıl boyunca savaştan uzak kalınmaya gayret gösterilmiştir. Bununla birlikte Hıristiyanlığın yaygınlaşması ve devlet tarafından kabul görmesi ile Hıristiyanların devlet görevi almayı kabul etmesi gibi sebeplerle savaş vazgeçilemez bir durum haline gelmiştir. Savaş kavramının bu noktada meşrulaştırılması ve bu meşruluğun da dini bir gerekçe ile açıklanması gerekiyordu. St. Augustine'nin akıl hocası St. Ambrose savaşa teolojik bir haklılaştırma sağlama çabasına giren ilk Hıristiyan düşünür olarak bilinmektedir. Komşu sevgisinin sorumluluğu nedeniyle haksız yere zarara maruz kalan komşunun korunması gerektiğini öne sürmüştür.⁵¹ Bu tam anlamıyla bir savaş olmasa bile hakların korunması adına adım atılabileceği fikri pasifist olarak tanımlanabilecek bir düşünce yapısından meşru bir savaşın olabileceği bir yapıya geçiş açısından önem taşımaktadır. Sonrasında 400'lü yıllarda St. Augustine *De Civitate Dei* yani *Tanrı Devleti Üzerine* isimli eseri yazacak ve burada haklı savaş ile ilgili kısa ve dağınık da olsa bazı görüşlere yer verecektir.⁵²

⁵¹ James Tumer Johnson, "Historical Roots and Sources of the Just War Tradition in Western Culture," *Just War and Jihad, Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Traditions*, ed. John Kelsay and James Turner Johnson (New York: Greenwood Press, 1991): 9.

⁵² Janet Coleman, "Aurelius Augustinus," çev. Bülent Peker ve Nevzat Kırış, *Blackwell Siyasal Düşünceler Ansiklopedisi 1* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994): 52; Michael Walzer, "The Triumph of Just War Theory," *Social Research* 69, no. 4 (Winter 2002): 925; St. Augustine, *The Political Writings of St. Augustine*, ed. Henry Paolucci (Chicago: Henry Regnery Company, 1962): 162-183; Herbert A. Dean, *The Political and Social Ideas of St. Augustine* (New York: Columbia University Press, 1963): 134-171.

Haklı savaş her ne kadar yüzyıllardır Batı’da tartışılan bir husus olsa da 400’lü yıllardan çok önce dünyanın çeşitli bölgelerinde yazılan eserlerin içerisinde geçen savaş ile ilgili yaklaşımların varlığı bu kavramın Batı ile özdeşleşmediği ama Batı’da farklı bir anlam dünyası içerisinde şekillendiğini bize göstermektedir. Savaş ile ilgili günümüze kadar birçok bilgi ve görüşün ulaşılmış olması gerçeği buna en güzel delillerdendir. Milattan önce var olmuş Sümerlilerden Greklere, Çinlilerden Hintlilere, Yahudilerden Romalılara birçok millet ve medeniyetler tarafından ortaya konan eserlerde savaşın nasıl olduğu, nasıl olması gerektiğine dair bilgi ve görüşler vardır. Bu noktada Cox, Sümerlilerin *Gilgamiş Destanı* ve Hintlilerin *Mahabharata Destanı*’nda savaşın ahlaki şartları ile Çinlilerdeki *yi bing* kavramını örnek olarak vermektedir.⁵³ Bunlara ilaveten Greklerin *İlyada Destanı*, Çinlilerde Sun Zi’nin *Savaş Sanatı* isimli eseri, yine Hintlilerde Kautilya’nın *Artasastra* isimli eseri, yine Çinlilerin *Shih-chi* isimli yıllıkları, Türklerde *Oğuz Kağan Destanı*, *Gök Börü Destanı*, *Ergenekon Destanı*, *Orhun Kitabeleri*, Yahudilerin *Eski Ahit*’i ve gibi eserlerin de bu noktada es geçilmemesi gerekir. Eserlerin her biri savaş ile ilgili yaklaşımlar ve bilgiler içermektedir. Bu eserler, katkı sağlayan milletlerin ve toplumların savaş ile ilgili yaklaşımları hakkında ipuçları vermektedir.

Sümerlilere ait M. Ö. 3000’lerde yazılmış *Gilgamiş Destanı*’nda Gılgamiş’in savaş kararının rüya üzerine vermesi ve yine rüya üzerine yola çıkması dönemin dinsel ve mistik anlayışının, savaş kararı alınması ve uygulamasında ne denli etkili olduğunu anlamak açısından önemlidir. Yine aynı şekilde yolculuk öncesinde pirlere Gılgamiş ve Enkidu’ya olan tavsiyeleri, Humbaba üzerinde hakimiyet sağladıktan sonra onun yenilmiş bir düşman olarak öldürülmesi ile ilgili hükmün verilmesinde Enkidu’nun sözünün etkili olması dönemin karar mekanizmalarında toplumsal etkinin ne derece önemli olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.⁵⁴

Grek tarihi incelendiğinde ise siyasi yapının bir tür aristokrasi olmasından sebeple, haklılığın meclisteki genel görüş ile ilgili olduğu söylenebilir. Savaş ve barış kararlarının “ekklesia” denilen meclislerde alındığı bilgisi bu bakış açısını

⁵³ Rory Cox, “Historical Just War Theory up to Thomas Aquinas,” *Oxford Handbook of Ethics of War*, ed. Seth Lazar and Helen Frowe (Oxford University Press: 2016), 1.

⁵⁴ Teoman Durahı, *Gilgamiş Destanı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, Mart 2011), 28, 34, 36, 39-41.

desteklemektedir.⁵⁵ Greklerin kendi içinde yaptıkları savaşlar düşmanca olmaktan öte ıslah ruhu ile yapılmış ve imkân olduğunda bağışlama yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte, Greklerin haricindeki düşmanlarla yapılan savaşlarda sınırlayıcı bir kısıtlamaya gidilmemiştir. Genel olarak savaş, oranlılıktan ziyade kesin zaferle özleştirilmiştir. Grekler yılın belirli vakitlerini savaşılmaması gereken vakitler olarak ayırmışlardır. Greklilik cesaret ve erkeklik üzerinden tanımlanmış ve erkeklik uzaktan ok kullanmak yerine yakından mızrak kullanmak üzerinden algılanmıştır. Grekler kendilerinin centilmen bir savaş anlayışına sahip olmaları ile övünmüşlerdir. Greklerde savaşta hile ve aldatmaca kullanımını meşru görmeyen düşünürler olduğu gibi meşru gören düşünürler de olmuştur. Genel olarak hile kullanımı kabul edilebilir olsa da anlamlı bir başarı ve kutlamaya değer bir mana taşımadığı için başvurulacak son seçenek olarak görülmüştür.⁵⁶

M. Ö. 900'lerde Homeros tarafından yazılmış *İlyada* Greklerin savaş anlayışlarını irdelemek açısından birincil metinlerdendir. Troya Savaşı'nın sebebini inandıkları tanrıların iki cepheye ayrılması olarak açıklamaları savaş öncesi gerekçelendirmenin soyut bir noktada kabullenilmiş kader olarak algılandığını göstermektedir. Savaşlarda kralların hep bir tanrı tarafından korunduğu görüşü ise savaşın meşruiyetinin inançsal değerlerine göre şekillendiğini göstermektedir. Destanda savaştan korkulması ve savaştan kaçılması üzerine vurgu yapılmış olması da savaş ile ilgili teorik yaklaşımları hakkında bilgi vermektedir. Yine savaşlarda yiğitlerin düellolarının belli kurallara göre olması Greklerin savaş içi hukuk anlayışlarının anlaşılması açısından önemlidir. Buna ek olarak yalvarıcılık ve konukluk olmak üzere konan kuralların, savaşın sonucu ne olursa olsun savaşçıların dışına çıkamayacakları kurallar olması ve aralarında konukluk bağı olması durumunda savaşın yerini dostluğun alması. Bu ise savaş sonrası hukukun ilkel formlarından kabul edilebilir.⁵⁷

Çinlilere ait M. Ö. 500'lü yıllarda yaşamış Sun Zi'nin *Savaş Sanatı* isimli eserinde savaşın nasıl olması gerektiği üzerine tavsiyelerde bulunulmuştur. Sun Zi, savaşın

⁵⁵ Cian O'Driscoll, "Rewriting the Just War Tradition: Just War in Classical Greek Political Thought and Practice." *International Studies Quarterly* 59 (2015): 2.

⁵⁶ Cian O'Driscoll, "Rewriting the Just War Tradition: Just War in Classical Greek Political Thought and Practice", 5-6.

⁵⁷ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir (İstanbul: Can Yayınları, 2008), 40, 51-53, 155, 293, 296.

devlet için hayati bir önem taşıdığını ve hiçbir şekilde ihmal edilemeyecek bir sorgulama konusu olduğunu belirtmiştir. Savaşın ölüm kalım meselesi olduğunu ya güvenliğe ya da yıkıma götürdüğü ilave etmiştir.⁵⁸ Düşman ülkeyi bölmek ya da yok etmek yerine bütünü ile ele geçirmenin en iyi yöntem olacağını belirtmiş ve savaşmaktansa düşmanın direncini kırıp savaşmadan kazanmayı en üst mertebe olarak kabul etmiştir. Sun Zi'ye göre savaş hile ve aldatmaca üzerine kuruludur ve savaşta öldürmek için ordu öfkelenmelidir, ordu ödülleri almalı ve ganimetler gücü arttırmak için kullanılmalıdır.⁵⁹ Tüm bunlardan Sun Zi'de tamamen fayda ve başarı merkezli bir savaş anlayışı geliştiğini gözlemlemek mümkündür. Bununla birlikte savaşmadan kazanmayı ön planda tutması savaşın bir araç olarak kullanıldığını ve asıl amacın güvenlik olduğunu belirtmektedir. Savaşa girmek için şartların değerlendirilmiş olması ve ordunun öfkelenmesi savaş içi hukukun bir parçasıdır. Ganimetlerin meşru kabul görmesi de savaş sonrası hukukun konusudur.

Hintlilerin M. Ö. 300'lü yıllar ile M. S. 300'lü yıllar arasında meydana getirilmiş olduğu düşünülen *Mahabharata Destanı* Hintlilerin savaş anlayışı hakkında bilgiler vermektedir.⁶⁰ Destanda inançsal değerlerin savaş üzerindeki etkisi gözlemlenebilir bir noktadadır.⁶¹ Savaşçının ölmek vasıtası ile cennete çağırılması ve asıl görevinin savaşta ölmenin yollarını aramak olduğunun ifade edilmiş olması da Hint inançlarının etkisi ve savaş meşruiyetinin din ile sağlandığı olarak okunabilmektedir.⁶² Savaşta ölmenin övülmüş olması kahramanlıkla ilgili değerlerin ön plana çıkarıldığını ve bu yolla savaş motivasyonunun sağlandığını da göstermektedir. Yine Duryodhana'nın Pandavaların nerede olduklarını bulmak için casuslar göndermesi⁶³ casus kullanmanın meşru sayıldığına anlaşılması açısından önemlidir. Destanda savaş içi hukuk ile ilgili savaş öncesi parola ve işaret belirlenmesi, savaşma usul ve şartlarının nasıl olacağı hakkında bilgi verilmiştir. Yine teslim olmak isteyenler, savaşamaz duruma gelmiş olanlar, kaçaklar, sürücüler, yük hayvanları, silah taşıyıcıları ve müzisyenlerin

⁵⁸ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Barış Satılmış (İstanbul: İndigo Kitap, 2017), 9.

⁵⁹ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, 11, 15.

⁶⁰ Kemal Çağdaş, "Mahabharata Destanından Seçmeler," *D. T. C. F. Süreli Yayınlar Bölümü* 21, sayı. 3-4 (1963): 11.

⁶¹ Kemal Çağdaş, "Mahabharata Destanından Seçmeler", 23-24.

⁶² Moritz Winternitz, *Hint Destanları: Ramayana, Mahabharata, Harivamşa*, 2. baskı, çev. Korhan Kaya (İmge Kitabevi, Nisan 2002), 77.

⁶³ Moritz Winternitz, *Hint Destanları: Ramayana, Mahabharata, Harivamşa*, 70.

öldürülmeyecekleri bilgisi mevcuttur.⁶⁴ Buradan savaş içinde belirli bir anlaşma çerçevesinde savaşıldığı ve denklik üzere bir savaş anlayışının hâkim olduğu anlaşılabilir. Dövüşmenin ve öldürmenin belirli kurallara bağlanması da savaşın meşruiyeti hakkında bir arka fon oluşturmaktadır.

Yine Hint devlet adamı ve filozofu Kautilya M. Ö. 300'lü yıllarda⁶⁵ *Artasastra* isimli eserinde insanın mücadele için yaratıldığı, bu mücadelenin zafere kadar götürülmesi gerektiği ve devletin dünya hakimiyeti için kurulduğu belirtilmiştir. Başarılı bir hükümdarın düşmanlarını yenip kendini huzura ve dünyayı barışa ulaştıracağı ve diplomasi, ittifak, tehdit, kuvvet gösterisi gibi yumuşak güç unsurları ile sağlanma imkânı varsa bunlara öncelik verilmesi gerektiği aslolanın düşmanlara diz çöktürmek olduğu vurgusu ile ilave edilmiştir.⁶⁶ Burada savaş kuramı ve savaşa başvurma hukuku hakkında bilgiler mevcuttur.

Türk cihan hakimiyeti görüşünün temelini Hunlar bilhassa Mete ile başladığı düşünülmektedir. Savaşların milletin menfaat için yapılması, Attila zamanında Hunların dünyanın kendilerine ait olduğu akidesi ile fetih ve savaşların gerçekleştirilmesi ile Attila'nın ilahi kudret tarafından dünyanın hükümdarı tayin edildiği ve kılıcının da bu kudret tarafından idare edildiğine inanması bu yaklaşımın bir tezahürüdür. Yine Hunların torunları olan Göktürklerin hanlarından Tardu Han'ın Bizans İmparatorluğu'na gönderdiği mektupta kendini yedi iklim ve yedi ırkın büyük kağanı olarak görmesi de *Türk cihan hakimiyeti* fikrinin tezahürlerinden olarak kabul edilebilir.⁶⁷ Bu bakış açısına göre dünyanın tamamı kendisine ait olması sebebiyle, başkalarına ait olan bir toprağı almamakta fakat kendi topraklarındaki sorunları çözmektedir. Bu ise savaşların direkt meşru kabul edilmesi manasına gelmektedir ki, bu mefkure savaşırken ilave bir gerekçeye ihtiyaç duymayacak kadar yeterlidir. *Türk cihan hakimiyeti* görüşü sonraları *nizam-ı alem* fikrinin de temellerini oluşturacaktır.

⁶⁴ Moritz Winternitz, *Hint Destanları: Ramayana, Mahabharata, Harivamşa*, 76.

⁶⁵ Encyclopaedia Britannica, "Kautilya (Chanakya), Indian Statesman and Philosopher," *Encyclopaedia Britannica*, Accessed January 15, 2019, <https://www.britannica.com/biography/Kautilya>.

⁶⁶ Bedri Gürsoy, "Osmanlı İmparatorluğu mu? Osmanlı Türk Devleti mi?," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, sayı. 516 (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982): 10-11.

⁶⁷ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, (İstanbul: Ötügen, 2003), 105-109.

Romalılarda savunma, haksız yere alınmış bir yeri geri almak ve kötülüğü cezalandırmak gibi nedenler Roma Hukukunda haklı savaş kuramının biçimleri olarak tanımlanmıştır. Savaşın haklı olabilmesi için şiddeti yalnızca devlet adına en yüksek otorite kullanması koşulu bulunmaktadır. Düşmanlarını öldürmek yerine köleleştirmeyi tercih etmişlerdir.⁶⁸ Romalılar emperyal dönemde deniz aşırı savaşlar için resmi bir deklarasyon yayınlarken, cumhuriyet döneminde savaş ile ilgili açık bir gerekçe ilan etme gereksinimi hissetmedikleri anlaşılmaktadır. Erken cumhuriyet döneminde Fetial Rahipliği diplomaside etkin rol oynamış olup, karşı devletin hata içerisinde bulunduğunu ve savaşın bu sebeple *iustus* yani meşru olduğunu teyit ettikleri ve bunun uluslararası ilişkilerin menfaatine olmaktan öte Romalıların çıkarları adına gerçekleşmekte olduğu tespit edilmiştir. “Barışı isteyenler, savaşa hazır olmak zorundadırlar.” görüşü de savaşın meşrulaştırılması hususunda diğer bir yaklaşımdır.⁶⁹ Bu yaklaşımlardan savaşın devlet çıkarları adına dini kurumlar ile meşrulaştırıldığı ve düzenlendiği anlaşılabilir. İlaveten Romalılarda medeniyet götürme çerçevesinde meşrulaştırılmış yayılmacı bir siyaset uygulanmış olup, askeri müdahale ve fetihler hakkaniyet çerçevesinde değerlendirilmek yerine bazı şekil şartlarına uygunluğu çerçevesinde kabul edilmiştir.⁷⁰ Dünyada barışı sağlamayı başarmış ilk kurum olarak geçen *pax romana* uluslararası olmaktan öte ulusal bir mahiyette olup Roma’nın isteklerinin kabul ettirilmesi adına işlev görmüştür.⁷¹

Türklerin 7. ve 8. Yüzyıllarda yazılmaya başlandığı ve 10. Yüzyıla doğru son şeklini aldığı düşünülen *Oğuz Kağan Destanı*⁷² Türklerde savaş ile ilgili hususlarda nelerin meşru kabul edildiği hususunda bazı ipuçları vermektedir. Oğuz Kağan’ın çadırına giren ışıktan gök tüylü ve gök yeveli büyük bir erkek kurt çıkması, kurdun ordunun önüne geçmesi, savaşların sonucunun tanrıya bağlanması savaşlardaki inançsal, mitsel ve mistik öğelerin savaş açısından etkisini göstermektedir. Oğuz Kağan’ın yanında bir ihtiyar bulunması istişareye verilen değer anlaşılmıştır

⁶⁸ Fulya A. Ereker, “İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı,” *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 6, 7.

⁶⁹ Brian Campbell, “Roma Dünyasında Diplomasi (Yaklaşık M. Ö. 500-M. S. 235),” çev. Recep Özman, *Tarih Okulu*, sayı. XIV (İlkbahar-Yaz 2013): 210-211.

⁷⁰ Levent Ersin Orallı, “Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu,” *Tesam Akademi Dergisi* 1 (TESAM Akademi, 2014): 103-104.

⁷¹ Funda Keskin, “Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler,” *Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları*, tezler dizisi. 4, yayın no. 20 (Ankara: 1998): 16.

⁷² Saadettin Yağmur Gömeç, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 20, sayı. 31 (2000): 72.

açısından önem taşımaktadır. Yine savaş sonrası ganimetin meşru kabul edildiği anlaşılabilir.⁷³ Bu tür kadim metinlerde her ne kadar tam tabloyu çizme imkânı olmasa da belirli ipuçlarından genel resmin iz düşümleri incelenip savaş ile ilgili anlayışlarının izleri sürülebilir. Buna ilaveten yine Türklerdeki *Gök Börü Destanı* ve *Ergenekon Destanı*'nda belirtildiği üzere Türkler “zayıfların ve haklıların koruyucusu, zalimlerin ve haksızların düşmanı” olarak kabul görmüştür. Türk'ün yaratılış gayesinin, yeryüzünde adalet ve düzenin tesis edilmesi için olduğu ifade edilmiştir.⁷⁴ Bu ise aslında Türk-İslam devletlerinin fikri dayanağını oluşturmuş, dünyaya düzen ve nizam vermek manasına gelen *nizam-ı alem* görüşünün temellerini oluşturmaktadır.

Yine 8. yüzyılda dikildiği bilinen *Orhun Anıtları*'nda geçen *bengi il* kavramı da Türklerin savaş ile ilgili yaklaşımları açısından önemlidir. “Bengi” anlam olarak “ebedi, ölümsüz, sonu olmayan, hep kalacak olan” manasındadır.⁷⁵ “İl” kelimesi ise “eski Türklerde devlet” manasında gelmektedir.⁷⁶ Aynı zamanda toplamak ve devlet kurmak manası da vardır. *Bengü il* kavramı ise “ebedi yurt” olarak çevrilmiştir.⁷⁷ *Bengi il* kavramı *bengi devlet* olarak da geçmekte olup,⁷⁸ *ebedi devlet* olarak da anlaşılabilir. Turan tarafından “Ey Türk Milleti! Sen Ötüken'de oturup kervan ve kabileler gönderirsen ebedi devletini muhafaza edersin...” çevirisinde de geçmiştir. Manasını Çinlilerin tatlı söz, yumuşak ipek ve hilelerine karşı uyanık olunması gerektiği ve Çin'e giderse yok olunacağı manasında yorumlanmıştır.⁷⁹ *Bengi il* tabiri Göktürkler'den Osmanlı'ya kadar gelmiş ve *devlet-i ebed müddet* olarak devam etmiştir.⁸⁰ Yine *Orhun Yazıtları*'nda saldırı potansiyeli olan bir düşman saldırmadan önce saldırarak olası bir saldırıya karşı tedbir almayı ifade eden kısım mevcuttur.⁸¹ Bu düşmanın saldırma ihtimalinin bir hücum savaşını meşrulaştırdığı manasını taşır.

⁷³ Willy Bang, *Die Legende von Oghuz Qaghan, Oğuz Kağan Destanı*, çev. Resit Rahmeti (İstanbul: Burhaneddin Basımevi, 1936), 19-23, 29.

⁷⁴ Saadettin Yağmur Gömeç, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine,” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 53-55.

⁷⁵ TDK, “Bengi,” *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim Ocak, 2019, <http://www.tdk.gov.tr>.

⁷⁶ TDK, “İl,” *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim Ocak, 2019, <http://www.tdk.gov.tr>.

⁷⁷ Osman Kemal Kayra, “Orhun Anıtlarında Sıfatlar, Sıfat Tamlamaları ve Bunlara İlişkin Bazı Açıklamalar,” *TDAY Belleten* (Ankara: TDK Yayınları, 1996), 146, 156.

⁷⁸ Oğuz Ünal, *Horasan'dan Anadolu'ya Türkiye Tarihi*, 2. baskı (İstanbul: Ötüken, 2014), 21.

⁷⁹ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, 108.

⁸⁰ Ahmet Bican Ercilasun, “Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen: Ebedî İl Tutarak Oturacaksın,” *Türk Yurdu* 13, sayı. 76 (422) (Ankara: 1993): 4.

⁸¹ Deniz A. Abik, “Orhun Yazıtlarında -mA- Olumsuzluk İşaretleyicisi Alan Fiiller,” *III. Uluslararası Türkîyat Araştırmaları Sempozyumu 1* (Ankara: 2011): 21.

Yahudilerin *Eski Ahit*'inde geçen ifadeler savaş hakkındaki anlayışlarını anlamak adına önemlidir:

...Bir kente saldırmadan önce, kent halkına karşı barış önerin. Barış önerinizi benimser kapılarını size açarlarsa, kentte yaşayanların tümü sizin için angaryasına çalışacak, size hizmet edecekler. Ama barış önerinizi geri çevirir, sizinle savaşmak isterlerse kenti kuşatın. Tanrınız Rab kenti elinize teslim edince, orada yaşayan bütün erkekleri kılıçtan geçirin. Kadınları, çocukları, hayvanları ve kentteki her şeyi yağmalayabilirsiniz... Yakınızdaki uluslardan olmayan, sizden uzak kentlerin tümüne böyle davranacaksınız. Tanrınız Rabbin miras olarak size vereceği bu halkların kentlerinde soluk alan hiçbir canlıyı yaşatmayacaksınız. ...Tanrınız Rabbin buyurduğu gibi onları... tümüyle yok edeceksiniz...

Bu ifadeleri daha iyi anlamak için Yahudi geleneğinde üç savaş türünün olduğunu belirtmekte fayda vardır. *Dinsel savaş* tanrı tarafından yönetildiği varsayılan savaş türü olup eli silah tutan her erkeğin bu savaşta yer alması zorunludur. *Savunma savaşı* ise yerine getirilmemiş dinsel görevleri olmayan her erkek için zorunlu kabul edilmiştir. Bu iki savaş doğrudan haklı olarak kabul edilmiş ve savaşın uygulamasına bir sınır konulmamıştır. *Geçici savaş* ise kralların saldırı amacıyla yaptıkları savaşlardır. Sonraları St. Augustine pasifist Hıristiyanlara karşı Roma askeri gücünün oluşturulması adına *dinsel savaş* düşüncesini kullanmış ve tanrı tarafından yönetilen savaşları koşulsuz haklı olarak görmüştür.⁸² *Dinsel savaş* kavramının St. Augustine'e kadar görülmemiş olması ve Yahudi merkezli savaş görüşlerinin St. Augustine zamanında Hıristiyanlığa girmiş olması, savaş anlayışı bağlamında Hıristiyanlığın bir eksen kayması yaşayarak Yahudileşmeye başlaması olarak yorumlanabilir mi sorusu önem taşımaktadır. Zira her ne kadar 2. yüzyıldan itibaren Hıristiyanların Roma İmparatorluğu bünyesinde askeri hizmet almayı kabul etmiş ve savaşlara katılmışlarsa da bu dönemde tanrı tarafından yönetilen bir *dinsel savaş* anlayışı bulunmamaktadır.⁸³

St. Augustine *haklı savaş* kavramını batı dünyasında kuramlaştıran ilk düşünür olarak bilinmektedir. O'Brien bunun Roma Savaşları'na Hıristiyanların katılımlarını meşrulaştırmak çabasıyla olduğunu öne sürmüştür.⁸⁴ Walzer bu meşrulaştırma çabasının St. Augustine'nin Hıristiyan pasifistlerin savaşı reddetmelerine karşılık

⁸² Fulya A. Ereker, "İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı," *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 5, 6.

⁸³ Fulya A. Ereker, "İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı", 7.

⁸⁴ Cian O'Driscoll, "Rewriting the Just War Tradition: Just War in Classical Greek Political Thought and Practice," *International Studies Quarterly*, 1.

Hıristiyanların da devletleri için savaşabilecekleri görüşü ile gerçekleştiğini belirtir. Bununla beraber haklı savaş kavramının St. Augustine'e dayandırılması da eleştirilmektedir. Bunun dayanağı ise haklı savaş kavramının nüfuz sahibi rahiplerce St. Augustine'e dayandırılmasının meseleyi bir kilise doktrini haline getirmiş olmasıdır. Bunu eleştiriyi destekleyen bir husus da batıda Hıristiyanlık öncesinde, klasik Greklerin de savaşın meşruiyeti üzerine düşünceler ileri sürmüş olmalarıdır.⁸⁵

St. Augustine savaşı insanlığın kaçınılmaz bir parçası olarak görmektedir. Savaşları *tanrının savaşları* ve *dünyevi savaşlar* olmak üzere ikiye ayırmaktadır. St. Augustine *tanrının savaşlarını* mutlak haklı kabul edilmişken, *dünyevi savaşların* haklı kabul edilebilmesi için iyi bir niyetin, haklı bir nedenin ve meşru bir otoritenin bulunması gerektiğini ileri sürer. "Saldıran taraf, mantıklı insanı savaşmaya zorlar." diyerek savunma savaşını meşru görmüştür. St. Augustine'e göre savaşın amacı barışı sağlamak olduğu için, savaşırken bir barışsever gibi savaşıp zafer sonrası barışa fırsat tanınması gerekir. Savaştaki kötülüğün şiddet, öç alma, acımasızlık, düşmanlık, güç tutkusu olduğunu ve bunların cezalandırılması gerektiğini belirtmiştir. Tüm savaşların meşru otorite tarafından yapılması gerektiğinin altını çizmiştir.⁸⁶

Hız. Peygamber tarafından bizzat yapılan Bizans seferleri ve sonrasında *Hulefâ-yı Râşidîn* döneminde Bizans ile verilen mücadeleler ile birlikte Emevi ve Abbasi dönemlerini de kapsayan İslam-Bizans mücadeleleri sonrasında; Türklerin de 8. ve 9. yüzyıllarda İslam devletlerinde görev almaya başlaması ile birlikte Roma ülkesine gaza ve cihad akınları düzenlenmiştir. Bu seferlerin en temelinde *i'lâ-i Kelimetullah* yatmakta olup *fi-Sebilillâh* yani hiçbir karşılık beklemezsiniz Allah yolunda, *bilâdu'r-Rûm* topraklarına seferler düzenlemek yatmaktadır. Bu noktada Türkler açısından diğer bir motivasyon da *güneş ülkesi* Horasan'dan *güneşin doğduğu yer* Anadolu'ya "ya devlet başa ya kuzgun leşe" diyerek *bengü devlet* bakış açısı ile akınlar düzenlemek, gaza ve fütuhatlar yapmak ve cihad etmek idi. Selçuklu ordularının öncülüğünde Anadolu'ya gelen Türkler kendilerini ilk dönem İslam mücahidlerinin halefleri ve varisleri kabul ederek *gazi* unvanını almışlardır.⁸⁷ Türklerin devlet

⁸⁵ Cian O'Driscoll, "Rewriting the Just War Tradition: Just War in Classical Greek Political Thought and Practice," *International Studies Quarterly*, 8.

⁸⁶ Fulya A. Ereker, "İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı," *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 8, 9.

⁸⁷ Oğuz Ünal, *Horasan'dan Anadolu'ya Türkiye Tarihi*, 19-21, 44-45.

anlayışının İslam ile harmanlandığı, akınlar ile sonradan İslam sancağına sahip çıkacak bir kuvvete ulaştığı, sonrasında da yüzyıllar boyunca İslam dünyasına hamilik ve muhafızlık yaptığı bir gerçektir.

Yine Osmanlı Devleti kuruluşuna şahitlik etmiş olan Âşık Paşa'nın *Garibnâme* veya *Maarifnâme* isimli eserinin dokuzuncu bölümünde “dokuz olanlardan”, pehlivan ve yiğitlerin hallerinden bahsetmiş olup; onların dokuz nesne ile “vatanın ve zenginliklerinin korunması” manasına gelen *muhafazat-ı mülk ve mal*, dokuz nesne ile de “din düşmanları ve şeytan toplulukları ile mücadele etmek” manasına gelen *mücadele-i a'da-yı din ve ahzâb-ı şeyâtîn* ettiklerinden bahsetmiştir.⁸⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere alplik ve erenliğin birleştiği bir gaza anlayışı ile akınlar düzenlenmiş ve fetihler yapılmıştır. Savaşın gerekçesi olarak “vatanın ve zenginliklerinin korunması” ve “din düşmanları ve şeytan toplulukları ile mücadele etmek” ifade edilmiş olup *alperenlik müessesesi* çatısı altında sistemleştirmeye gidilmiştir. Selçuklu ve Osmanlı dönemi eren ve dervişleri günümüz anlayışının ötesinde bir anlayışla tekke ve zaviyeleri sadece bir ibadet yeri olarak kullanmaktan da öte, bir devlet memuru ve aylıkçısı şekline girmemiş bir şekilde devletin devlet dışındaki öncü kuvvetleri ve bekçileri olarak kurmuş olup; günlük hayatta dervişlik yaparak halka karışmış ve tebliğ faaliyetlerini sürdürerek bir maya çalmış, vakti geldiğinde yapılacak Türk akınlarına ve harplerine alt yapı sağlamışlardır. Dervişlerin orduların gelmesinden önce yaptıkları alt yapı çalışmaları fütühatları kolaylaştırmış olup, maddi fetihlerden önce manevi fetihlerin yapılmasını sağlamıştır.⁸⁹

Uygur Türklerinden Yusuf Has Hacib 11. yüzyılda “devlet olma bilgisi” manasına gelen *Kutadgu Bilig*⁹⁰ isimli eserinde hakimiyetin güç ile sağlanması meşru görülmüş olsa da kalemle yani bilimle devam etmesi gerektiği belirtilmiştir, yani meşruiyetin devamlılığı ilme dayandırılmıştır.⁹¹ Bununla birlikte ilim ile çözüm olmadığı noktada

⁸⁸ Mustafa Keskin, “Gazilik-Alplik: Aşık Paşa'ya Göre Gaziliğin-Alpliğin Maddi ve Manevi Şartları”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II* (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2016): 304-310.

⁸⁹ Ömer Lütfi Barkan, “İslam Devirlerinin Kolonizatör Dervişleri ve Zaviyeler,” *İnsan & İnsan*, sayı. 5 (Yaz 2015): 5-37, 10-13.

⁹⁰ Hakkı Büyükbaş ve Fahri Vargün, “Kutadgu Bilig'de Devlet Yönetimi,” *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 4 (Güz 2016): 27.

⁹¹ Bedri Sarıca, “Kutadgu Bilig'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri,” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı. 37 (Erzurum: 2008): 90.

tekrardan kılıca dayanmanın meşru olacağını ifade etmektedir.⁹² Başka bir yerde kılıcın yani gücün her daim kullanılması gerektiğini belirtmiştir.⁹³ Yusuf Has Hacib'e göre savaş, "kötülere, bilgisizlere, adaletsizlik yapanlara, anlaşma ve barış kabul etmeyen düşmanlara" karşı "başvurulacak son çare" olarak kabul görülmüştür. Yine düşmana karşı ihtiyatlı olunması gerektiğini belirtmiş, ihmalkarlık/gaflet olması durumunda memleketin zarar göreceğini ifade etmiştir.⁹⁴ Savaşmanın sebebi savaşmak durumunda kalmak olduğundan savaşa meşruiyet kazandırmaktadır. Düşmana karşı ihtiyatlı olunması ve ihmalkâr davranılmaması ise savaş öncesi alınan tedbirlerden olup savaşa başvurma hukuku açısından değerlendirilebilir. Yusuf Has Hacib'e göre düşman askerinin çok olması durumunda savaşa acele edilmeyecek, bununla birlikte savaşılmak durumunda kalınırsa her türlü vasıta kullanılacaktır. Hacib savaşın hile ve yanıltma sanatı olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte güçlü düşmanla önce anlaşma yollarının aranması gerektiğini ifade etmektedir. Anlaşma sağlanamıyorsa gece baskını yapılmasının daha tercih edilebilir olduğunu ifade etmektedir. Yine düşman hakkında yeterli bilgiye sahip olmak adına düşman hakkında istihbarat toplamayı tavsiye etmiştir.⁹⁵ Yine düşmandan gelecek istihbarat saldırılarına karşı önlem alınmasını ve istihbarata karşı koyulması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁶ Bu noktada Yusuf Has Hacib'in savaşı hile kabul edip, savaş içi hukukla ilgili birçok durumu meşru kabul ettiği anlaşılmaktadır. Savaşın kaçınılmaz olduğu durumda da her yola başvurulması meşru görülmüştür.⁹⁷ Savaş sonrası hukukta adil ve hukuki yapı korunuyorsa meşruiyet devam etmektedir.⁹⁸

Haklı savaş kavramı St. Augustine sonrasında 10. ve 11. yüzyıllara kadar batı dünyasında yer etmemişse de hukuksuz eğilimlerin artması ile sivillerin dokunulmazlığını sağlamak adına kilise hukukçularının 10. yüzyılda ortaya koydukları *tanrı barışı* fikri ile tekrardan gündeme gelmiştir. Kilisenin kişileri sosyal işlevlerine göre savaşan-savaşmayan olarak ayırması sayesinde dinsel görevlileri savaş dışında

⁹² Erkan Göksu, "Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/6 (Kış 2009): 269.

⁹³ Bedri Sarıca, "Kutadgu Bilig'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri," *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 91.

⁹⁴ Erkan Göksu, "Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı", 269.

⁹⁵ Bedri Sarıca, "Kutadgu Bilig'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri", 93-99.

⁹⁶ Erkan Göksu, "Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı", 276.

⁹⁷ Bedri Sarıca, "Kutadgu Bilig'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri", 92.

⁹⁸ Erkan Göksu, "Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı", 273-277.

tutmuşlardır. 11. yüzyılda ise *tanrının ateşkesi* fikri ilave edilmiştir. Bu fikir ile Hıristiyan bayramları ve çarşamba günbatımından pazartesi gündeğümüne kadar savaşmak yasaklanmıştır. Genel hatları ile *tanrı barışı* toplumdaki hukuksuzluğu engelleme çabasındaiken, *tanrı ateşkesi* savaşı engelleme çabası olarak anlaşılabilir.⁹⁹

Thomas Aquinas 13. yüzyılda St. Augustine'nin ahlaki çerçevesine siyasi bir boyut da ilave ederek savaşın haklı olabilmesi için haklı bir nedene, savaşı tek merkezden örgütleyip sürdürebilecek bir otoriteye ve iyi niyete sahip olunması gerektiğini belirtmiştir. Aquinas savunma savaşlarını meşru görmüş, saldırı savaşları hakkında tartışmıştır. Haklı bir neden hakkında karşı tarafın mutlak suçluluğünün olması gerektiğini belirtmiştir. Savaşın kararının özel kişiye değil otoriteye bağlı olduğunu ifade edilmiştir. İlaveten sadece öldürmek için yapılan bir savaşın meşru olmayacağını, öldürmek için kamusal fayda şartının olması gerektiğini iletmiştir. Aquinas iyi niyet hakkında ise savaşta barışı sağlamayı, acımasız davranmamayı ve masumlara zarar vermemeyi ön plana çıkarmış, bunların ihlalinin savaşı haksız konuma getireceğini belirtmiştir. Masumları öldürmek niyetiyle öldürmenin hak ihlali olacağını -ki Aquinas kilisenin hem iyi hem kötü sonucu olan iyi niyetli eylemlerin gayri iradi olarak telafi edilmek istenecek kötü sonuçlara sebep olması olarak ifade edilen *çift etki*¹⁰⁰ doktrinine göre açıklamıştır-, bununla birlikte kazaen ölmesinin kutsal ya da yazılı hukuka ters olmadığını belirtmiştir. Aquinas bir savaşın meşru olması için tuzak kurmayı meşru görürken bunu ikiye ayırmaktadır. Yalan söylemeyi ya da verilen sözü tutmamayı yasaklarken; düşmana amacını ve planlarını açıklamamayı, gizli tutmayı tuzak olarak izin verilebilir görmektedir. Bunlara ilaveten savaş hali dışında yemek yiyen, uyuyan ve benzeri savaş dışı işlerle meşgul olan düşmanların öldürülmesini, savaşta yağmayı ve ganimeti de hukuka aykırı görmüştür.¹⁰¹

En kâmil noktasına Osmanlı Devleti döneminde ulaşmış olan *nizam-ı alem* kavramı en geniş manada “maddi ve manevi aleme nizam vermek” manasında katmanlı bir bakış açısı ile anlaşılabilir. Bu bakış açısı ise İbn Haldun'un *umran*

⁹⁹ Fulya A. Ereker, “İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı,” *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 10, 11.

¹⁰⁰ Hugh F. T. Hoffman, “Intention, the Principle of Double Effect, and Military Action” (Master Thesis, September, 1981): 1-2.

¹⁰¹ Fulya A. Ereker, “İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı”, 12-13.

anlayışı ile harmanlanmış bir noktadadır.¹⁰² Türkler dünyaya nizam vermeyi bir ülkü olarak benimsemiş olup, İslam olduktan sonra özellikle *erenler* ile birlikte hem maddi hem de manevi dünyaya nizam verme noktasına ulaştıktan sonra bir medeniyet kıvamını yakalamışlardır. Osmanlı mefkuresi ve nizam-ı alem anlayışı din ve devlet ile vatan ve millet olarak dört mukaddes unsura dayanmakta idi.¹⁰³ Osmanlı Devleti ve padişahlarının nihai hedef ve davaları *nizam-ı alem* görüşü üzerine odaklanmış olup, devletin varoluş hikmeti ve cihadı da milli, İslami ve insani esasların merkezinde bulunduğu bir cihan hakimiyeti mefkuresi üzere idi.¹⁰⁴ Bu görüşün de savaşların alt yapısını hazırlayan ve meşrulaştıran bir unsur olduğu kabul edilebilir. Bunun bir yansıması aleme nizam vermek adına mücadele ve mücadele edilmesidir. Yine *kızıl elma* kavramı da savaş gerekçelendirmesi olarak kabul edilebilir.¹⁰⁵ *Kızıl elma* bir hedef koymayı ve hedefe ulaşınca yeni bir hedefe dönmeyi kapsadığı için savaşa başvurma hukuku açısından ele alınabilir.

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık yapmış olan alim ve müfessir Ebussuûd Efendi, Bakara suresi 190. ayetini izah ederken “Allah’ın kelamını yüceltmek için size karşı savaşanlar ile savaşılması” manasına gelen *i'lâ-i Kelimetullah* kavramına ilaveten “Allah’ın dinini aziz kılmak” manasına gelen *i'zaz-ı din* ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁶ “İzaz” kelimesi Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü’ne göre “ağırlamak” manasında kullanılmaktadır.¹⁰⁷ Türk kökenli ağ kelimesi “yükselmek” bildirmekle birlikte “ağırlamak” kelimesi “yüceltmek, saygı göstermek, değerini arttırmak, ululamak” anlamlarında yorumlanmıştır.¹⁰⁸ Yani *i'zaz-ı din* kavramı Allah’ın dinini yüceltmek ve değerini arttırmak manasında kullanıldığını söyleyebiliriz. Buradan ise savaşanlara karşı Allah yolunda Allah’ın dinini yüceltmek adına savaşılması gerektiği noktasında kabul edileceği ve savaşın gerekçelerinden kabul edileceği anlaşılmakta olup, İslam’ın getirdiği savaş anlayışının bir parçası olarak anlaşılabilir.

¹⁰² Tahsin Görgün, “Osmanlı’da Nizam-ı Alem Fikri ve Kaynakları Üzerine Bazı Notlar,” *İslami Araştırmalar Dergisi* 12, sayı. 2 (2000): 180-188.

¹⁰³ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, 14.

¹⁰⁴ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, 232.

¹⁰⁵ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, 264-267.

¹⁰⁶ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 542-543.

¹⁰⁷ TDK, “İzaz,” *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim Ocak, 2019, <http://www.tdk.gov.tr>.

¹⁰⁸ Zabite Teymurlu, “Azerbaycan Dili Dialektiklerinde ve Türk Edebi Dilinde Kullanılan Ortak Kelimeler,” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2010): 196.

16. yüzyıl İtalyan düşünürlerinden olan Niccolo Machiavelli savaşı kimler için gerekli ise onlar için meşru kabul etmiş, silahları tek umut olarak kutsal görmüş ve prensin veya otoritenin amaçlarına ulaşabilmesi için bir araç olarak tanımlamıştır. Ülkelerin güvenliği ve devletin bekası söz konusu olduğunda savaşı meşru olarak görmüş ve bu noktada haklı veya haksız, merhametli veya acımasız, övgüye değer veya utanç verici gibi kıstaslara girmeden her türlü şartta şan, şeref veya alçaklık, utançla da olsa ülkenin bir şekilde savunulması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁹

16. yüzyılda savaşa uzak durmuş Hıristiyanlığın ilk dönemine yakın pasifist düşünceler ile Stoacı görüşleri birleştiren, hümanizm ve pasifizmi savunan “hümanist pasifistler” olarak bilinen Erasmus, Montaigne, Thomas More, Paracelsus, Rabelais gibi isimler de ön plana çıkmıştır. Thomas More’un *Ütopya* isimli eserinde Ütopyalıların sadece ülkelerini savunmak, dostlarının korumak ve daha önce yapılmış kötülüklerin öcünü almak için savaştıkları belirtilmiştir. Savaşlarda insancıl olunması, zayıflara dokunulmaması ve hedeflere ulaşıldığı anda savaşın bitirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Erasmus ise Avrupa’daki hiçbir savaşın haklı savaş kriterlerine uymadığını ve Avrupalılara karşı değil Türklere karşı savaşılmasının doğru olacağını belirtmiş, bununla birlikte Türkleri de insan olarak kabul ederek Türkleri de kardeşler olarak düşünemez miyiz diye sorgulamıştır. Hümanist pasifistlere bakıldığında genel olarak Avrupa’daki Fransız, İspanyol, İngiliz ve Alman devletlerinin hırslarını bırakıp siyasal izolasyonizmi izlemeleri gerektiği görüşünü ileri sürmüşlerdir.¹¹⁰ Gelineen noktada Avrupa Birliği’nin oluşum süreçlerine bakılırsa, bu görüşlerin alt yapıyı oluşturduğu gözlemlenebilir. Her ne kadar daha önceki tarihlerdeki üzere din üzerinden Hıristiyan birlikteliği şeklinde olmasa da felsefe üzerinden seküler bir birliktelik ve anlaşma sağlanmış görünmektedir.

17. yüzyıla gelindiğinde Hugo Grotius *Savaş ve Barış Hukuku* olarak çevrilebilecek *De Jure Belli Ac Pacis* isimli eserinde savaşı “uyuşmazlıklarını zorlama yoluna başvurarak çözmeye gidenlerin durumu” olarak tanımlamış ve savaş açma

¹⁰⁹ Fulya A. Ereker, “İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı,” *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 23-24.

¹¹⁰ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 7. baskı (İstanbul: Beta Yayınları: 1995), 119; Roland H. Bainton, *Christian Attitudes Toward War and Peace: A Historical Survey and Critical Re-evaluation* (New York: Abingdon Press, 1960): 127-128.

yetkisi olan iki kamusal otorite tarafından yapılan savaşları *kamusal savaş*, kamusal yetkisi olmayan özel kişilerce yapılan savaşları *özel savaş*, kamusal otorite ile özel kişiler arasında yapılan savaşları *karma savaş* olarak üç sınıfa ayırmıştır. Savaşın doğal hukuka, kutsal hukuka ve uluslararası hukuka aykırı olmadığını kanıtlaya gayretinde olan Grotius¹¹¹, İncil'in yanlış anlaşıldığı iddiasında bulunmuş ve İncil'in komşularını kendilerinden çok değil kendileri kadar sevmeyi gerektirdiğini ifade ettiğini belirterek haksız bir saldırı karşısında savunmasız kalmanın tanrısal bir buyruk olmadığını öne sürmüştür. Savaş açılan tarafın daha önce haksızlık yapmış olması gerektiğini belirtmiş ve kendilerinin olan bir şeyi savunma, borçlu olunan bir şeyi elde etme ve cezalandırma gibi sebepleri savaşın meşru sayılabilmesi için gerekli görmüştür. Bununla birlikte haklı bir savaşta kutsal şeylere zarar vermeyi de haksız bir eylem olarak nitelemiştir. Grotius, masumların “kader kurbanı” oldukları için öldürülmelerinin meşru olmayacağını ifade etmiştir. Komşu devletin güçlenmesinden duyulan kaygıyı, daha verimli toprakları elde etme isteğini, iyilik yapma bahanesiyle boyunduruk altına almayı, imparator ya da kilisenin evrensel buyurma hakkı olduğu iddiası ile kişisel çıkarlar için kullanmayı ve boyunduruk altındaki halkın bağımsızlık isteğiyle savaşmasını meşru kabul etmemiştir. Barışın önemini vurgulamış olan Grotius'a göre güvenli bir barış sağlama olasılığı doğduğunda hemen değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunu iyi bir Hıristiyan için yapılabilecek en doğru şey olarak görmüş ve barışa bağlı kalmayı ahde vefa olarak onurlu bir davranış olarak görmüştür.¹¹² Batı devletler hukukun en büyük kurucu üstadı olarak kabul edilen Hugo Grotius'un alandaki birikim ve yetişmesinin İstanbul'da sürgün hayatı yaşarken incelediği İslam Hukuku kaynakları vasıtasıyla olduğu bilinmektedir.¹¹³

17. yüzyılın bir diğer düşünürü Thomas Hobbes, Machiavelli'nin ortaya koyduğu güç ve egemenlik merkezli yaklaşımı devam ettirerek *Leviathan* isimli kitabı yazmıştır. Hobbes, devletlerarası ilişkileri *doğa durumu* olarak ele almış ve savaşı da

¹¹¹ Hugo Grotius, *De Jure Belli Ac Pacis, Savaş ve Barış Hukuku*, çev. Seha L. Meray (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, no. 222-204, 1967): 22-26.

¹¹² Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku (De Jure Belli Ac Pacis)*, 17-26, 51-54, 156-160, 229-238, 305-307; Ahmet Haluk Atalay, *Uluslararası Hukukun Oluşumu: İlk Küreselleşme Dönemi (1492-1648)* (İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997), 85.

¹¹³ Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, 1: 4.

doğa durumun bir parçası olarak kabul etmiştir. Hobbes'a göre devletler savaş halinden kazanç sağladıklarından ötürü önlenmesi gereken bir durum değildir.¹¹⁴

Batı'da gelişen bu görüşlerin anlaşılması için 16. ve 17. yüzyılın dinamiklerini oluşturan süreci göz önünde bulundurmak gerekir. 15. ve 16. yüzyıllarda yaşanan Rönesans ve reform hareketleri sonrası ortaya çıkan din savaşları, din için yapılacak bir savaşın meşru sayılmayacağı görüşüne sebep olmuştur. Buna ek olarak modern devletlerin doğuşu ve devlet egemenliğinin kabulü haklı savaş kavramını arka plana itmiş ve bir uçta ulusal çıkarları ön plana alan Machiavelli'nin görüşleri öne çıkarken bir uçta da haklı savaş kavramını dahi yetersiz bulan ve savaşı kısmen veya tamamen yasaklayan hümanist görüşler ön plana çıkmıştır.¹¹⁵ Bu noktada 16. ve 17. yüzyılları Avrupa açısından okuduğumuz vakit, dönemi dini ve fikri manada bir kırılma ve eksen kayması olarak kabul edebiliriz. Nasıl ki haklı savaş kavramı 10. yüzyıllarda tartışılmaya açılıp sadece dinin egemenliğinden din-teolog ya da din-felsefe noktasında bir tartışmaya gelindi ise, bu çağda da din-teolog veya din-felsefe tartışmasından çıkıp felsefe ve teoloji alanlarında tartışılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda meselenin ulus devletlerin oluşması ile bağlantısı vardır. Bu dönemde prenslikler arası, krallıklar arası bir noktadan uluslararası bir noktaya doğru geçişin başladığı bilinmektedir. Bu dönem sonrası ana tartışmalar uluslararası ilişkiler bağlamında tartışılmış ve ulus devletlerin çıkarları temel tartışmalara yön vermiştir.

18. yüzyıla gelindiğinde Immanuel Kant haklı savaşın hiçbir zaman haklı olmayacağını savaşın bütün kötülüklerin ve bozulmaların kaynağı olduğunu öne sürerek reddetmiş ve hakkı öne sürmek için güç kullanmanın hiç de iyi olmayan kestirme bir yol olduğunu ifade etmiştir. Savaşın barış için araçsallaştırıldığı ve savaşın ahlaki meşruiyetini sağlayacak tek şeyin savaşı önleyecek akıl olduğu iddiasında bulunan Kant, toplumların birada olabilmelerinin tek akılcı yolunun bir dünya devleti kurmaktan geçtiğini belirtmiştir. Kant'ın ebedi barış önerisi sayesinde

¹¹⁴ Michael W. Doyle, *Ways of War and Peace: Realism, Liberalism and Socialism* (New York: Norton&Company, 1997): 113; A. Nuri Yurdusev, "Uluslararası İlişkiler Öncesi," *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, der. Atilla Eralp (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 44.

¹¹⁵ Fulya A. Ereker, "İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı," *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 22-25.

“Pacific Union” kurulmuştur.¹¹⁶ 18. yüzyılın genel yapısına baktığımızda barış planları ile evrensel-dünya meclisi ve polis meclisi üzerine görüşlerin öne sürüldüğünü görmekteyiz. Savaş ile adalet amaçlanmış olsa da savaşın sorundan daha büyük felaketlere sebep olduğunu belirten William Penn savaş olasılığını kaldıracak uluslararası evrensel bir meclis planından bahsetmiştir. Eymeric Cruce ise Hıristiyan ve İslam dünyası arasında barış sağlanması amacıyla bir dünya meclisi planlamış, bu mecliste ilk sırayı Papa’ya verirken ikinci sırayı Türk İmparatoruna ayırmıştır.¹¹⁷

19. yüzyıla gelindiğinde Prusyalı General Carl Von Clausewitz *Savaş Üzerine* isimli kitabında savaşın dini ve ahlaki değerlendirmelerden uzak olarak, devletlerin amaç ve stratejileri doğrultusunda planlanıp uygulanan siyasal bir eylem ve siyasetin bir aracı olduğunu belirtmiştir. Bu noktada kuvvet kullanmayı da sınırlandırmamış ve savaşta yarılgıların iyi niyetten kaynaklandığını ifade etmiştir. Fiziksel kuvveti akılla birlikte kullanıp acımadan ve kan dökmekten çekinmeden kullanan tarafın üstünlük sağlayacağını iletmiştir. Bunlara ilaveten uygar ulusların yaptığı savaşların barbar ulusların yaptığı savaşlara nazaran daha az yıkıcı olmasının bekleneceği görüşünü savunmuştur.¹¹⁸

20. yüzyılda artan idealist yaklaşımlar sonucu Milletler Cemiyeti kurulmuş olup barış hedeflenmiş olsa da bu ideallere ulaşılamamış ve I. Dünya Savaşı’nın önüne geçilememiştir.¹¹⁹ I. Dünya savaşı sonrası ortaya çıkan yıkımın tekrar yaşanmaması adına temelleri 19. yüzyılda gelişmeye başlayan liberal düşünceye dayanan idealizm savaşın kolektif bir çaba ile engellenebileceği görüşünde olmuştur. Bu görüşün karşısında ise özellikle II. Dünya Savaşı sonrası yaygınlaşan realizm bulunmaktadır. Savaşı teşvik etmekten ziyade bir gerçeklik olarak ele alan realistler, savaşa başvurmanın moral değerler yerine stratejik ve pragmatik nedenler ile gerçekleşmesi

¹¹⁶ Emre H. Bağce, “Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel’i Yeniden Okumak, Sürekli Barış için Savaş Gerekli mi?” *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 6, sayı. 24 (2003): 111-112; Roland H. Bainton, *Christian Attitudes Towards War and Peace: A Historical Survey and Critical Re-evaluation*, 182.

¹¹⁷ Roland H. Bainton, *Christian Attitudes Towards War and Peace: A Historical Survey and Critical Re-evaluation*, 180.

¹¹⁸ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. H. Fahri Çeliker (İstanbul: Özne Yayınları, 1999), 21, 35; Teyyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 4. baskı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 388.

¹¹⁹ Levent Ersin Orallı, “Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu,” *Tesam Akademi Dergisi*, 109.

gerektiği görüşündedirler.¹²⁰ Modern dönem karşılaştırmalı haklı savaş teorisyenleri meseleyi oranlılık üzerinden incelemektedir.¹²¹ Bu kuramcıların ortak özellikleri olarak haklı savaşı hem idealist hem de realist kavramsallaştırma ile sentezlemeleridir.¹²²

Walzer bireylerin yaşama ve özgürlük haklarının sağlanabilmesini devlete bağlamış olduğundan bağımsızlık ve toprak bütünlüğü ön planda olmuştur. Bu bakış açısının insani müdahaleyi haklı sayması daha fazla savaşı haklı yapmaktadır. Walzer sivil dokunulmazlığı ile ilgili oranlılığı ön plana almamış olup, haklı savaş kuramında sivillerin öldürülmesi niyet edilmemiş ve yasaklanmış olsa da bazı durumlarda kazaen sivillerin öldürülmesinin kaçınılmaz olabileceği durumları ifade eden *çift etki* kavramını benimsemeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte klasik bir *çift etki* anlayışından da öte karar alıcı ve askerlere kişisel sorumluluk yükleyerek, savaşan tarafların “savaş araç ve metotlarının seçiminde herhangi bir şekilde kısıtlanmamış bir hakka” sahip olamayacakları manasına gelen ve *sınırlama ilkesi* olarak da bilinen *askeri gereklilik*¹²³ kavramının bir mazeret veya meşrulaştırma yöntemi olarak kullanılmasının önüne geçme çabasında olmuştur.¹²⁴

William O’Brien öncelikle barış için alternatiflerin aranması gerektiğini; bununla birlikte alternatiflerin tükenmesi durumunda savaş kararı için iyi niyet ve haklı sebebin olması gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁵ O’Brien’e göre Batı demokrasi değerlerini korumalı, siyasal özgürlüğe saygı duymalıdır, insanı devletin üzerinde tutmalıdır. O’Brien askeri gereklilik kavramını sınırlayabilecek en önemli ölçütü insan olarak görmektedir ve bunu içsel unsur, insanların birbirine olan bağımlılığını ise dışsal unsur olarak kabul etmektedir. İnsanların devletlerin üyeleri oldukları gibi insan ırkının da

¹²⁰ Fulya A. Ereker, “İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı,” *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 30-31.

¹²¹ Cian O’Driscoll, “Rewriting the Just War Tradition: Just War in Classical Greek Political Thought and Practice,” *International Studies Quarterly*, 5

¹²² Fulya A. Ereker, “İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı”, 32-33.

¹²³ Gökhan Güneysu, “Askeri Gereklilik İlkesi ve Uluslararası İnsancıl Hukuk,” *Ankara Barosu Dergisi* 4 (2012): 99.

¹²⁴ Marcia Sichel, *The Making of a Nuclear Peace*, 167-168; William V. O’Brien, “The International Law of War as Related to the Western Just War Tradition,” *Just War and Jihad, Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Traditions*, 177-178; Michael Walzer, *Just and Unjust Wars* (New York: Basic Books, 1977), 151-154.

¹²⁵ William V. O’Brien, “Just-War Doctrine in a Nuclear Context,” *Theological Studies* 44, no. 2 (June 1, 1983): 207-208.

üyeyi olduklarını ve ortak kaderi paylaştıkları için birbirlerine bağımlı olduklarının ifade etmiştir. Savaş hukuku, yani jus in bello için en önemli sınırlayıcı faktör olarak oranlılığı kabul etmektedir.¹²⁶

Paul Ramsey savaş öncesi hukuk yani jus ad bellum hakkında karar sorumluluğunu adalet, düzen ve hukuk çerçevesinde karar alıcılara yüklemekte ve bunun St. Augustine'deki üzere sevgi merkezli bir bakış açısı ile gerçekleşmesi gerektiğini belirtmektedir. Ramsey savaş sırasında ise sivil dokunulmazlığını oranlılıktan ön plana almış ve oranlılık ölçüsünün göz ardı edildiği bir savaşın haklılığını kaybedebileceğini vurgulamıştır.¹²⁷

Haklı savaş hakkındaki modern dönem tartışmaları insani müdahale ve sivil dokunulmazlıkları çevrelerinde şekillenmiştir. Bununla birlikte anlam dünyalarındaki ve düşünsel arka fonlarındaki temel yaklaşımlar görüşlerde ayrılıkları meydana getirmiştir. Walzer devlet merkezli bir bakış açısına sahip olduğu için istenmeyen bir durum olsa da *askeri gereklilik* olarak sivillerin öldürülmesinin kaçınılmaz olduğu görüşündedir. O'Brien ise insanı merkeze alan ve insanın insan ırkının üyesi olduğunu ileri süren bir bakış açısı ile askeri gerekliliğin insan merkezli olarak sınırlanabileceği ve bunun oranlılık ile yapılabileceği görüşünü öne sürmüştür. Ramsey ise St. Augustine'deki üzere sevgi merkezli bir bakış açısı ile sivil dokunulmazlığının oranlılıktan daha önde olduğunu ileri sürmüştür. Bu noktada genel tartışmanın önceliği devlete ve insana veren ana akımlar çevresinde döndüğünü ve bunun da klasik dönem Hıristiyanlık düşüncesi ile etkileşimli ilerlediği anlaşılmaktadır.

20. yüzyıl İslam mütefekkirlerinden Macid Hadduri Müslüman devletlerin son yıllarda uluslararası organizasyon ve işbirliklerine hevesli olduklarını, bunun ise geleneksel uluslararası hukukları modern uluslararası hukuktan ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nden köklü bir şekilde farklı olan devletler tarafınca yapılmasının dikkat edilmesi gereken bir nokta olduğunu ifade etmiştir. İslam'ın Hıristiyan çağının 7. yüzyılında indiği dönemde kendisinin dışındaki hukuki sistemleri kabul etmeyi reddetmiş olmasına dikkat çekmiş olan Hadduri, İslam'ın o dönemde dünya görevi

¹²⁶ Fulya A. Ereker, "İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı," *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 33-34.

¹²⁷ Fulya A. Ereker, "İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı", 33.

için diğer devletler ile geçici barış anlaşmalarını tercih ettiğinin altını çizmiştir. İslam Hukukunun Antik Roma ve Ortaçağ Hıristiyan Hukukuna benzer olarak evrensel bir devlet teorisini temel aldığını ve kendisi haricinde bir devleti tanımadığını ifade etmiştir. Dünyanın İslam yurdu manasına gelen *dârulislâm* ve düşman toprakları veya savaş toprakları manasına gelen *dârulharp* olarak ikiye ayrıldığını; Yahudiler, Hıristiyanlar ve Zerdüştler cizye vergisi vermeleri karşılığında İslam topraklarında yaşamalarına izin verildiğini belirtmiştir. *Dârulislâm*'ın, *dârulharp* ile hep savaşta olduğunu ileten Hadduri, Müslümanların İslam'ı yaymak ve Allah'ın hukukunu hâkim kılmak adına kanuni yükümlülük altında olduklarını ifade etmiştir. Kutsal savaş olarak bilinen cihadın İslami savaşa başvurma hukuku manasında ifade edilebilecek “Islamic jus ad bellum” olduğunu belirtmiştir. Cihadın askeri harpten geri kalmayacak psikolojik ve siyasi harp ile kesintisiz bir harp formunda yoğunlaştırılmış bir propaganda olarak sayılabileceğini zikretmiştir. Bununla birlikte bu savaş halinin tam olarak düşmanlık değil Batı hukuk terminolojisindeki *non-recongntion* yani *defacto*¹²⁸ manasında olduğunu ve gayrimüslim devletler ile yapılan diplomatik müzakerelerin devleti tanıma niyetinden de öte *dârulharp* topraklarında Müslüman hakimiyeti dışında kalan belli otoritelerin kabul edilmesi anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹²⁹

Ahmet Özel “Müslümanların hâkimiyeti altındaki yer” manasına gelen *dârulislâm* ile “küfür yönetiminin hâkim olduğu ülke” manasına gelen *dârulharp* ayırımına yer vermiş olup, İslam hukukçularının devletle ilgili ilişkilerde bu ayrımı yaptıklarını ve yasama, yürütme, yargı yetkilerinin İslami otoritede bulunduğu ülkelere *dârulislâm* olarak adlandırdıklarını iletmıştır. Gayrimüslimlerle savaşmanın meşru sebebinin onların Müslümanlara savaş açmaları olduğunu belirtmiş olup her savaşılarak alınan yerin *dârulislâm* olmadığını, bunun için yönetici atanması gerektiğini ifade etmiştir. Yine İslam hukukundaki hâkim yaklaşımın devletlerarası ilişkilerin barış üzere olduğunu ve savaşın geçici olduğunu iletmıştır. Hanefi hukukçulara atıfta bulunarak savaşın hedefinin düşmanın üstünlüğünü ve mukavemetini kırarak tecavüzleri engellemek, Müslümanların emniyetle din ve dünya işlerini yürütülmesini sağlamak olduğunu belirtmiştir. Savaşa başlamadan önce düşmana İslam'ı veya İslam'ın

¹²⁸ Vildan Meydan, “A Paradox of International (Non)Recognition: The Relationship between De Facto States and Patron States,” *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences* 1, issue. 1 (Spring 2018).

¹²⁹ Majid Khadduri, “Islam and the Modern Law of Nations,” *The American Journal of International*, 358-360.

hakimiyetini kabul etme yani zimmi olma teklifinin yapılmasının amacının da bu sebeple olduğunu ifade etmiştir.¹³⁰

Harry Van Der Linden jus ad bellum, jus in bellum, jus pos bellum olarak yapılmış ayrıma “just military preparedness” manasına gelen *jus potentia bellum* kavramını ilave etmiştir. Bu kavramı orduların meşruiyet çerçevesinde yetiştirilmesi, meşru amaçlar doğrultusunda kullanılması, şiddetsizlik merkezli olması ve temel insan haklarından oluşan zararların önüne geçilmesinin ve kaynak tahsisinin meşru bir otorite tarafından düzenlenmesini ifade etmektedir.¹³¹ Bir nevi *savaş iktidar hukuku* olarak da çevrilebilecek olan kavram ahlaki yapının kurumsallaştırılması noktasında dinin yerini beşerî normlara bırakması açısından da incelenebilir. Bu kavramın diğer üç kavramı kapsadığı ve hali hazırda bulunan anlamlarının yeni bir isimlendirme ile yeni bir formata sokma olarak kabul edilebilir. Yine de savaşın daha ahlaklı ve insani şartlarda yapılması noktasındaki eğimi sebebiyle literatüre katkı sağlamıştır.

Bu eserlerin hepsi belirli bir savaş felsefesi üzerinden ele alınmış ve kendi düşüncel çerçeveleri ile dönemlerine ve bölgelerine ışık tutmuşlardır. İnsanlık tarihi başladığından beri var olan savaşlar için çeşitli yaklaşımlar benimsenmiş ve savaşın meşruiyeti belirli hususlar çerçevesinde şekillenmiştir. Her kültür kendi varlıksal yani ontolojik ve düşünsel yani epistemolojik değer yargılarını ön plana alarak değerlendirmelerde bulunmuş olup, bu değerlendirmeler ışığında bir yöntem yani metodoloji geliştirmişlerdir. Bu ise her toplumun anlam dünyasının bir sonucu olup toplumsal, dini, ahlaki ve inançsal değerleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bunun her toplumun ön kabulleri olarak kabul edilebilecek, inanç ve düşünce değerlerinden meydana geldiğini ifade etmek gerekmektedir. Müslüman toplumlarda bu imanın vesile olduğu bir kemâlâta ve medeniyet tasavvuruna yönlendirmiş, imanları ve imanlarının vesile olduğu gayretleri seviyesince daha kaliteli ve güzel işler ortaya konmasına vesile olmuştur.

¹³⁰ Ahmet Özel, “Klasik İslam Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar,” *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43, no. 2 (2012): 43-46.

¹³¹ Harry Van der Linden, “Drone Warfare and Just War Theory,” Chapter 9 of *Drones and Targeted Killing: Legal Moral, and Geopolitical Issues*, ed. Marjorie Cohn (Northampton, Mass: Olive Branch Press, 2015): 180-181.

Günümüzde geldiğimiz noktada savaş üzerine tartışmalar form değiştirerek devam etmiş ve günümüzdeki güncel yapısına ulaşmış bulunmaktadır. Güncel uluslararası sistem Birleşmiş Milletler adı altında şekillenmişken savaşın mahiyeti de çok değişmiş ve hibrit savaş dediğimiz bir kavrama dönüşmüştür. Bu kavram savaşın geldiği kompleks yapıyı açıklamak için kullanılmaktadır. Bu savaş geleneksek savaş kültürü ile modern savaş kültürünü birleştiren, nizami, gayrinizami taktik ve düzenleri, siber ve uzay eylemlerini, terörist hareketleri, geleneksek ve sosyal medya üzerinden algı biçimlendirme taktiklerini, politik, ekonomik, teknolojik, sanal ve istihbari unsurları, manipülasyon tekniklerini ve asimetrik taktikleri, özel operasyonları barındıran ve gün geçtikçe daha da kompleksleşen savaş modelini açıklamak için kullanılmaktadır. Bu savaşın aktörleri de genişlemiş ve klasik devletleri içine almakla birlikte sosyal, çıkar odağı ve suç unsuru yapıları da içine alan bir noktaya gelmiştir. Günümüzde savaşın geldiği noktada aktörlerin arasındaki sınırların belirsizleşmiş olması, aktörlerin genişlemiş ve çeşitlenmiş olması ve fiziksel, psikolojik, sanal platform sınırları arasındaki belirsizliğin artmış olması *hibrit savaş* tanımının çıkmasına sebep olmuştur.¹³² *Hibrit savaş* ile ilgili uluslararası bir düzenleme bulunmamakla birlikte meşruiyetini devletlerin bizatihi kendisinden almakta olup, yine her devletin toplumsal, dini, ahlaki ve inançsal değerlerine göre şekil alacaktır. Bu dönem hakkında en gerekli durum kendine has bir üslup ile başkalaşmadan kendi çizgisini özgün bir şekilde ortaya koyup uluslararası nizam ve adaleti yeniden sağlayabilecek maddi ve manevi güç ve imkanlara ulaşabilmektir.

1.4. Uluslararası Anlaşmalar

Devletlerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen uluslararası sistem ve anlaşmalar günümüze belli tarihi süreçlerden geçerek gelmiştir. Barışın korunması amacıyla devletler arası işbirliği yapılması amaçlanan büyük güçler arasındaki ilk periyodik toplantılar 1815 yılında Avrupa Uyumunu adı altında gerçekleşmiştir.¹³³ 19. yüzyılda gelindiğinde 1868 yılında St. Petersburg Deklarasyonu ile bazı silahlar yasaklanmıştır. Akabinde bu deklarasyon 1899 ve 1907 La Haye Barış Konferanslarında

¹³² Graham Fairclough, "The Mouse, The Tank and The Competitive Market: A New View of Hybrid War," *Shifting Paradigm of War: Hybrid Warfare* (İstanbul: 2017): 10-11.

¹³³ Funda Keskin, "Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler," *Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları*, 16.

benimsenmiştir. La Haye Barış Konferanslarında savaşa başvurma hukuku yani *jus ad bellum* noktasında haklı savaştan söz edilmemekle birlikte savaş içi hukuk yani *jus in bellum* hakkında düzenlemeler yapılmış, savaşın yapılışı ve kuralları düzenlenmiştir. Savaşta sivillerin konumu, oranlılık, yağma, esirler ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bu noktada yağmanın ve düşmanın malına el koymanın yasaklanması, esirlerin savaş alanından uzak tutulması, iyi muamele edilmesi, savaş sonunda değiştirilmesi gibi kararlar alınmıştır.¹³⁴

20. yüzyılın başlarında savaşın yıkıcılığını azaltmaya yönelik girişimler olmuşsa da I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu girişimler sekteye uğrarken, Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson bir barış cemiyetinin devletler arası saldırganlığı önleyebileceği görüşündedir.¹³⁵ 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı bu amaca hizmet etmiş ve sonucunda Şubat 1919'da Milletler Cemiyeti kurulmuştur.¹³⁶ Amacı büyük-küçük devletlerin siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüklerini garanti etmek olan bu cemiyet, Woodrow Wilson'ın büyük ülkelerden ikişer, küçük 9 ülkeden birer olmak üzere 19 kişilik bir komisyon üzere kabul edilmiştir. Cemiyet sonrasında 1920 yılında Cenevre'de yapılan ilk toplantısında 42 ülkenin temsiliyle gerçekleşmiş olup, tarihteki ilk devletlerarası organizasyon olması açısından önem taşımaktadır. Milletler Cemiyeti'ne üyelik ile ilgili kararın kendi senatosundan geçmemesi sebebiyle Amerika'nın cemiyete üye olamaması ise tarihin cilvesi olsa gerek. Sovyetler Birliği de çok sonraları 1934 yılında cemiyete dahil olmuştur.¹³⁷

Milletler Cemiyeti silahsızlanma çalışmalarına devam ederken 1925 yılında Almanya'nın Fransa'ya karşılıklı güvenlik paktı kurulması üzerine nota göndermesi sonrası 1925'te İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında Locarno'da bir konferans toplamış olup, konferansta katılan devletleri savaştan korumak ve anlaşmazlıkları barış yolu ile çözmek için hazırlanan anlaşma Londra'da imzalanmıştır. Locarno Anlaşmaları olarak bilinen bu anlaşmalar Hitler'in

¹³⁴ Fulya A. Ereker, "İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı," *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 28-29.

¹³⁵ Abdullah Kıran, "Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş," *GAU J. Soc. & Appl. Sci.* 3 (6), (2008): 20-21.

¹³⁶ Bilal Altuner, "Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği," *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 1, sayı. 1 (2014): 1.

¹³⁷ Abdullah Kıran, "Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş", 20-23.

1936'da Ren bölgesine asker sokması ile sona ermiştir.¹³⁸ 24 Eylül 1927'de alınan bir kara ile uluslararası uyuşmazlıkları çözmek adına saldırı savaşlarına başvurulamayacağı ve saldırı savaşlarının bir suç olduğu ve yasaklandığı belirtilmiştir.

27 Ağustos 1928'de 15 devletin katılımıyla imzalanan Paris Antlaşması veya Briand-Kellog Paktı ile savaş kınanmış, uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi öngörülmüştür. Bununla birlikte meşru müdafaa durumunda anlaşmayı imzalayan devletler ile imzalamayan devletler arasında yapılacak bir savaş ve anlaşmaya aykırı davranacak bir devlete karşı savaş yasal sayılmıştır.¹³⁹ Cemiyetin düşünsel arka planında kolektif güvenliği ve barışı sağlamak, güçlüye karşı zayıfı korumak adına anti-hegemonyal bir zemin sağlama görevini arabuluculuk, yaptırım, müdahale gibi usullerle büyük güçlere bırakmak yatıyordu.¹⁴⁰

Amerika, İngiltere ve Japonya arasında 1930 yılında 3 büyük donanma devleti arasında 1936 yılına kadar yeni zırhlı yapılmasını yasak eden ve uçak gemilerinin oranını sabitleyen böylelikle silahlanmayı belirli bir düzene sokan Londra Deniz Silahlarının Sınırlandırılması Konferansı yapılmıştır.¹⁴¹

Bu tür girişimler her ne kadar bazı uluslararası meselelere çözüm sağlamış olsa da 1931 yılında Japonya'nın Çin'e ait olan Mançurya bölgesini işgal etmesi, 1934 yılında İtalya'nın Somali ve Eritre bölgelerine askeri yığınak yapması sonucu 1935 yılında Etiyopya'yı işgal etmesini takip ederek 1938-1939 yıllarında Almanya'nın Avusturya ve Çekoslovakya'yı işgal etmesi, 1939'da da Sovyetler Birliği'nin Prusya'yı işgal etmesi ile Milletler Cemiyeti görevini yerine getirememiş, sonrasında işlevini kaybetmiş ve dağılma noktasına gelmiş, II. Dünya Savaşı süresince toplanılamaması sebebiyle 18 Nisan 1946'da oy çokluğu ile de Cenevre'de kapatılmıştır.¹⁴²

¹³⁸ Tuğba Doğanalp, "Uluslararası Hukukta Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanmaya Yönelik Girişimler," *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3 (4) (2016): 24.

¹³⁹ Fulya A. Ereker, "İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı," *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 29-30.

¹⁴⁰ Abdullah Kıran, "Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş," *GAU J. Soc. & Appl. Sci.*, 25.

¹⁴¹ Tuğba Doğanalp, "Uluslararası Hukukta Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanmaya Yönelik Girişimler", 25.

¹⁴² Abdullah Kıran, "Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş", 27-34.

II. Dünya Savaşı devam ederken İngiltere başbakanı Churchill ile Amerika Birleşik Devletleri'nin başkanı Roosevelt arasında beş gün süren müzakereler sonrası 1941 yılında sekiz maddelik "Atlantik Bildirisi" yayınlanmıştır. Bu bildiri daha sonra Birleşmiş Milletler'in kurutuluşunda öncü olacaktır. 1942 yılında Almanya'ya karşı savaş açan 26 devletin imzası ile "Birleşmiş Milletler Demeci" yayınlanmış olup Atlantik Bildirisi'ndeki maddeleri olduğu gibi kabul etmişler ve savaş sonuna kadar işbirliği üzere anlaşmışlardır. 1943 yılında ABD, Çin ve SSCB tarafından Moskova'da "egemen ülkelerin eşitliğine dayanacak ve uluslararası barışın temini ve korunması için bütün ülkelere açık olacak uluslararası bir oluşumun zorunluluğu" üzere bir başka bildiri yayınlanmış olup, yine aynı yıl Tahran'da yapılan konferansta "insanlara uygulanan zorbalık, baskı ve esaretlerin üstesinden gelmek için demokratik ülkelerin işbirliği içinde olacağı" üzere vurgu yapılmıştır. 1944 yılında ileride Birleşmiş Milletler'in bir parçası olacak Uluslararası Çalışma Örgütü toplanmış olup, burada yayınlanan bildiride "ifade hürriyetinin önemi vurgulanmış, yoksullukla mücadele, insanların maddi manevi gelişimine katkı ve insanların çalışacakları iş sahaları açılıp istihdam edilmelerinin gerekliliği" vurgulanmıştır. Sonrasında ABD'nin başkenti Washington'da Dumbarton Oaks Malikanesi'nde 1944'te İngiltere, ABD, SSCB ve Çin tarafından görüşülüp diğer taraf ülkelere öneri sunulmuş olup, 1945'te birçok tartışma sonrası kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler tarafından barışın sağlanması adına Güvenlik Konseyi oluşturulmuş olup, bu dünya devletleri arası bir silahlı kuvvetler oluşturulması açısından bir ilk olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Birleşmiş Milletler'in II. Dünya Savaşı şartlarında bir nevi zorla kabul ettirildiği, dünya barışının 5 devletin kararına indirgenmiş olması ve bu 5 devletin halihazırda barışı sağlayamıyor olmalarına ilaveten kendi politikalarını idretmeleri eleştirilmektedir. Ek olarak değişen dünya düzenine ayak uydurması üzerine teklifler verilmiş olmasına rağmen adım atılmıyor olması bu eleştirilerin haklılığını ortaya koymaktadır. Dünya barışı için kurulmuş bir yapının amacına riayet etmemesi ve günümüzde kan akan mazlum coğrafyalar hakkında bir adım atılmıyor olması, Birleşmiş Milletler'in geleceği açısından kötü bir imaj olup meşruiyetinin sorgulanmasına sebep olmaktadır. Bu ise barışı sağlayacak ve mazlumları koruyacak yeni oluşumlar için araya geçilmesini destekler niteliktedir.¹⁴³

¹⁴³ Bilal Altuner, "Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği," *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2-9.

1.5. Uluslararası Müdahaleler

Tarihte uluslararası müdahaleler genel olarak istila, fetih gibi devletlerin güç anlayışları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Genel yaklaşım güçlü olan devletlerin zayıfların topraklarına hâkim olma gayreti içerisinde olması ve genellikle büyük kayıplar ile meydanlarda verilen savaşlar sonrasında hakimiyetin ele geçirilmesi üzerine olmuştur. Bununla birlikte bir misyon doğrultusunda veya bir çıkar doğrultusunda gerekçelendirilmiş ve meşrulaştırılmış savaşlar da mevcuttur.

Belirtildiği üzere Türkler aleme nizam vermek adına savaşmışken, Romalılar medeniyet götürmek üzere savaşmış; yine bilindiği üzere Hıristiyanlar Haçlı Seferleri ile vaat edilmiş topraklar adına savaşmışken, Müslümanlar Allah'ın adının yayılması adına savaş vermişlerdir. Son dönemlerde kolonileştirme ve özgürlük götürme adı altında meşrulaştırılmış olup, günümüzde Amerika'nın Irak'a girmesinde olduğu üzere demokrasi götürmek adı altında devam etmektedir. Bununla birlikte günümüzde çoğu gerekçe savaşın meşruiyetinin de ötesinde savaşın meşrulaştırılması noktasındadır ve tüm bunlar barış ve güvenliği sağlamaktan öte uluslararası güçlerin çıkarlarına katkı sağlayacak şekilde hizmet etmektedir. Bu ise başlı başına hukuk adı altında bir hukuksuzluk olup güçlünün zayıfı ezmesine yardımcı olan bir araç olarak görülebilir.

Kuvvet kullanma ve askeri müdahale hususunda ilk defa 1899-1907 La Haye Sözleşmelerinde şartlarına dair tedbirler alınmış olup, sınırlama yoluna gidilmemiştir. 1907 La Haye Konferansı'nda, Avrupa Devletlerinin borçlu devletlere karşı kuvvet kullanabilmelerini belli şartlara bağlayan Drago-Porter Doktrini ile askeri müdahalelere sınırlama getirilmiştir. Bununla birlikte sınırlamalar ve tedbirler I. Dünya Savaşı'na ve savaşta meydana gelen büyük kayıplara engel olamayınca barışın bir platform tarafından somut bir şekilde yaptırım mekanizmalarını da kapsayan bir usul ile sağlanması kaçınılmaz olmuştur. Uluslararası kuruluşların ivme kazanmasıyla, uluslararası barış ve güvenliği korumak ve işbirliğini ilerletmek adına 1920 yılında Milletler Cemiyeti Misakı imzalanmıştır.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Levent Ersin Orallı, "Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu," *Tesam Akademi Dergisi*, 105-106.

Milletler Cemiyeti Misakı uluslararası sorunları barışçıl yolla çözüme ve bu yollar tüketilinceye kadar savaşa başvurmama hususunda devletlere yükümlülükler getirmiştir. Misakta cemiyet üyelerinden birinin yükümlülüklere aykırı savaşa başvurmasının cemiyetin tüm diğer üyelerine karşı savaş eyleminde bulunuş kabul edileceği ve ticari ilişkilerin kesileceği belirtilmiştir. Ek olarak üye devletlerin cemiyetin yükümlülüklerine saygı göstererek ortak eyleme katılan cemiyet üyelerinin kuvvetlerinin kendi ülkesinden geçmesini kolaylaştırmak üzere gerekli önlemleri alacağı ifade edilmiştir. Savaş açan devlete karşı ortak bir cephe açılmasından ötürü devletlerin askeri tedbir tabanlı çözüm mekanizmalarını da kabul etmeleri uluslararası askeri müdahale kapsamında değerlendirilmektedir. Ek olarak devletlerin üstünde bir karar ile topraklarını yabancı askerlere açması kendi otoritesi sınırlandırması manasını taşımaktadır. Bununla birlikte barışçıl yollar sonrası askeri müdahaleye yer verilmesi de meşruiyet açısından da değerlendirilmiştir.¹⁴⁵ Milletler Cemiyeti'nin devletleri aynı anda harekete geçirebilecek bir denetim organına sahip olmaması, kurumsal bir güven sağlamaması ve çatışmaları önleyememesi gibi sebepler ile Milletler Cemiyeti'nin hedefine ulaşamadığı ortaya çıkmıştır. Eksikliklerin telafî edilmesi adına imzalanan 1924'te Cenevre Protokolü, 1925'te Lokarno Antlaşması ve Ren Misakı da evrensel bir mahiyet taşıyamamıştır. Yine 1928'de "savaşı ulusal politikanın bir aracı olarak yasaklayan" Briand-Kellog Paktı 1928-1945 yılları arasında belirli istisnalar dışında ulusal politikaları gerçekleştirmek adına kuvvet kullanılmasını yasaklayan bir yaklaşıma sahip olsa da hangi yollarla zorlayıcı tedbirlerin alınacağını ifade edememiş olması sebebiyle Milletler Cemiyeti Misakı'nın çok da ötesine geçmemiştir.¹⁴⁶

Milletler Cemiyeti'nden başarılı bir sonuç alınamaması sonrasında yeni bir örgütlenme modeli üzerine durulması gereğini ifade eden 1941 Atlantik Bildirisi ve bu kanaatin eyleme dökülmesini sağlayan 1945 San Francisco Antlaşması sonucu, 1945 yılında Birleşmiş Milletler kurulmuştur. Uluslararası müdahale hususundaki en ileri ve en kapsamlı belge olan Birleşmiş Milletler Antlaşması, üye devletlerin kuvvete başvurma ve tehditten kaçınacakları bir sistem öngörmüştür.¹⁴⁷ Bu noktada meşru müdafaa ve Güvenlik Konseyi kararı ile kuvvet kullanımını olmak üzere iki istisnai

¹⁴⁵ Levent Ersin Orallı, "Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu," *Tesam Akademi Dergisi*, 106-107.

¹⁴⁶ Levent Ersin Orallı, "Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu", 109.

¹⁴⁷ Levent Ersin Orallı, "Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu", 110-111.

durum haricinde kuvvet kullanılması yasaklanmıştır. Meşru müdafaa, uluslararası güvenlik ve barışın sağlanabilmesi adına saldırıya uğrayan devletin Güvenlik Konseyi tarafından gerekli tedbirler alınana kadar tek başına ya da müşterek bir şekilde kuvvet kullanılması ve meşru savunma hakkını kullanması manasına gelmektedir. Bununla birlikte devletlerin meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemleri hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirmesi ve Güvenlik Konseyi tarafından alınan tedbirlere uyması beklenmektedir. Ek olarak meşru müdafaa hakkı uluslararası örf ve âdet hukukundaki “gereklilik ve ölçülülük” yaklaşımları dahilinde “ancak silahlı saldırıya maruz kalma durumunda” kullanılabilir. ¹⁴⁸ Birleşmiş Milletler kararı ile kuvvet kullanılması ise güvenlik ve barışın korunması ya da bozulan barışın tekrar tesis edilmesi amacı ile ortak bir güvenlik sistemi kurmuştur. Güvenlik Konseyi ilk olarak kuvvet kullanımını gerektirmeyen tavsiye vermek ile iletişim, ulaşım ve diplomatik ilişkilerin kesilmesi gibi geçici önlemler almak gibi yollarla çözüme yoluna gidecek; sonuç vermediği durumlarda deniz, hava ve karada kuvvet kullanımı ile askeri müdahaleye başvuracaktır. Anlaşma bir müdahale durumunda üye tüm devletleri gerekli silahlı kuvvetler ile geçit hakkını sunmakla yükümlü tutmaktadır. Ek olarak daimî üyeler arasında görüş birliğinin oluşmadığı durumlarda üye devletlere ortak gördüğü güvenlik önlemlerini tavsiye etmektedir. ¹⁴⁹

Uluslararası müdahaleler devletlerin egemenlik ilkelerini yok sayan uluslararası hukukta illegal kabul edilen bir noktada dursa da uluslararası barış ve güvenliğin tehlikeye girmesi halinde kabul görmektedir. Birleşmiş Milletler adı altında kurumsallaşmış güvenlik yapısı kararların daimî üyelerce onaylanması gerektirdiği için tam anlamıyla bir dünya barışı sağlamaktan da öte hâkim devletlerin çıkarları doğrultusunda çözüm oluşturulmasını hedeflemektedir. Bununla birlikte daimî üyelerin çıkarlarının çatışması durumunda, bir çözüm sağlamaktan öte sorun daha da derinleşmektedir. Birleşmiş Milletler de Milletler Cemiyeti gibi barışı tam anlamıyla sağlayamamakta ve günümüz şartlarında değişen devletler arası ilişkiler ve güçler dengesini taşıyamamaktadır. Bu sürecin yeni oluşumları getirmesi ihtimal dahilindedir.

¹⁴⁸ Levent Ersin Orallı, “Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu,” *Tesam Akademi Dergisi*, 114-115.

¹⁴⁹ Levent Ersin Orallı, “Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu”, 116-119, 122.

1.6. Savaşta Sivillerin Konumu

Günümüzde savaşlar eski dönemlerde olduğu gibi ordular arasında meydanlarda yapılmamaktadır. Şehirlerin ve sivillerin de dahil olduğu bu savaşlarda yanlış alınan kararlar sonrası hem ciddi sivil kayıpları yaşanmakta hem de toparlaması zor yıkımlara sebep olmaktadır. Bu noktada sivil kayıplarını göz önünde tutan terimler, resmi olarak ilk defa 1899 ile 1907 Lahey Sözleşmelerinde geçen Marten Kaydı adlı hükümde *insancıl hukuk* olarak; sonrasında *insanlığa ve uygarlığa karşı işlenen suçlar*, *insanlığa karşı suçlar* ve *sivil nüfus* olarak geçmiştir.¹⁵⁰ Savaşlarda yaşanan sivil kayıpların önüne geçmek için bu tür yaklaşım ve anlaşmalarca 20. yüzyılda çeşitli girişimlerde bulunulmuş ve Nuremberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi, Tokyo Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi, Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Roma Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi bazı mahkemeler kurulmuştur. Nuremberg Askeri Uluslararası Ceza Mahkemesi (1945) II. Dünya Savaşı sonrası Alman Nazilerin Musevilere uyguladıkları savaş suçlarına karşı, Tokyo Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi (1946) Japonların Uzak Doğuda uyguladıkları savaş suçlarına karşı, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (1993) Sırpların Boşnaklara uyguladıkları savaş suçlarına karşı, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (1994) Afrikalı Hutuların Tutsilere uyguladıkları savaş suçlarına karşı ve Roma Uluslararası Ceza Mahkemesi (1998) sürekli bir şekilde savaş suçlarını yargılayabilecek uluslararası bir mahkeme şeklinde kurulmuştur.¹⁵¹ Bunlara ilaveten Sierra Leone Özel Mahkemesi (2002) ve Kamboçya Mahkemeleri (2006) de özel uluslararası ceza mahkemeleri olarak BM ile anlaşmalı kurulmuş yerel mahkemelerdir.¹⁵²

Her ne kadar bu mahkemelerden Nuremberg ve Tokyo Askeri Ceza Mahkemeleri bazı yaklaşımlara göre modern hukukun kabullerinden “suçta ve cezada kanunilik”, “ceza normlarının fail aleyhine geçmişe uygulanamayacağı” gibi ilkelere ters düşmesi ve “yalnızca yenik devletlerin yargılanmış olması” gibi haklı bazı yönleriyle “galip

¹⁵⁰ Murat Şimşek, “Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, sayı. 44 (Haziran 2016): 510-515.

¹⁵¹ Fatih Halil Kaplan, “Ruanda ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemeleri Kararlarında Soykırım Suçu,” *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 0 (3), (Ekim 2015): 108-112.

¹⁵² Murat Şimşek, “Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 513.

cephelerce mağlupların yargılanması” olarak tanımlanmış¹⁵³ olsa da son gelişmeler uluslararası savaş suçlarını düzenlemek ve kontrol altına almak açısından sivilleri muhafaza etmeye yönelik olumlu yaklaşımlardır. Bu mahkemelerin genel görüşüne göre suçun *insanlığa karşı bir suç* olabilmesi için saldırının *sivil nüfusa* karşı yapılmış olması gerekmektedir.¹⁵⁴

Bu mahkemelere ilaveten Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme (1948), Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçların Sınırlanmasına İlişkin Sözleşme (1968), Irk Ayrımının Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (1973), İnsanlığa Karşı Suçlar ve Savaş Suçlarının Sınırlanmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (1974) ve BM İşkence Sözleşmesi (1984) gibi sözleşmeler de savaş dönemlerinde sivil haklarının korunması açısından gelişmeye vesile olmuş sözleşmelerdir.¹⁵⁵

Ülkemiz Roma Statüsü onaylanmadığından Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin bir üyesi olarak görülmemektedir. Bununla birlikte 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 77. maddesine göre *insanlığa karşı suçlar* tanımlanmıştır. Bu madde, Roma Statüsü yerine daha eski ve basit olan Nuremberg Statüsünden esinlenilerek oluşturulduğu için kapsamı daha dar görünmektedir.¹⁵⁶ Bu statünün ülkemizde onaylanmamış olmasında fayda olduğu kanaatindeyim. Zira insanlığa karşı suçlar kavramının yasal olarak ilk defa kullanıldığı vakte baktığımızda Fransa, Britanya ve Rusya’nın ortak olarak 1915’te *insanlığa ve uygarlığa karşı işlenen suçlar* şeklinde yayınladıkları ve sözde Türklerin Ermenileri katlettikleri iddiasında olan, Osmanlı hükümetinin tüm üyelerinin ve ilgili tüm yetkililerin sorumlu tutulduğu deklarasyonu görmekteyiz.¹⁵⁷ Bunun ise ülkemizi direkt yargılanmaya açık bir hale getireceği ortadadır. Bu sebeple böylesine bir statüyü kabul etmenin potansiyel uluslararası müdahalelere ve yargılamalara kapı açacağı, ülkemizi zor durumlara sokacağı açıktır.

¹⁵³ Türkan Melis Parlak, “Galiplerin Adaleti: Nürnberg ve Tokyo Askeri Ceza Mahkemeleri,” *ABMYO Dergisi* 38 (2015): 49-53.

¹⁵⁴ Murat Şimşek, “Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 515.

¹⁵⁵ Murat Şimşek, “Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar”, 511.

¹⁵⁶ Murat Şimşek, “Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar”, 517.

¹⁵⁷ Murat Şimşek, “Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar”, 510.

1.7. Sonuç

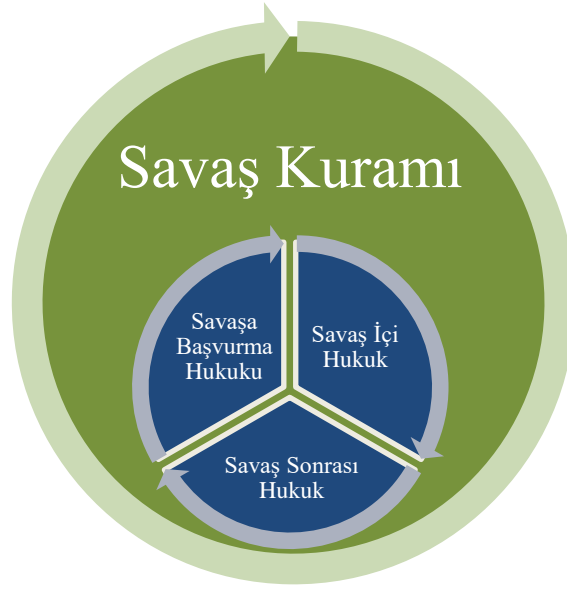
Bu bölümde savaşın meşruiyetinin hangi görüşlere göre nasıl olduğu kronolojik olarak ortaya konulup karşılaştırmalı bir okuma ile bir düşünce haritası çıkarılmaya çalışılmıştır. Gelenen noktada savaşın tüm toplumların gündeminde olmuş olması sebebiyle bazı geçmiş toplumlarda izdüşümleri ile olsa da meşruiyet tartışmalarının var olduğuna ulaşılmıştır. Yine haklı savaş kavramının sadece batı merkezli bir kavramsallaştırma olmadığı ve farklı toplumlarda farklı isimlerle anıldığı veya meşruiyet noktasında belirli yaklaşımların olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde ulaşılan noktada savaşın meşruiyeti sorunu hukuki bir boyuta taşınmış ve uluslararası hukukun düzenleyici kuvvetlerinden birini oluşturuyor olsa da günümüze kadar olan örnekleri çerçevesinde tam anlamıyla bir barış ortamının oluştuğundan bahsedilemez. Bununla birlikte barış niyetinin var olması bu tür oluşumların niyetleri halisane olduğu sürece yeterli ölçüde desteklenmesini gerekli kılmaktadır.

Bu bahsin İslam savaş hukuku açısından önemi, “savaş kuramı” ve “savaş hukuku” başlıklarıyla tarihsel ve günümüz uluslararası ilişkileri ile karşılaştırmalı bir analize imkân vermesidir. Yine savaşın meşruiyeti bağlamında farklılıkların ve benzerliklerin de iyi tespit edilmesi adına önem taşımaktadır. Bu bölümde geçen yaklaşımlardan da anlaşıldığı üzere farklılıkların temelinde toplumların ve devletlerin dünyayı ve uluslararası ilişkileri nasıl algıladıkları yatmaktadır. Yine inanç ve düşünce sistemleri ile kültürel kodları bu anlayışların temelini oluşturmaktadır. Karşılaştırmalı analiz ile ilgili son bölümde bahsedilecek olup, öncelikle savaşın teorik alt yapısı veya inançsal ve düşünsel arka planı olarak kabul edilebilecek savaş kuramı izah edilecek sonrasında savaş hukuku, savaşa başvurma hukuku, savaş içi hukuk ve savaş sonrası hukuk olarak üç başlık altında incelenecek ve İslam savaş hukukunda nelerin meşru görülüp nelerin meşru görülmediği bu vasıta ile incelenmiş olacaktır.

BÖLÜM 2

İSLAM SAVAŞ HUKUKU

Bu bölümde öncelikle savaş hakkındaki teorik alt yapıyı açıklamak için kullandığım “savaş kuramı” açıklanacaktır. İslam savaş hukukunun teorik çerçevesi olarak da kabul edilebilir. Sonrasında savaş öncesinde karar almayı kapsayan “savaşa başvurma hukuku” izah edilecektir. Yine savaş içinde yapılması meşru olan ve yapılmaması gerekenleri anlattığım “savaş içi hukuk” anlatılacaktır. En son savaş sonrası anlaşmalar ve eylemleri kapsayan “savaş sonrası hukuk” açıklanacaktır. Bu başlıklar şekildeki üzere her savaş için geçerli bir döngü halinde incelenebilir.

Şekil 1.1. İslam Savaş Kuramı ve İslam Savaş Hukuku

Elde bulunan kaynaklarda konu mesele bazlı ele alınmış olup bu şekilde bir sınıflandırma ve tasnif yapılmamıştır. İslam savaş hukukunun teorik ve pratik iki ana iskeleti olduğu kabul edildiğinde kuramsal ve hukuksal iki ana başlık altında incelemek mümkün olmaktadır. Yine her savaşın karar alma, uygulama ve sonuçlandırma olmak üzere üç döneminin olması İslam savaş hukukunu savaşa başvurma hukuku, savaş içi hukuk ve savaş sonrası hukuk olmak üzere üç ana başlık altında incelemeyi mümkün kılmaktadır.

Çalışmanın tam anlamıyla anlaşılabilmesi için *farz-ı ayn* ve *farz-ı kifâye* kavramlarının anlaşılması gerekmektedir. Cihadın *farz-ı ayn* ve *farz-ı kifâye* olduğu durumlar mevcuttur. Cihadın *farz-ı kifâye* olduğu durumlarda bazı Müslümanların yapması sebebiyle diğer Müslümanların üzerinden sorumluluk kalkmaktadır. Fıkıh kaynaklarına göre cihad, İslam'ın yeryüzüne yayılmasının en önemli unsuru olduğu için *dârulharp* topraklarına yönelik uygulanması gereken farzlardan biridir. Ayetler belli bir sıra halinde tedrici olarak indiğinden geldiği son noktada cihad bir farz haline gelmiştir. Dört mezhep imamına göre cihadın terkedildiği bir dönem olması durumunda tüm Müslümanlar günahkâr olurlar. Bazı alimler yeterli kuvvetin bulunması dahilinde yılda en az bir kere cihada gidilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Cihadın *farz-ı ayn* olduğu durumda ise cihada gücü yeten herkesin katılması gerektirmektedir. Kafirlerin *dârulislâm* topraklarına saldırmaları durumunda sınıra boyu yerleşim yerlerine yakın olanların savaşması ve genel seferberlik durumunda savaşılması bu kapsamdadır.¹⁵⁸

Yine *husun ve kubuh* kavramlarının da anlaşılması önem taşımaktadır. *Husun ve kubuh* ahlaki değerleri çerçevesinde fiillerin güzelliğinin ve çirkinliğinin tespiti manasına gelmekte olup kelam tartışmalarında önemli bir yere sahiptir. Bunun hukuk felsefesi olan fıkıh usulüne ait bir kavram olduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁹ Cürcânî'ye göre *hasen* “dünyada övgüye, ahirette sevaba ilişkin olan şey” ve *kabih* “dünyada kötülenmeyi, ahirette azabı gerektiren (kötü ve çirkin) şey” manasına gelmektedir.¹⁶⁰ Maturidî, Eş'arî ve Mu'tezile mezhepleri bu hususta farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Maturidîler iyi ve güzelin akıl ile anlaşılabilirliğini düşünmüşken, Eş'arîler iyi ve güzelin akıl yoluyla değil şeriat yoluyla bilinebileceğini düşünmüşlerdir.¹⁶¹ Haksız yere öldürülmek istenen bir insanın hayatını kurtarmak için yalan söylemek gibi durumlarda iyinin ne olduğu sorusu düşünüldüğü vakit mesele iyinin her vakit iyi, kötünün her vakit kötü olmayacağı bir boyuta da taşınmaktadır.

¹⁵⁸ Özgür Kavak, “Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları,” *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği* (İstanbul: İNSAMER, 2016): 235-239.

¹⁵⁹ Şerafeddin Gölcük ve Süleyman Toprak, *Kelâm, Tarih-Ekol-Problemler*, 7. baskı (Konya: Tekin Kitabevi, 2012), 262.

¹⁶⁰ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî el-Hanefî, *Kitâbu't-Ta'rifât (et-Ta'rifât)*, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Ali Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997): 86, 177.

¹⁶¹ Şerafeddin Gölcük ve Süleyman Toprak, *Kelâm, Tarih-Ekol-Problemler*, 262.

Cüveynî ve Gazzâlî gibi Eş'arî mezhebi alimleri, öğrenmenin yaygın bilgiler ve telkin vasıtasıyla olması sebebiyle herkes tarafından iyinin tespit edilemeyeceği görüşünü benimsemişlerdir.¹⁶² Bu noktada bir kılavuza ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır ki Allah sayısız peygamber göndermiş ve her ne kadar belirli ortak noktalar olsa da her kavim için ayrı hükümler konmuş olup peygamberler vasıtasıyla bu hükümlerin nasıl yaşanacağı bir model olarak insanlara sunulmuştur. Allah katında din İslam olup, kıyamete kadar devam edecek olan ahkam Kur'an temelinde ve Hz. Peygamber'in örneğinde önümüzdedir. Hz. Peygamber'in "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim." sözü güzel ahlak hususunda en kâmil olana işaret etmektedir, zira gönderiliş sebebi güzel ahlaktır.¹⁶³ Bu noktada iyi ve güzelin ne olduğu, Allah'ın neyi yapmamızı istediğidir. Mesela savaşmak ile ilgili ayet indikten sonra "ama savaşmak kötü" demek iyiyi Allah'ın iradesinden çıkarıp nefislerin eline vermek olur ki din nefislere göre değil Allah'ın ahkâmına göredir. Bu hususta tabi olmak isteyen olur, Allah yolunda mücadele vererek Allah'ı razı etmeye çalışır ki Allah da karşılığını fazlasıyla ahirette verecektir. İyi ve güzel olan Allah'ın rızasını kazanmaktır, yoksa Allah'ın rızasına uymayacak bir iyilik zaten zulümdür. Mesela normalde yolda kalmışa yardım etmek iyi iken, yolda kalmış bir çocuk katiline yardım etmek kötü bir davranıştır. Ya da normalde haksız yere öldürmek büyük günahlardan iken Allah'ın dinine karşı savaş açmış olanları savaş dahilinde öldürmek teşvik edilmiştir. Bu şekilde düşünüldüğü vakit iyinin ve kötünün bizatihi fiilin kendisi olmasından da öte kişi, vakit ve şartları da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ise durumsallık olarak izah edilebilir ve fıkıh bu noktada devreye girmektedir. Bu noktada *günlük fıkıh* ve *savaş fıkıhı* olarak ikiye yönelik bir sınıflandırmanın yerinde olacağı kanaatindeyim. Zira günlük hayatta kötü olarak kabul edilebilecek bazı durumlara cevaz verilmiş olup, günlük hayatta iyi olarak kabul edilebilecek bazı davranışlar savaşta insanı zor durumlara sokabilir.

Bu bilgiler göz önünde bulundurularak ilk olarak "savaş kuramı" izah edilecek, sonrasında "savaş hukuku" başlığı altında "savaşa başvurma hukuku", "savaş içi hukuk" ve "savaş sonrası hukuk" işlenecektir.

¹⁶² İlyas Çelebi, "Hüsün ve Kubuh," *İslam Ansiklopedisi* 19 (1999): 61.

¹⁶³ İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, "Güzel Ahlak" 8,4: 255.

2.1. SAVAŞ KURAMI

Bu bölümde Kur'an ve Sünnet'te savaşın düşünsel arka planının ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Cihadın kuramsal çerçevesi açıklanmış ve tanımı yapılmıştır. İslam'a girişin, huzurun ve güvenliğin önceliği ile savaş kuramının cihad ile ilişkisi anlatılmıştır. Savaşın Müslümanlar için önemi ve savaşın imtihanlardan bir imtihan oluşu üzerine durulmuş olup, münafıkların savaş ile ilgili yaklaşımları analiz edilmeye çalışılmıştır. Hangi şartlarda savaşın meşru görüldüğü incelenmiş olup, savaşa hazırlıklı olunması gerektiğinin altı çizilmiştir. Savaşta belli şartlar haricinde düşmana arka dönülmemesi gerektiği işlenmiş olup ne tür durumlarda buna izin verildiği açıklanmıştır. Yine Allah'ın Müslümanları hangi noktalarda savaşa teşvik ettiği ve hangi hususlarda sınırlama getirildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak şehadet bahsi üzerinde durulmuş olup, şehadet ile ilgili müjdelere yer verilmiştir.

Konu tarihsel açıdan incelendiği vakit İslam'ın yayılmaya başlaması ile birlikte Hz. Peygamber ve Müslümanların kuvvetlenmeye başladıkları, Mekkeli müşriklerin bundan hoşnut olmamaları üzerine Müslümanları baskı altına alma yolunu tercih ettikleri bilinmektedir. Hicretten sonra Müslümanlar Mekkeli müşrikler için bir tehdit unsuru haline gelmişlerdir. Müslümanların Bedir'de mallarına mukabil olarak müşriklerin kervanlarına pusu kurmaları ile savaş noktasına gelinmiştir. Süreç Bedir Savaşı ile sonuçlanmış olmakla birlikte, bu savaş İslam ve Müslümanlar açısından bir dönüm noktası olmuştur. Savaş ile ilgili ayetlerin inmesi ile Hz. Peygamber'in savaştaki yaklaşım ve uygulamaları bu alanda geniş bir literatürün oluşmasına vesile olmuştur. Bu ise gerek döneminin devletlerarası ilişkileri açısından gerekse dış ilişkilerde karar alma mekanizmaları açısından kıyamete kadar Müslümanlara örnek teşkil edecek bir anlayışın gelişmesine vesile olmuştur.¹⁶⁴

Savaş hakkında İslam savaş hukuku açısından yaklaşımın nasıl olduğu ve bu hususlarda nelere dikkat edildiği genel çerçevesi ile Allah'ın ayetleri ve Hz. Peygamber'in uygulamaları vasıtası ile bizlere ulaşmıştır. İslam'ın savaşa yaklaşımı diğer yaklaşımlardan farklı bir epistemolojik alt yapı ve kavramsallaştırmaya sahiptir. İslam'ın getirdiği savaş anlayışı, diğer savaş anlayışları ile karşılaştırıldığında; daha

¹⁶⁴ Muhammed Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları*, 49-78.

sistemli ve kabul edilebilir bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır. İslam'ın getirdiği savaş yaklaşımı diğer birçok hususta olduğu gibi çok ince ayrıntılarına kadar düzenlenmiştir. İslam savaş hukukunun ana yapı ve iskeletini oluşturan bu düzenlemeler; “savaşa başvurma hukuku”, “savaş içi hukuk” ve “savaş sonrası hukuk” şeklinde sınıflandırılıp incelenebilir. Kurama ek olarak savaşın uygulaması ile ilgili kısımların tüm savaşlar için geçerli olan bir döngü olduğu kabul edilebilir. Her bir sınıfın kendine has düzenlemeleri Kur'an ve Hadisler çerçevesinde incelendiğinde, İslam'ın çok ince bir ahlaki nizama sahip olduğu tekrar ortaya çıkmaktadır. Bu nizam öyle bir nizamdır ki savaş gibi bir olguya dahi düzen vermiş ve ahlaki bir çerçeveye sokmuştur. Rivayetlerde geçen savaş öncesi, savaş içi ve savaş sonrası uygulamaların her birinde çok ince hususlar vurgulanmış olup anlayacaklar için hikmetler barındırmaktadır.

2.1.1. Cihadın Tanımı

Savaş kelimesi modern devletler hukuku doktrinine göre “ tarafların çıkarları doğrultusunda birbirlerine isteklerini zorla kabul ettirmek amacıyla ve devletler hukukunca öngörölmüş kurallar çerçevesinde iki veya daha fazla devlet arasında yapılan silahlı mücadele” şeklinde ifade edilmektedir. Bununla birlikte savaş kelimesi İslam geleneği ve hukuku açısından ele alındığı vakit daha farklı bir noktada durmaktadır.¹⁶⁵ Cihad epistemolojik olarak klasik savaş anlayışlarından farklı bir kavramsallaştırmaya ve kuramsallaştırmaya sahiptir. Medeniyetimizde her biri farklı bir mana inceliğine sahip ve bir kısmına çalışmada yer verilmiş olan *birâz, ceng, cidâl, cihâd, harb, kîtâl, muhârebe, mukâtele, mübâreze, mücâdele ve mücâhede*¹⁶⁶ gibi kavram ve kuramlar yerini günümüzde *savaş* ifadesine bırakmıştır. İslam geleneği ve hukukunda yer alan *cihad* kelimesi “nefisle mücadele, İslam'ı tebliğ ve düşmanla savaşma” manasında kullanılmaktadır. Cihad kelimesi Arapça'da “güç ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkanları kullanmak” manasına gelen *cehd* kökünden gelmektedir. İslam literatüründe ise “dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslam'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklinde de kullanılmakta olup, fıkıh terimi olarak “Müslüman olmayanlar ile savaş”, tasavvufta

¹⁶⁵ Ahmet Yaman, “Savaş,” *İslam Ansiklopedisi* 36 (2009): 189.

¹⁶⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Eski ve Yeni Harflerle*, 8. baskı (Ankara: Aydın Kitabevi, 1988): 134, 164, 171, 172, 391, 619, 798, 811, 836, 839.

ise “nefs-i emmareyi yenme çabası” olarak kullanılmıştır. Fıkıhçılar cihadı genel olarak gayrimüslimler ile savaş için “Allah yolunda can, mal, dil ve diğer vasıtalarla yapılan savaşta elden gelen güç ve gayreti sarf etmek” manasında kullanmışlardır.¹⁶⁷ Bu ifadeler toplandığında cihad; kafirlere karşı savaş ile yapılan, cahillere karşı ilim ile yapılan ve nefse karşı mücadele ile yapılan olmak üzere üç bölümde incelenebilir.

Cihad kelimesi “Mücahid, nefesine karşı cihad (mücadele) edendir.”;¹⁶⁸ “Müşriklere karşı mallarınızla, canlarınızla ve dillerinizle savaşınız.”;¹⁶⁹ “Zalim hükümdarın yüzüne karşı (söylenen) adalet sözü, şüphesiz en büyük cihattır.”¹⁷⁰ mealindeki rivayetlerde geçtiği üzere çeşitli manalarda kullanılmıştır. Yine Hz. Peygamber’in ümmetin içinde yapmayacakları şeyleri söyleyen ve emroldukları şeyleri yapmayan nesillerin ortaya çıkacağını haber vererek, “İşte kim bunlara karşı eliyle mücadele ederse o, bir Mü’mindir. Onlara karşı kim diliyle mücadele ederse o da Mü’mindir. Onlara karşı kim kalbiyle mücadele yaparsa o da Mü’mindir.”¹⁷¹ şeklinde ifade etmesi, savaşa çıkan İslam ordusuna katılmak isteyen birine anne ve babasının hayatta olup olmadığını sorduktan sonra hayatta olduklarını öğrenmesi sonrası “Şu hâlde sen (evvelâ) onların rızası hususunda çalış (cihad et) buyurdu”¹⁷² şeklinde buyurması ve Hz. Âişe'nin “Yâ Resûlullah! Biz (Kur’an’da) cihadı en faziletli amel görüyoruz. Biz cihada çıkamaz mıyız?” diye sorması üzerine Hz. Peygamber’in “Fakat (siz kadınlar için) cihadın en faziletlisi makbul hacdır (*hacc-ı mebrûr*).”¹⁷³ şeklinde mukabele etmesi de cihad için kullanılan diğer manalardır.¹⁷⁴

Cihad ile ilgili hususlar ilk dönem fıkıh kaynaklarında *siyer* veya *cihad* başlıkları altında incelenmiştir. Siyer kelimesi “tavır, hareket, davranış, idare, yol” manalarına gelen *sîret* kelimesinin çoğuludur. İçerik olarak ise İslam devletinin diğer devletler ile ilişkisinde takip edeceği tutumun ne olacağı, Hz. Peygamber ve Raşit Halifelerinin ortaya koydukları tavır, hareket ve davranışlar ile tuttukları yollar vasıtasıyla hüküm

¹⁶⁷ Ahmet Özel, “Cihad,” *İslam Ansiklopedisi* 7 (1993): 527-528.

¹⁶⁸ Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cihadın Faziletleri” 2, 3:182.

¹⁶⁹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Cihad” 17, 9: 486

¹⁷⁰ Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Fitne” 12, 4: 48.

¹⁷¹ Müslim, *Sahîh-i Müslim*, “İman” 80, 5: 110.

¹⁷² Müslim, *Sahîh-i Müslim*, “Birr” 1, 8:10.

¹⁷³ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 1, 6: 2633-2634.

¹⁷⁴ Ahmet Özel, “Cihad”, 527-528.

çıkarmaları gibi hususları kapsamaktadır.¹⁷⁵ “Sîret” kelimesi Resûlullah’ın Abdurrahman b. Avf’a hitabında şu şekilde kullanılmıştır:

...Daha sonra Peygamber, sancağı Abdurrahman b. Avf’a vermesini Bilal'den istedi; O da öyle yaptı. Sonra Peygamber Allah'a hamd-u sena etti ve onun için Allah’ın rahmetini diledi, sonra şöyle dedi: “Ey Avfoğlu, sancağı tut! Topluca Allah yolunda gaza edin ve Allah’ı inkâr edenlerle savaşın! Fakat hıyanet etmeyin, ahdi bozmayın, organları keserek işkence yapmayın ve çocuklarla kadınları öldürmeyin! İşte bu, Allah’ın emridir ve peygamberinin sizin aranızdaki sîretidir/tavır ve davranışıdır.”¹⁷⁶

Siyer kitapları başta cihad olmak üzere eman, haraç, cizye, ganimet; sonraları da *siyaset-i şer’iyye* ve *ahkam-ı sultâniyye* gibi konuları kapsamakta olup günümüz hukukunda devletler genel hukuku ve devletler özel hukuku haline dönüşmüştür.¹⁷⁷ Muhammed Hamidullah *siyer* kelimesinin İslam hukukunda ilk defa Ebû Hanîfe tarafından savaş ve barış hakkındaki fıkıh dersleri için kullanıldığını ifade etmiştir.¹⁷⁸ Bu ise günümüzde “devletler hukuku” olarak kabul edilen literatürün karşılığıdır. Ebû Hanîfe’nin yazdığı *es-Siyer* isimli eser ile en bilinen iki öğrencisinden biri olan¹⁷⁹ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’ye nispet edilmiş *Kitâbu’s-Siyeri’l-Kebîr* isimli eserin asılları günümüze ulaşmamıştır. Serahsî’nin *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir* adı altında şerh yazdığı, Şeybânî’nin de son eseri olarak belirtilmiş olan bu kitabın devletler hukuku alanında yazılmış ilk kapsamlı eser olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁰ Yazılan şerh eserin tamamını kapsamamakla birlikte, siyer alanında günümüze ulaşan en önemli eserlerden biridir.¹⁸¹ Hıristiyan uluslararası hukukunun 1856 yılında Avrupa genel kamu hukuku ile ilgilenirken, yüzyıllar önce Müslümanların uluslararası hukuku düzenlemiş oldukları sabittir.¹⁸² Savaş ilanının hukuki bir zorunluluk olması ancak Lahey Konferansı’nda hükme bağlanmış iken; Müslümanlar tarafından asırlar önce sistemleştirilmiş olması uluslararası hukukun karşılaştırılması açısından önemlidir.¹⁸³

¹⁷⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam’da Devlet İdaresi*, 17.

¹⁷⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam’da Devlet İdaresi*, 17.

¹⁷⁷ Ahmet Yaman, “Siyer,” *İslam Ansiklopedisi* 37 (2009): 316.

¹⁷⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam’da Devlet İdaresi*, 19.

¹⁷⁹ Marshall G. S. Hadgson, *The Classical Age of Islam, The Venture of Islam I, Conscience and History in a World Civilization* (The University of Chicago Press: 1974), 319.

¹⁸⁰ Aydın Taş, “Şeybânî, Muhammed b. Hasan,” *İslam Ansiklopedisi* 39 (2010): 40-42.

¹⁸¹ Ahmet Yaman, “Siyer”, 317-318.

¹⁸² Jean Allain, “13-Acculturation through the Middle Ages: The Islamic Law of Nations and its Place in the History of International Law,” *SSRN Electronic Journal* (2011): 6.

¹⁸³ Ahmet Özdemir, “İslam Devletler Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeninin Savaş Yoluyla Sağlanması” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008): 143.

Şerhu's-Siyeri'l-Kebir'de savaş ile ilgili birçok husus bulunmakta olup, konular farklı açılardan karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ayetler, hadisler, ulemânın görüşleri ve ilgili yorumlara yer verilmiş olup hem geniş bir çerçeve çizilmiş hem de detaylı bilgiler verilerek çerçevenin içi doldurulmuştur. Uluslararası ilişkiler bağlamında ilk sistematik çalışma olması müellifin “devletlerarası hukukun kurucusu” olarak anılmasına vesile olmuştur. Eserin tamamının şerhi olmasa bile yeterli bir kaynak olarak kabul edilebilir. *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*'de özellikle devletler genel hukuku işlenmiştir. Kitap savaşa başlamadan önce İslam ve barış çağrısında bulunulması, savaş anında geçerli hüküm ve stratejiler, ordu komutanlarının uyması gereken kurallar, eman ve diplomatik ilişkiler ile fey-ganimet ve esirler hakkında hükümler, devletlerarası anlaşmalar; yabancılar hukuku, ihtilaf hukuku, vatandaşlık hukuku gibi kısmi devletler özel hukuku konularını kapsamaktadır. Müslümanların hangi şartlarda savaşacağı ve savaş içerisinde ve sonrasında nasıl davranması gerektiği hakkında bilgiler bulunmaktadır. Kitapta sınır boylarında ikamet etmenin, askerlik yapmanın ve cihad etmenin faziletleri de rivayet ve yorumlar ile desteklenmiştir.¹⁸⁴ Eserde içtihatlarla aynı uygulamanın her yer ve her zamanda geçerli olmayacağı; kesin naslar haricinde sosyal şartların değişmesi ve zaruretlere göre değişikliğe uğrayabileceği ifade edilmiştir.¹⁸⁵ Kitapta savaş ile ilgili ayetler, rivayetler, içtihatlarla yer verilmiş olup yorumlar ile genişletilmiştir.

Siyerin modern uygulamaları üzerine düşünmüş Müslüman mütefekkirlerden Ahamat ve Kamal, uluslararası ilişkilerin asıl öznesi olan devlet anlayışının siyerdeki *dâr* kavramını idrak etmekte zorlanabileceğini ifade etmiştir. Ek olarak siyerin modern uluslararası hukukta kurumsallaştırılabileceğini belirtmiştir. Batılı ilkeleri fıkıh da dahil olmak üzere İslami ilimlerin çeşitli dallarına eklememenin İslam'ın yaşam biçimi ile uyumlayabileceğine vurgu yaparak, siyerin herhangi bir modern analizinin oryantalist bir bakış açısı ile İslam hukukunu Batı tahakkümüne tabi kılmaya kurban gidebileceğinin ve bunun özellikle siyeri tamamen dışta bırakan batılı ilkelere bağlı modern uluslararası hukuk iddialarını kapsadığının altını çizmişlerdir.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Ahmet Yaman, “es-Siyerü'l-Kebîr,” *İslam Ansiklopedisi* 37 (2009): 327-329.

¹⁸⁵ Aydın Taş, “Şeybânî, Muhammed b. Hasan,” *İslam Ansiklopedisi*, 39.

¹⁸⁶ Haniff Ahamat and Mohd Hisham Mohd Kamal, “Modern Application of Siyar (Islamic Law of Nations): Some Preliminary Observations,” *Arab Law Quarterly*, 401-417.

2.1.2. İslam'a Girişin, Huzurun ve Güvenliğin Önceliği

İslam'a girişin, huzurun ve güvenliğin ile ilgili üç tane ayet tespit edilmiştir. Bu ayetlerde “toplucu barış ve güvenliğe (İslam'a) girilmesi”¹⁸⁷, “kafirlerin barışa yanaşmaları durumunda ona yanaşılması”¹⁸⁸ ve “Müslümanlarla aralarında anlaşma bulunan bir topluma sığınmış olanlar yahut tarafsız olarak Müslümanlara gelenlerin Müslümanlardan uzak durması ve savaşmayıp barış teklif etmeleri durumunda kendilerine saldırılması için yetki verilmediği”¹⁸⁹ bildirilmiştir.

Ayetlerden ilki olan Bakara suresi 208. ayetin tefsirini yaparken Ebussuûd Efendi, muhataba göre ayetin farklı yorumlanabileceğini belirtmiştir. Okuyanın münafıklar olması halinde iman etmiş görünen veya görünüşte iman etmiş olanların açık ve gizli halleri ile Allah'a teslimiyet ve itaat yoluna yani barışa girmeleri şeklinde yorumlamıştır. Okuyanın Ehl-i kitap olmaları dahilinde İslam'a girmeleri ve İslam olduktan sonra eski hükümlerini korumaya kalkışmamaları gerektiğini ifade etmiştir. Bu yorumda Ehl-i kitabın iman edenler olarak ifade edilmiş olması yorumunun ya tağlib yolu (hitap tarzında iman ehlinin galip kılınması, onların nazara alınması) ile ya da eski imanları sebebiyle olacağını belirtmiştir. Okuyanın Müslümanlar olması durumunda ise kendilerinin bütün anlam ve kapsamı ile İslam'a girmeleri ve İslam'ın hükümlerinin hiçbirine halel getirmemelerinin kast edildiği tarzında yorumlamıştır.¹⁹⁰ Neseî kelimesinin “كَافَّةً” kelimesinin “içinizden hiçbir kimse O'na itaatten dışarı çıkmaksızın, hepiniz toptan” manasına geldiğini ifade etmiştir.¹⁹¹ Ebussuûd Efendi ayetin son kısmını, bölünmek ve bölmek suretiyle ya da verilen buyruklara muhalefet ile şeytanın takip edilmemesi gerektiğini ve onun aşikâr bir düşman olduğunu ifade etmiştir.¹⁹²

Diğer bir ayet olan Enfâl suresi 61. ayetinde geçen “وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ” ibaresini izah ederken Neseî, “ceneha lehu ve ceneha ileyhi” ifadelerinin Arapça'da yönelmek, meyletmek manasına geldiğini ve bunun barışa meylederlerse veya barıştan yana bir durum sergilerlerse manasında anlaşılacağını belirtmiştir.¹⁹³ Ebussuûd Efendi ayetin

¹⁸⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/208, 40.

¹⁸⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/61, 200.

¹⁸⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/90, 102.

¹⁹⁰ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 568-569.

¹⁹¹ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 13.

¹⁹² Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 568-569.

¹⁹³ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 466.

kafirlerin Müslümanlarda gördükleri savaş kabiliyet ve hazırlıklarından korkup barışa yönelmeleri halinde; onların zahiren barışı isteyip, içlerinden tuzak kurmalarından korkulmaması gerektiği ve Allah'ın her şeyi kemaliyle işittiği ve tevekkül edilmesi gerektiği manasına geldiğini iletmiştir. Allah'ın onların niyetlerinden haberdar olduğunu ve hak ettikleri ceza ile cezalandıracağını, kurdukları tuzakları boyunlarına dolayacağını ifade etmiştir. Bu ayetin bir görüşe göre Yahudilere mahsus olduğunu, bir görüşe göre de umumi olmakla birlikte savaşı emreden ayet manasına gelen *kılıç ayeti* ile nesholunduğunu ilave etmiştir.¹⁹⁴

Ebussuûd Efendi tespit edilmiş bir başka ayet olan Nisâ suresi 90. ayetinde geçen istisnai durumun, Nisâ suresi 89. ayetinde geçen “Onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün!” emri ile bağlantılı olduğunu Müslümanlar ile kendileri arasında anlaşma olup Müslümanlar ile savaşmayanları kapsamadığını ifade etmiştir. Yakalanmaları ve öldürülmeleri gerekenlerden, Müslümanlara karşı savaşanları terk ederek Müslümanlar ile anlaşmalı olan bir topluluğun tarafına geçenler ve Müslümanlar ile savaşmak istemeyip direkt Müslümanlara sığınanalar olmak üzere iki grup istisna edilmiştir.¹⁹⁵ Neseî bu istisnanın “Onları yakalayın, öldürün” hükmünden istisna olduğunu belirtmiş ve onların bu hükmün dışında tutulmalarını, bununla birlikte dost edinilmemeleri gerektiğini ifade etmiştir.¹⁹⁶ Ebussuûd Efendi ayetin devamında Allah'ın dilemiş olması durumunda, bu grupların yüreklerini kuvvetlendirip, korkularını gidermiş olacağı ve neticesinde ellerini Müslümanlar üzerinden çekmeyip kesinlikle Müslümanlar ile savaşmış olacağı şeklinde tefsir etmiştir. Onların Müslümanlardan uzak durup Müslümanlara ilişmemeleri ve imkanları oldukları halde Müslümanlar ile savaşmamaları halinde buna ilaveten teslimiyet ve itaati teklif etmeleri durumunda bunların dokunulmazlık hakkı için yeterli olduğunu ve Allah'ın kendilerini esir almaya veya öldürmeye izin vermediğini ifade etmiştir.¹⁹⁷

Bu ayetler incelendiği vakit öncelikle İslam'ın, huzurun ve güvenliğin öncelendiği rahat bir şekilde anlaşılabilir. Yine ayetlerdeki mananın muhataba göre değişebileceği Ebussuûd Efendi'nin yorumu üzere görülebilmektedir. Düşmanın barışa yanaşması

¹⁹⁴ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2490.

¹⁹⁵ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1367-1368.

¹⁹⁶ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 119.

¹⁹⁷ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1367-1368.

durumunda onlarla barış yapılabileceği bununla birlikte bir görüşe göre bunun kılıç ayeti ile bu hükmün nesholunduğu yorumu meseleyi ihtilafli bırakmıştır. Bu hususta ileride bahsedeceğimiz üzere şartlara göre Müslümanların maslahatı üzere karar alınması makul görülmüştür. Yine Müslümanlar ile aralarında anlaşma bulunan ve Müslümanlar ile savaşmak istemeyip Müslümanlara sığınanlar ile Müslümanlar ile savaşanları bırakıp Müslümanlar ile aralarında anlaşma bulunan bir topluluğa sığınanları öldürmemek üzere olan ayet için istisna tutulması gerektiği anlaşılmaktadır. Zira bunlar düşmanlık yapmamış ve eman altına girmişlerdir. İslam'a savaş açmamış, İslam'ın ahkâmını kabul etmiş ve saldırgan bir tutum takınmaktansa huzur ve güvenlik içinde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu sebeple onların durumu Allah'a savaş açmışların durumu ile aynı noktada görülmemektedir.

2.1.3. Savaş Kuramı ve Cihad

Sahîh-i Buhârî'de geçen rivayete göre bir kişinin gelerek “Bir kısım kimseler ganimet malı için muharebe eder, bir kısım kimseler de insanlar arasında adının söylenip övülmesi için muharebe eder; bir kısım insanlar da yiğitlikteki mevki derecesi görülsün diye cihad eder. Şu hâlde Allah yolunda cihad eden kimdir?” diye sorması üzerine, Hz. Peygamber'in “Her kim Allah'ın kelimesi en yüksek olsun diye mukatele ederse; onunkisi Allah yolundadır.”¹⁹⁸ şeklinde cevap verdiği yer almaktadır. Bazı nüshalarda bu hadisin evvelinde besmele geldiği belirtilmiştir.¹⁹⁹ Bu hadisin önemi, diğer birçok hadisin başında besmele bulunmamakta iken bu hadisin başına besmele konmuş olmasından anlaşılabilir. Hadiste geçen “كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا” ifadesinin yani Allah'ın kelimesinin en yüksek olması için mukatele yapılmasını İslam savaş hukukunun temeli olarak görmek mümkündür. Dünyalıklardan sayılabilecek ve

¹⁹⁸ İlgili rivayet, *Sahîh-i Buhârî*'de “Kim Allah kelimesi (Allah'ın tevhîdi kelimesi) en yüksek olsun diye muharebe ederse, işte o mücahid Allah yolundadır.” ve “Her kim Allah'ın kelimesi (yani Tevhîd kelimesi) daha yüce olsun diye kıtal ederse, işte onunkisi Allah yolundadır.”; İbn Mâce'de “Kim yalnız tevhîd kelimesinin izzeti, yücelmesi için cihad ederse ancak o kimsenin cihadı Allah yolundadır.” şeklinde geçmektedir. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Humus” 10, 6: 2907-2908 ve “Tevhid” 28, 16: 7329.; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, “İmâre” 42, 6: 107-108; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, “Cihad,” 13, 7: 502. Ayrıca bkz. Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Cihadın Faziletleri” 16, 3: 197; Nesâî, *es-Sünen*, “Cihad” 21, 5-6: 391-392. Bu rivayete yakın bir rivayet *Riyâzü's-Sâlihîn* isimli eserin çevirisinde bulunmaktadır. “Biri cesaretini göstermek, diğeri milletini korumak, öteki kendine yiğit adam dedirtmek için savaşan kimselerden hangisi Allah yolundadır?” şeklinde sorulması üzerine cevap olarak “Kim, İslamiyet daha yüce olsun diye savaşıyorsa, o Allah yolundadır.” verildiği iletilmiştir. İmâm Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, çev. ve şerh Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan ve Raşit Küçük (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 1: 149.

¹⁹⁹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 15, 6: 2657-2658.

kuruyup gidecek olan ganimet, övgü veya yiğitlik gibi hususlardansa Allah yolunda, Allah'ın kelimesi en yüksek olsun diye cihad edilmesi önceliktir. Sonraki kısımlarda bahsedileceği üzere ganimet helal olmakla birlikte amaç ganimet değildir. Başkaları övsün veya görülsün diye bir amel yapılması riya olup gizli şirk olarak kabul edilmiştir. Bu hususla ilgili *Sünen-i İbn Mâce* isimli eserde, Hz. Peygamber'in "Kim (ibadetinde) riyakârlık ederse Allah onun riyakârlığının cezasını verir ve kim (ibadetini gösteriş için halka) işittirse Allah onu(n niyetini halka) işittirir." rivayeti yer almaktadır. Bir başka rivayette Resûlullah'ın şu şekilde buyurduğu nakledilmiştir:

Ümmetim hakkında en çok korktuğum şey, Allah'a ortak koşma (suçunu işlemeleri)dir. Bilmiş olunuz ki: Şüphesiz onlar güneşe, aya veya puta tapacaklar diyecek değilim ve lâkin bir takım ibadetleri Allah'tan başkası için işleyecekler ve gizli bir şehvet arzulayacaklar.

Aynı başlık altındaki diğer rivayette de Hz. Peygamber'in şöyle dediği yer almaktadır:

Allah buyurdu ki: Ben ortak edinmekten müstağniyim (yani hiçbir varlığı zatıma ortak etmeye ihtiyacım yoktur). Artık kim benden başkasını bana ortak ettiği bir ibadeti – hayrı benim için işlerse benim o ibadet – hayır ile ilişkim yoktur ve o ibadet - hayır, (bana) ortak ettiği kimseyedir.²⁰⁰

Bu hadisler değerlendirildiğinde cihadın ancak Allah rızası ve Allah'ın kelimesinin yüksek olması için yapılması ve niyete diğer hususların karıştırılmaması gerektiği anlaşılmaktadır.

Buna ek olarak bu husus ile ilgili dokuz ayet örneklem olarak verilecektir. Bu ayetlerde "savaşın hoşla gitmediği halde farz kılındığı"²⁰¹, "baskı ve şiddet kalmayıp din tamamen Allah'ın oluncaya kadar savaşılması gerektiği"²⁰², "iman edenlerin Allah yolunda savaştıkları ve inkâr edenlerin tağût yolunda savaştıkları; bundan dolayı Mü'minlerin, hilesi zayıf olan şeytanın dostlarına karşı savaşmaları gerektiği"²⁰³ ifade edilmektedir. Nisâ suresi 84. ayette ise Hz. Peygamber'den "Allah yolunda savaşması ve kendisinin ancak kendinden sorumlu olduğu" zikredilmiştir. Yine "Mü'minleri savaşa teşvik etmesi"²⁰⁴ istenmektedir. Nisâ suresi 91. ayette "birtakım kimselerin Müslümanlardan da kendi kavimlerinden de emin olmak istedikleri ve bu kimselerin

²⁰⁰ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Zühd" 21, 10: 474-480.

²⁰¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/216, 41.

²⁰² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/39, 197.

²⁰³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/76, 100.

²⁰⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/84, 101.

küfre her döndürüldüklerinde ona atıldıkları” belirtilmektedir. Yine bu kimselerin “Müslümanlardan uzak durmayıp, barış içinde yaşamak istemeyip, ellerini savaştan çekmedikleri durumda onların yakalanması ve bulunduğu yerde öldürülmesi emredilmiş; bunlara karşı yetki verildiği” zikredilmiştir.²⁰⁵ Enfâl suresi 65. ayette Hz. Peygamber’den Mü’minleri savaşa teşvik etmesi istenmiştir. Mü’minlerin “içinde sabırlı yirmi kişi bulunması durumunda iki yüz kişiye galip geleceği; sabırlı yüz kişi bulunması dahilinde inkâr edenlerden bin kişiye galip geleceği” ifade edilmiştir.²⁰⁶ Bundan sonraki ayette ise bu hafifletilmiş ve Mü’minlerin “içinde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip geleceği, sabırlı bin kişi olması durumunda Allah’ın izniyle iki bin kişiye galip geleceği ve Allah’ın sabredenler ile beraber olduğu” belirtilmektedir.²⁰⁷ Enfâl suresi 67. ayette “yeryüzünde düşmanın tamamıyla sindirilip hâkim duruma gelmediği sürece, hiçbir peygambere esir almak yakışmayacağı” zikredilmiştir. Yine “geçici dünya menfaatinin istenmesine karşılık, Allah’ın ahiretin kazanılmasını istediği” ilave edilmiştir.²⁰⁸ Yine Tevbe suresi 5. ayette de “Haram ayların çıkması sonrası Allah’a ortak koşanların bulunduğu yerde öldürülmesi, onların yakalanıp hapsedilmesi ve kendilerinin gözetlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte “tövbe etmeleri, namazı kılıp zekâtı vermeleri durumunda kendilerinin serbest bırakılması gerektiği” belirtilmiştir. Yine “Allah’ın çok bağışlayıcı ve çok merhamet edici olduğu” zikredilmektedir.²⁰⁹

Örneklem ayetlerden biri olan Bakara suresi 216. ayetini Ebussuûd Efendi, “Size saldıran ve İslam’ın tebliğini engelleyen kafirlerle savaşmak bir diğer ifade ile de kafirleri öldürmek size farz kılındı.” şeklinde açıklamıştır. Savaşın çeşitli korku ve sıkıntıları içinde barındırdığından ötürü insanlar tarafından hoşlanılmayan bir durum olduğunu açıklamıştır. Ayette geçen ve “ke-ri-he” kökünden gelen “kürh” kelimesinin hoşlanmamak, sevmemek, nefret etmek, iğrenmek, tiksirmek gibi manalara geldiğini; aynı kökten gelen “ikrah” kelimesinin ise zorlamak ve icbar etmek manalarına geldiğini belirtmiş ve savaşın hoş görülmeven ama mecburen katlanılan bir hal olduğunu ifade etmiştir. “Olur ki hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için hayırlı iken” ifadesinin İslam’ın emir buyurduğu savaşlarda hayrın bulunduğu ve “bir şey sizin

²⁰⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/91, 102.

²⁰⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/65, 200.

²⁰⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/66, 201.

²⁰⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/67, 201.

²⁰⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/5, 204.

için kötü iken, siz onu seversiniz” ifadesinin de yasaklanmış şehvet ve lezzetler olduğunu belirtmiştir. Neseî ise bu ifadeleri örneklerken, ilk kısım için savaştan hoşlanmasanız da bunda yararınıza olacak yani zafer ve ganimet elde etmek veya şehitlik mertebesine erişmek üzere iki güzelliğin olduğunu; ikinci kısım için ise evde oturmanın sonucunda zillete düşmek, fakir ve yoksul kalmak, ganimet ve cihad faziletinden geri kalmak gibi mahrumiyetlerin de ihtimal dahilinde bulunduğunu ifade etmiştir.²¹⁰ İnsanlar için hayırlı olanı da şer olanı da bilen Allah olduğu için, insanlar işlerin iç yüzünü bilemediklerinden ötürü hayrı ve şerri tespit noktasında insanların kendi istek ve arzularına değil, Allah’ın emirlerine uymaları gerektiğini vurgulamıştır.²¹¹

Bir diğer ayet olan Enfâl suresi 39. ayetin tefsirinde Ebussuûd Efendi, tekrardan savaşa döneceklere uygulanacak yasanın yani ilahi sünnetin onlardan öncekiler gibi kendilerine de uygulanacağını belirtilmesinin ceza vaadinin gerçekleştirilmesi için olduğunu ifade etmiştir. Bu ayetin hitabının umumi olduğunu ve Mü’minleri savaşa teşvik ettiğini belirtmiştir. Dinin tamamen Allah’ın olmasının ya batıl dinlerin mensuplarının helak edilmesi ile ya da öldürülmek korkusu ile batıl dinlerinden dönmeleri ile olacağını belirtmiştir. Kafirlerin küfürlerine son vermeleri durumunda Allah’ın yaptıklarını gördüğünü ve Müslüman olmalarının mükafatını vereceğini belirtmiştir.²¹² Neseî ise ayetin ilk kısmının şirk koşma diye bir şey kalmayınca dek, bütün batıl din, sistem ve rejimler yok olup sadece ve bir tek İslam dini kalıncaya dek onlar ile savaşılması gerektiğini ifade etmiştir.²¹³

Ebussuûd Efendi, Mü’minlerin Allah Teala’nın yardımı ve nusreti vesilesiyle son derece kuvvetli ve düşmanların ise son derece zayıf olduklarını belirterek, Nisâ suresi 76. ayetin Mü’minleri savaşa teşvik ettiğini ve cesaretlendirdiğini ifade etmiştir. Mü’minlerin sadece Allah’ın hak dinini ve O’nun kelimesini yani hükmünü yüceltip hâkim kılmak amacıyla savaşacaklarını belirtmiştir. Bu sebeple Allah’ın Mü’minlerin velisi ve yardımcısı olduğunu ifade etmiş, kafirlerin şeytana ulaştırılan tağût uğrunda savaşıklarını ve şeytandan başka yardımcılarının olmadığını belirtmiştir. Neseî ayette

²¹⁰ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 128.

²¹¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 580-581.

²¹² Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2456-2457.

²¹³ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 433.

geçen “tağût” kelimesinin şeytan ve şeytani düzenler, sistemler manasına geldiğini ifade etmiştir.²¹⁴ İslam düşmanlarının şeytan yolunda savaştıklarının anlaşıldığını belirten Ebussuûd Efendi, Mü’minlerin savaşının ise Allah yolunda olduğunu ve bu sebeple onların Allah Teala’nın dostları olduğunu belirtmiştir. Bu ayeti Mü’minlerin cihada olan rağbetini arttırmak ve azimlerini kuvvetlendirmek için yorumlayan Ebussuûd Efendi, Allah Teala’nın velayetinin, izzet ve kuvvetin sembolü olduğunu belirterek, şeytanın velayetinin de zillet ve zafiyetin örneği olduğunu ifade etmiştir. Ayeti özetle Allah’ın dostlarının, şeytanın dostlarına karşı savaşmasını emrettiği şeklinde yorumlamıştır. Şeytanın düzeninin Allah Teala’nın kudretinin yanında bir hiç bile olmadığını belirtmiştir. Allah’ın kuvvetinin beyan edilmemesinin sebebini, bunun açık bir şekilde zahir olmasının zımnen bildirilmesi şeklinde yorumlamıştır.²¹⁵

Başka bir ayet olan Nisâ suresi 84. ayette Ebussuûd Efendi, hitabın Hz. Peygambere yönelik olduğunu ve münafıkların itaatsizliğinden ve şer planlarından, diğerlerinin de İslam’ı uygulamadaki taksiratları sebebiyle üzülmemesi ve tek başına kalsa da savaşması gerektiği manasını taşıdığını belirtmiştir. Devamında mükellefiyetin ve sorumluluğun kendisine tahsis edilmesinin kendi başına savaşması anlamında olduğunu ve Müslümanların savaştan geri kalmalarının Hz. Peygambere zarar vermeyeceğini ve kendisinin sorumlu tutulmayacağını ilave etmektedir.²¹⁶ Neseî kendisine yardım edecek olanın ordu ve askerler değil, yalnız Allah olduğu manasına geldiğini belirtmiştir.²¹⁷ Sonrasındaki ifadenin münafıklar ve zayıf Müslümanların hallerinin halis Mü’minleri savaşa teşvik etmesine sebep olduğunu ve savaşa zor kullanıp sert davranmadan güzellikle teşvik etmesi manasına geldiğini ifade etmiştir. Bir sonraki ifadenin ise Allah’ın kafirlerin güçlerini kıracağını ve olası zararları önleyeceğini kesin bir söz ile gösterdiğini, bunun bir vaadi İlahi olduğunun altını çizmiştir. Bunu ise aslında umulur ki manasına gelen “lealle” ve belki manasına gelen “asâ” kelimelerinin Allah’la ilgili bir bağlamda kullanıldığı için, sonrasındaki fiilin kesin olarak vuku bulacağı görüşü ile desteklemiş ve bu ayeti yaşanan bir rivayet ile açıklamıştır. Ayetin Uhud Savaşı sonrası gelecek sene karşılaşmak için sözleşen Ebû Süfyan ile karşılaşmak üzere yola çıkan Hz. Peygamber’in çağrısına bazılarının

²¹⁴ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 93.

²¹⁵ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1337-1338.

²¹⁶ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1353-1354.

²¹⁷ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 109.

icabet etmek istememesi ve yetmiş süvari mücahid ile yola çıkılmasına rağmen, Allah'ın kafirlerin kalplerine korku salması ile kafirlerin geri dönmesi ve Hz. Peygamber'in askerleriyle birlikte 18 gece beklemesi rivayetini paylaşmıştır. Takip eden ifadede de Allah'ın gücünün Kureyş'in gücünden daha çetin, cezasının daha şiddetli olduğunu ve daha şiddetli manasındaki “eşedd” kelimesinin tekrarının manayı tekit için olduğunu ifade etmiştir.²¹⁸

Ebussuûd Efendi Nisâ suresi 91. ayette ise sözü edilen kimselerden kastın Esed ve Gatafân kabilelerinden bir grup olduklarını ve Müslümanlardan emin olmak adına anlaşma yaparak Müslüman olduklarını, kendi kavimlerinin yanına döndüklerinde de onlardan emin olmak için Müslümanlar ile olan anlaşmalarını bozduklarını belirtmiştir. Başka bir görüşe göre bu grubun Abdüddar kabilesinden olduğu yer almaktadır. Bu insanların küfre ve Müslümanlar ile savaşmaya çağrıldıklarında ona en kötü ve en çirkin şekilde atıldıklarını, savaşırken de en kötü şekilde savaştıklarını ilave etmiştir. Ayetteki ifadenin, sözü edilen kafirlerin Müslümanlardan uzak durmaması, barış ve anlaşma teklif etmemeleri, anlaşmalarını bozmaları, Müslümanlar ile savaşmaktan ellerini çekmemeleri durumunda onların yakalanıp buldukları yerde öldürülmesi gerektiği manasını taşıdığını ifade etmiştir. Bu çirkin sıfatları taşıyanların düşmanlığının, küfürlerinin, zulümlerinin, verdikleri zarar gayet açık olduğu için öldürülmesi ve esir alınması için açık bir hüccet, izin yahut yetki verildiğini belirtmiştir.²¹⁹ Neseî bu yetkinin küfür halleri ve Müslümanları tuzağa düşürme planlarının meydana çıkmış bulunmasından ötürü olduğunu ilave etmiş olup, Müslümanları apaçık şekilde zarara sokmalarından ya da bir tasallut ve saldırılarının ortaya çıkmasından dolayı olduğunu belirtmiştir.²²⁰

Bir diğer ayet olan Enfâl suresi 64. ayette Ebussuûd Efendi, Allah'ın, yardım ve desteğinin Resûlullah ve Mü'minler için yeterli olduğunu belirtmiş; bu ayette de nusret ve yardımın zahiri sebeplerini açıkladığını ifade etmiştir. Enfâl suresi 65. ayetteki hitabın, nida ve tenbih harfiyle yapılmasının emredilen hususun önemini bildirilmesi için olduğunu belirtmiştir. Ayetin başında geçen ifadenin, Mü'minlerin savaşa çokça teşvik edilmesi ile özendirilmesi manasına geldiği ve teşvik unsurunun en büyüğünün

²¹⁸ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1353-1354.

²¹⁹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1368-1370.

²²⁰ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 122.

Allah'ın kendilerine olan nusret ve va'di ile kendilerine yeterli olduğunu hatırlatması olduğu manasını içerdiğini ilave etmiştir. Ayetin devamında Mü'minlerden bir topluluğun, on misli düşmana galip geleceğinin belirtilmesi suretiyle büyük bir müjde verildiğini zikretmiştir. Sonra gelen ifadenin ise Mü'minleri ziyadesiyle mutmain kılmak adına olduğunu, zira oranların değişmediğini iletmiştir. Kafirlerin Allah'ın ahiret günü hakkında cahil bir kavim olması ve onların; Mü'minlerin yaptığı üzere Allah'ın emirlerine uyararak, O'nun kelamını yüceltmek adına, Allah'ın rızasını talep ederek ve karşılığı O'ndan bekleyerek savaşmadıkları; hatta onların cahiliye hamiyeti için, şeytanın izlerine uyararak azgınlıkla düşmanlık yapmak için savaştıklarını zikretmiştir. Bu sebeple kahır ve perişanlığa hak ettiklerini belirtmiştir.²²¹ Neseî kafirlerin cahil bir toplum olduğunu ve sevap beklemeden savaşmaya kalktıklarını; Allah'ı tanımamaları ve Onun yardımını unutmaları sebebiyle zaten her şeylerini kaybettiklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte inanmış kimselerin Allah'ın yardım ve zaferini beklemeleri sebebiyle kafirler gibi olmadığını eklemiştir.²²²

Ebussuûd Efendi Enfâl suresi 65. ayette geçen bir kişinin on kişiye karşı sebat göstermesinin zımnen vacib kılındığını; bununla birlikte bu yükümlülüğün Müslümanlara ağır geldiği ve şikâyete başladıkları için, bu ayetin nesholunduğunu ve bir kişinin iki kişiye karşı sebat göstermesi olarak hafifletildiğini İbn Cüreyc'den rivayetle iletmiştir. İbn Cüreyc'in rivayetine göre, ilk dönemlerde bir Mü'minin on kafirden kaçmaması ve direnmesi zorunludur. Bu, Hz. Peygamber tarafından Hz. Hamza'nın 30 süvari ile bir seriyyeye gönderilmesi ve Ebû Cehil kumandasındaki 300 süvariye hezimetle uğratması örneği ile izah edilmiştir. Ebussuûd Efendi bir görüşe göre de Müslümanların sayısı az iken bir Müslümanın on kafire mukavemet göstermesi yükümlülüğünün olduğunu, bununla birlikte sayı çoğalınca hükmün hafifletildiğini belirtmiştir. Bu tefsirlere ilaveten Enfâl suresi 66. ayette geçen zaaf kelimesi bir yoruma göre bedeni zaaf, diğer bir yoruma göre basiret zaafi olarak yorumlanmıştır. Bu zaafın bir görüşte belirtildiği üzere, dini zaaf olmadığının altı çizilmiş olup, bu Müslümanların bir kısmının savaş taktiklerine hâkim olması ve bir kısmının zayıf olmasından dolayı durumlarının değişik olması ile açıklanmıştır. Sabretme kaydının bütün galibiyetler için geçerli olduğunu vurgulamış, son cümlede

²²¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2493-2494.

²²² Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 471.

geçen beraberliğin Allah'ın yardım ve desteği manasına geldiğini ifade etmiştir.²²³ Neseî hükmün hafifletilmeden önce ya da sonra; az ya da çok olmasının sayılar değişse de durumu değiştirmeyeceği gerçeğini göstermek için olduğunu belirtmiştir.²²⁴

Başka bir örneklem ayet olan Enfâl suresi 67. ayetin tefsirinde Ebussuûd Efendi, “yeryüzünde küfrü zelil edinceye”, “küfrün taraftarlarını azaltıncaya”, “düşmanları kahredinceye” ve “İslam'ı aziz kılıncaya” kadar hiçbir peygamberin esirlerinin olmasının yakışmayacağını belirtmiştir.²²⁵ Neseî İslam'ın öyle güçlenmesi ve üstünlük elde etmesi manasına geldiğini belirtmiştir ki istila, onlara üstün gelmenin sağladığı zafer ve üstünlükle hiçbir güç İslam'a karşı çıkamamalı ve dahi çıkmaya cesaret edememelidir.²²⁶ Dünya menfaati veya dünya malından kastın kafirleri esir edip onlardan fidye almak istenmesi manasında olduğunu halbuki Allah'ın Müslümanlar için ahiret sevabını istediğini ve O'nun katında dünya ve dünyalıkların ahiret mükafatı kadar değerinin olmadığını ya da ahirette daha yüksek bir hayata eristirmek istediğini, bunun da yolunun dini aziz kılıp düşmanları kahretmekten geçtiğini belirtmiştir. Allah Teala'nın her duruma uygun olanı gayet iyi bildiğini ve dostlarını düşmanlarına galip kılacağını ifade etmiştir. Bu noktada Allah küfrü çöktürmeyi emretmiş olup, fidye almayı yasaklamıştır. Bununla birlikte durum değişip Mü'minler galip olunca Muhammed suresi 4. ayette belirtildiği üzere “esir almak” ve “fidye karşılığında veya karşılıksız salıvermek” şeklinde iki yol üzere serbest bırakıldığını ifade etmiştir.²²⁷ Yine bu ayetin Bedir Savaşı sonrası Hz. Peygambere 70 esirin getirilmesi ve sonrasında Hz. Peygamber'in ashap ile istişare etmesi sonrası indiğini belirtmiştir. Rivayette ashabin görüşlerinden bazılarına ve Hz. Peygamber'in onlara karşı verdiği cevaplara yer verilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in esirler hakkındaki düşüncesinin onların fidye karşılığı salıverilmesi yönünde olduğu ve “Ya Resûlullah, bunlar senin kavmin ve ailendir; bunların hayatını bağışla, umulur ki, Allah Teala, onlara tövbe nasip eder. Ve onlardan fidye al; o fidyelerle ashabını güçlendirirsin.”

²²³ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2494-2495.

²²⁴ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 472.

²²⁵ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2495-2496.

²²⁶ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 473.

²²⁷ Muhammed suresi 4. ayeti şu şekildedir: “(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarınızı vurun. Nihayet onları çöktürüp etkisiz hâle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur.2 Eğer Allah dileseydi, onlardan öç alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için böyle yapıyor. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.”. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Muhammed 47/4, 561-562.

şeklinde görüşünü ifade ettiği belirtilmiştir. Hz. Ömer'in ise fidye alınması yerine boyunlarının vurulması taraftarı olduğu ve şu şekilde görüşünü ifade ettiği yer almıştır:

Bunların boyunlarını vurdur; onların boyunlarını vuralım, zira bunlar, küfrün öncüleridir. Zaten Allah Teala, seni fidyeden müstağni kılmıştır. Emret: Ali Akıl'in boynunu vursun, Hamza da Abbas'ın boynunu vursun, ben de filan akrabamın boynunu vurayım! Biz bunların boyunlarını vurmaliyiz!

Bunun üzerine Hz. Peygamber'in şu şekilde mukabelede bulunduğu ifade edilmiştir:

Şüphesiz Allah Teala, bazı insanların kalplerini öyle yumuşatır ki, onlar süttten bile daha yumuşak olur ve bazı insanların kalplerini de öyle katılaştırır ki onlar taştan bile daha sert olur. Yâ Ebû Bekir! Senin halin İbrahim peygamberinkine benzer. O şöyle demişti: “Bana uyanlar, bendendir; bana isyan edenler ise, yâ Rabbi Sen Gafûr ve Rahîmsin!”. Ya Ömer! Senin halin de Nuh peygamberinkine benzer. O da demişti ki: “Ya Rabbi, yeryüzünde kafirlerden hiçbir yuva sahibi bırakma!”.

Nihayetinde Hz. Peygamber tercihi ashaba bıraktığı ve onların da fidye aldıkları rivayette yer almaktadır. Bu olay üzerine Enfâl suresi 67. ayet inmiş olup; rivayetin devamında Hz. Ömer, Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir'in yanına girmiş ve onları ağlarken görmüştür. Bunun üzerine “Ya Resûlullah! Bunun sebebini bana da anlat; eğer ağlanacak bir şeyse, ben de ağlayacağım; yok eğer değilse, o zaman sizin hatırlarınız için ağlamaya çalışacağım.” demiştir. Buna mukabil olarak Hz. Peygamber “Arkadaşlarının esirler için fidye almalarından dolayı ağlıyorum; onların azaba uğramaları bana gösterildi, baktım ki azaba şu yakınimdaki ağaçtan bile daha yakın bulunuyorlar.” demiştir. Bir rivayete göre de cevabı “Eğer bundan dolayı gökten bir azap inmiş olsaydı, Ömer ve Sa'd b Muâz'dan başka hiç kimse kurtulamazdı.” şeklindedir. Bu noktada Sa'd b. Muâz'ın da esirlerin fidye karşılığı bırakılmasını doğru bulmadığına dair rivayet bulunmaktadır.²²⁸

Örneklem olarak seçilmiş son ayet olan Tevbe suresi 5. ayetin tefsirinde Neseî, haram aylardan kastın anlaşmalarını ve yeminlerini bozmuş olanlar için özgürce seyahat etmenin tanındığı ve savaşın yasaklandığı aylar olduğunu ifade etmiştir. Yine “فَاَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ” yani müşrikleri öldürün ifadesinin anlaşmalarını bozmuş ve Müslümanların aleyhinde düşmanlara arka çıkıp yardım edenleri derhal öldürün manasına geldiğini ifade etmektedir. Onların esir alınarak kendilerine fırsat

²²⁸ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2496-2498.

verilmemesi gerektiği, bunun ülke içerisinde faaliyet yapmalarına izin verilmemesi manasına geldiği, onlara hiçbir şekilde göz açtırılmaması gerektiğini ilave etmiştir. Onların Müslüman olmaları durumunda salıverilmesi, onlardan elin çekilmesi, saldırıda bulunulmaması gerektiğini belirtmiştir. Allah'ın merhametli olduğu ve küfürlerini örterek, bağışlayarak, öldürülmelerini önleyerek onlara merhamet ettiğini ifade etmiştir.²²⁹ Bu ayetin anlaşılması için dönemin şartlarının anlaşılması gerekmektedir. Yanlış yorumlara kaymamak için *eman sistemi*, haram aylar ve kabileler arası ilişkiler iyi anlaşılmalıdır. Bu hususla ilgili ileride bilgi verilecektir. Yine Tevbe suresi ilk on yedi ayeti ile birlikte okunmalı ve analiz edilmelidir.²³⁰ Ebussuûd Efendi, *âyetü's-seyf* yani *kılıç ayeti* olarak da bilinen²³¹ bu ayetin önceki ayetlerde sözü edilen, yaptıkları anlaşmaları bozmalarına rağmen tövbe etmeye davet edilmiş ancak yine de tövbe etmemiş olanlar hakkında indiğini ifade etmiştir. Anlaşmalarını bozmamış, anlaşma şartlarına riayet etmiş, kimseyi öldürmemiş ve düşmana yardım etmemiş olanlar ile savaşmak için acele edilmemesi istenmiştir. Buna örnek olarak Benî Bekir kabilesi verilmiş olup, Hz. Peygamber'in Medine'de bulunmadığı bir vakitte Benî Huzâa kabilesine saldırmış ve Kureyşlilerin de Benî Bekir kabilesine silah yardımı yapmış olması verilmiştir. Yine Benî Kinâne'nin bir kolu ile süresi dokuz ay kalmış anlaşmanın tamamlandığı rivayeti iletilmiştir. Ek olarak anlaşma hukukuna riayet etmenin takvadan olduğu ve müşrik bile olsa ahde vefa göstermenin gerekli olduğu belirtilmiştir. Yine sonraki ayette müşriklerden birinin *eman* yani himaye istemesi durumunda *eman* verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun, o kişinin Allah'ın kelamını dinlemesine rağmen inanmaması durumunda güven duyacağı yere ulaştırılması için olduğu ilave edilmiştir. Burada altı çizilmesi gereken husus ayetin anlaşmayı bozanları kapsamasıdır ki sonraki ayetlerde de bu vurgulanmış ve Müslümanlara karşı doğru ve dürüst olanlara karşı, doğru ve dürüst olunması gerektiği; sözlerini bozanların yeminleri muteber olmayan kimseler olduğu ve onların sözlerini bozarak ilk saldırıyı gerçekleştirmelerine karşılık korkulmadan onlarla savaşılması gerektiği ifade edilmiştir.²³² Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, düşmanların anlaşmayı bozarak huzur ve güven ortamını zedelemeleri durumunda karşılık verilmesi gerekmektedir.

²²⁹ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 500-501.

²³⁰ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2509-2539.

²³¹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 1: 178.

²³² Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2519-2533.

Bu ayetlere ilave olarak *Sahîh-i Buhârî*'de geçen bir rivayete göre Hz. Peygamber şu şekilde buyurmuştur:

Allah'tan başka hak ilâh olmadığına ve Muhammed'in Resûlullah olduğuna (zahirde) şahadet, namazı ikame, zekâtı eda edinceye kadar insanlarla muharebe etmem bana emrolundu. Onlar bu işleri yapınca -Müslümanlık hakkının gereği (olan hadler) müstesna- İslâm hakkı olmak üzere canlarını ve mallarını benim elimden kurtarırlar. (Bâtinlarından dolayı olan) hesaplarına gelince, o (hesabı görmek) Allah'a aittir.

Bu hadis ile ilgili Sofuoğlu Taberânî'ye atıfla İslam hakkının ne olduğunun sorulması üzere Peygamber'in "Evlilikten sonra zina, İslâm 'a girdikten sonra dinden dönmek, bir de suçsuz cana kıymak. İşte bunlara mukabil öldürülebilirler." şeklindeki cevabını iletmiştir.²³³ Yani İslam ceza hukukunu kabul etmiş olmaları istenmiştir ki her ceza hukukunda olduğu gibi toplumsal yapının devam edebilmesi için hadler hayat verici bir öneme sahiptir. Bu ise en temelde insanların kabul ettikleri bir toplumsal sözleşme olarak algılanabilir. Yani İslam'ın hakimiyetini Müslüman olarak kabul ediyoruz, en azından namazımızı kılıp zekatımızı veriyoruz; bununla birlikte Müslüman olmamızın bir gereği olarak akdimizi bozmuyoruz, insan öldürmüyoruz ve zina etmiyoruz manasındadır. Buna karşılık da *eman* yani himaye sağlanmış olup hayat hakkını devlet otoritesine devrederek emin bir hayat üzere sözleşmiş olmaları manasındadır. Bunun karşılığı olan akdin bozulmasının da emandan çıkmak manasına gelmesi gayet normaldir ki aslında topyekûn bir sistem oluşturmaktadır. İslam devletinin bu noktada organik bir yapısının bulunduğunu ve birey-devlet ilişkisi açısından tatmin edici bir noktada olduğu ortadadır.

Yine gayrimüslimler açısından değerlendirildiği vakit kendilerine korunma sağlanmadığı vakitlerde cizye da alınmamış ve ordu sulh içinde fethettiği topraklardan çıkmıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri Yermûk Savaşı öncesi Müslümanların Herakl'ın asker toplayıp üzerlerine gelmelerini haber alıp hazırlanmaya başlaması ve bu sebeple Hıms halkından aldıkları cizye vergilerini "Bu savaş dolayısıyla meşgul olduğumuzdan sizlere yardım edemeyeceğiz ve sizleri koruyamayacağız; emniyetiniz kendinize aittir." diyerek iade etmeleridir. Müslümanların bu şekilde davranmalarına karşılık Hıms halkının "Sizlerin idaresi ve

²³³ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "İman" 16, 1: 178-189.

adaleti, daha önce içinde bulunduğumuz zulüm ve zorbalıktan bizim için daha iyidir. Bizler Herakl'ın ordusunu, sizin valinizle birlikte şehirden kovacağız.” şeklinde cevap vermeleri ve Yahudilerin ayağa kalkarak “Tevrat üzerine yemin ederiz ki, Herakl'ın kumandanı, bizi mağlup ve yok etmeden Hıms şehrine giremeyecektir.” şeklindeki ifadeleri Müslümanların adalet ve idaresine ne derece güvendiklerinin göstergesidir. Bunun üzerine Müslümanlar ile anlaşma yapan diğer şehirlerin Hıristiyanları ve Yahudileri de şehirlerinin kapılarını kapayıp orayı korumuş ve “Eğer Rumlar ve ona bağlı olanlar, Müslümanlara üstün gelirse, bizler daha önceki (kötü) halimize döneriz; yoksa biz, Müslümanlardan bir kişi de kalsa onlara verdiğimiz söze bağlı kalacağız.” demişlerdir. Müslümanların Allah'ın yardımı ile üstün gelmesi sonrası şehirlerin kapılarını açıp davul ve zurna ile oynayıp cizye vergilerini vermiş olmaları dönemin devlet-toplum ilişkilerini ve organik devlet yapısını anlamak açısından da güzel bir örnektir.²³⁴ Bu örnekten anlaşılan cizyenin koruma, muhafaza ve himaye etme karşılığında olması ve himayenin sağlanamadığı durumlarda iade edilmesidir. Yine Müslümanların ahitlerine bağlı kalmalarına ek olarak gayrimüslimlerin de ahitlerine sadık kalmaları *pacta sun servanda* yani *ahde vefa* açısından güzel bir örnektir. Birlikte yaşama hukukunun ne derece ileri olduğu da bu rivayetten anlaşılabilir. İlaveten Müslümanların adalet ve idaresinin ulaştığı seviye de gayrimüslim toplumun Müslüman yönetimden razı olmasından okunabilir. Sonraları Osmanlı idaresinin de adalette bu seviyeyi yakalama çabası İstanbul'un fethinde Bizanslılara “İstanbul'da kardinal külâhı görmektense Osmanlı sarığı görmeyi tercih ederim.” sözlerini söyletmesinde kendini gösterecekti.²³⁵ Buradan anlaşılan, adaletin nice zaferlere vesile olduğu hususudur.

Cihad, savaş kuramı açısından ele alınacak olursa; cihadın ancak Allah'ın rızası ve O'nun kelimesinin yüksek olması için yapılması gereken farz bir ibadet olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada iman edenlerin Allah yolunda, inkâr edenlerin de şeytan ve şeytani düzenler uğrunda savaştıkları; Müslümanları hilesi zayıf olan şeytanın dostlarına karşı savaşmaları gerektiği ayette belirtilmiştir. Allah'ın gücünün daha üstün, cezasının daha şiddetli olduğu ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar

²³⁴ Ahmed B. Yahya el-Belâzurî, *Fetûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fethi*, 1. baskı, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, Ocak 2013), 160.

²³⁵ Yavuz Ercan, “Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi,” *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi* 5, sayı. 8 (Ankara: 1967): 411.

savaşılmamasına gerektiği beyan edilmiştir. İlk dönemlerde sabırlı 20 kişinin Allah'ın inayetiyle 200 kişiye galip geleceği ifade edilmişken, sonradan bu hüküm hafifletilmiş ve sabırlı 100 kişinin 200 kişiye galip geleceği belirtilmiştir. Yine Allah'ın sabredenlerle birlikte olduğu müjdesi verilmiştir. Müslümanlar ile savaşmaktan çekinmeyen ve Müslümanlar ile savaşa çağırıldıklarında en çirkin şekilde atılarak savaşan; barış ve anlaşma teklif etmeyip Müslümanları tuzağa düşürmek suretiyle yapılan anlaşmaları bozan müşriklere karşı, ellerini savaştan çekmemeleri halinde buldukları yerde öldürülmeleri konusunda Müslümanlara yetki verilmiştir. Yine *eman* ve himaye kapsamında olmalarına rağmen müşriklere yardım edenlerin ihanetlerine karşılık haram aylar sonrasında esir edilmeksizin öldürülmeleri, bununla birlikte Allah'ın merhametli olduğu ve tövbe edip Müslüman olmaları durumunda onların salınması gerektiği belirtilmiştir.

Bunun tam anlaşılması için gayrimüslimler ile ilgili olan *eman* ve himaye sisteminin iyi anlaşılması ve *eman* olmadığı durumlarda ve güvenliğin sağlanamadığı durumlarda cizyenin iade edilmesi gibi durumlar iyi anlaşılmalıdır. Bunlara ilaveten yeryüzünde düşman tamamen sindirilmedikçe kafirlerin esir alınması uygun görülmemiş ve ahiretin daha hayırlı olduğunun altı çizilmiştir.

Tüm bunlar göz önünde tutulduğunda anlaşılan İslam'da savaşın temellerinin Allah'ın kelimesinin yüceltilmesi temelinde gündeme geleceği; ek olarak Müslümanlara saldırılması, anlaşmanın bozulması, ahitlere ihanet edilmesi durumunda savaşın söz konusu olacağı ifade edilebilir. Bu türden Müslümanların aleyhine faaliyetlerin içine girenlerin en sert ceza ile cezalandırılacağı tespit edilmiştir. Buna rağmen bazı şartlarda kafirlerin geri adım atmaları halinde affedilmeleri yoluna gidilmesi dahi teşvik edilmiştir. Bu ise amacın ceza vermek ve yok etmekten öte; ihya etmek, bir nizam içerisinde huzur ve güvenliği ön plana alarak yaşatmak olduğunu gösterir. Bunların tersi bozgunculuk ve fesat manasına gelmektedir ki bunları İlahi adalet şöyle dursun normal hukuk sistemleri dahi kabul etmemektedir. Bu tür durumlarda kuvvet kullanılması doğal bir eylem olup dinen buna cevaz verilmiş, hatta bazı durumlarda teşvik de edilmiştir. Burada kuvvet kullanımındaki amacın, adaletin ve güvenliğin tesis edilmesi olması ve devlet eliyle uygulanması sebebiyle meşru bir temel kazanmaktadır.

2.1.4. Savaşın Müslümanlar için Önemi

Savaşın Müslümanlar için önemi hakkında ilgili on üç tane ayet tespit edilmiştir. Bu ayetlerden “Allah’ın cihad edenleri ve sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden cennete girileceğinin sanılmaması”²³⁶, “Allah’ın; Allah’tan, Resûlü’nden ve Mü’minlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeksizin cihad edenleri ayırt etmeden bırakılacağına sanılmaması”²³⁷, “nice peygamberlerin, beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştıkları ve bunların, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermedikleri, boyun eğmedikleri; Allah’ın sabredenleri sevdiği”²³⁸, “Allah Resûlü’nün ölmesi veya öldürülmesi durumunda gerisin geriye (eski dinine) döneceklerin, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacağı ve Allah’ın şükredenleri mükafatlandıracağı”²³⁹, “Allah yolunda ve yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkılmaması hususunda Müslümanların uyarıldığı”²⁴⁰, “ölümün Allah'ın iznine bağlı ve belli bir süreye göre yazılmış olduğu; dünya nimetini isteyenlere ondan verileceği; ahiret sevabını isteyenlere de bundan verileceği ve şükredenlerin mükafatlandıracağı”²⁴¹, “savaşta kafirleri Müslümanların öldürmediği, fakat Allah’ın onları öldürdüğü; bunun Mü’minleri güzel bir imtihanla denemek için yapıldığı”²⁴², “ölümle yüz yüze gelmeden önce onun temenni edildiği bununla birlikte onun karşılarında görüldüğü”²⁴³, “Allah’ın zaferi insanlar arasında döndürüp durdurmak suretiyle bazen bir topluma bazen öteki topluma nasip ettiği ve bu vesile ile, iman edenleri ortaya çıkardığı ve şahitler edindiği, Allah’ın zalimleri sevmediği”²⁴⁴, “Rabbani Mü’minlerin sözlerinin sadece ‘Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla; ayaklarımızı (yolunda) sabit kıl; kafirler topluluğuna karşı bizi muzaffer kıl!’ demekten ibaret olduğu”²⁴⁵, “Allah’ın da onlara dünya nimetini ve daha da önemlisi olarak ahiret sevabının güzelliğini verdiği ve Allah’ın iyi davrananları sevdiği”²⁴⁶, “iman edenlerin kafirlere uymaları durumunda

²³⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/142, 76-77.

²³⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/16, 205.

²³⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/146, 77.

²³⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/144, 77.

²⁴⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/75, 100.

²⁴¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/145, 77.

²⁴² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/17, 194.

²⁴³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/143, 77.

²⁴⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/140, 76.

²⁴⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/147, 77.

²⁴⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/148, 77.

gerisin geriye (eski dinlerine) döndürecekleri ve iman etmişlerin hüsrana uğrayanların durumuna düşecekleri”²⁴⁷ ve “inanınların yardımcısının Allah olduğu, O’nun yardımcıların en hayırlısı olduğu”²⁴⁸ iletilmiştir.

Ebussuûd Efendi Âl-i İmrân suresi 142. ayetin manasının “Allah sizden cihad edenleri ve sabredenleri bilmeden, sizlerde hem cihad hem de sabır tahakkuk etmeden, cennete gireceğinizi, cennetin nimetlerine erişeceğinizi hiç sanmayın.” olduğunu ve mükafatın amale bağlı olduğunu bilenlerin amelsiz mükafat beklemesinin akla uygun olmadığını ifade etmiştir. Yine “sizden cihad edenler olmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?” anlamına da geldiğini ilave etmiştir.²⁴⁹ Neseî ayetin tefsirinde geçen “لَمَّا” ifadesinin “لَمَّا” manasında olduğunu ve bunun bir bakıma geçmişte bir cihadın olmadığını belirterek bir beklenti anlamı katarak her an çıkabilir manasında olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁰ Ebussuûd Efendi ise bunun “gelecekte onların cihad etmelerinin beklendiği” manasına geldiğini belirtmiştir.²⁵¹

Diğer bir ayet olan Tevbe suresi 16. ayetin ilk kısmında geçen “لَمَّا” ifadesini Neseî, zanları sebebiyle uyarma, yerme manasına geldiğini üzere tevil etmiştir.²⁵² Ebussuûd Efendi ayetin ilk kısmındaki hitabın savaşın kendilerine ağır geldiği Mü’minler ya da münafıklara yönelik olduğunu belirtmiştir. Yine ayetin “halis mücahidlerin ortaya çıkarılmayacağı mı sanıldığı” manasına geldiğini ifade etmiştir.²⁵³ Neseî ayette söz konusu edilen kimselerin samimi ve ihlas sahibi olanlar olduklarını belirtmiştir. “لَمَّا” edatının “her an beklenen, her an olabilecek olan” manasına geldiğini ve kimlerin Allah’ın dinine sahip iman etmede samimi ve ihlas sahibi olduklarının her an ortaya çıkmasının kastedildiğini ifade etmiştir. İyilik ve kötülük ne işlenmişse karşılığının mükafat veya ceza olarak verileceğini belirtmiştir.²⁵⁴

²⁴⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/149, 77.

²⁴⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/150, 77.

²⁴⁹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1040.

²⁵⁰ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 402-403.

²⁵¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1040.

²⁵² Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 513.

²⁵³ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2536-2537.

²⁵⁴ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 513-514.

Nesefî Âl-i İmrân suresi 146. ayetinde ise geçen “رَبِّيُونَ” kelimesinin “kendilerini Rablerine adayanlar” yani *Rabbaniler* manasında olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁵ Ebussuûd Efendi bu ifadenin “Rabb’a mensup” manasına geldiğini ifade etmiştir. Ayetin Uhud Savaşı’nda Allah yolunda Hz. Peygamberle savaşan Rabbanî mücahidleri hayırla andığını ve onların yolundan gitmeyenlerin de kötü hareketlerinin teşhir edildiğini belirtmiştir.²⁵⁶ Nesefî bu ayetin Uhud Savaşı’nda Resûlullah’ın öldürüldüğü haberi üzerine sahâbelerden bazılarının münafıkların başı olan Abdullah b. Übey b. Selûl’ü aracı olarak Ebû Süfyân’a gönderip ondan eman dilemeyi düşünceleri üzerine meydana gelen panik ve zaafa bir uyarı niteliğinde indiğini belirtmiştir. Allah’ın kafirler ile yapılan cihada sabredenleri sevdiğini ilave etmiştir.²⁵⁷ Ebussuûd Efendi nice peygamberlerin *i’lâ-i Kelimetullah* yani Allah adını yüceltmek için ve O’nun dinini aziz kılmak için takva sahibi âlimlerle, âbidlerle veya topluluklar ile Allah yolunda uğradıkları acılara rağmen savaşmış, cihatta ve dinde zafiyet göstermeyerek düşmana boyun eğmemiş olduklarını zikretmiştir. Yine sabredenlerin ya Uhud Savaşı’nda sabır ve sebat gösterenler olduğunu ya da Uhud Savaşı’nda sabredenleri de kapsayacak şekilde bütün sabredenler olduğunu belirtmiştir.²⁵⁸

Bir başka ayet olan Âl-i İmrân suresi 144. ayetin ilk kısmını Nesefî, daha önceki peygamberler nasıl gelip gitmişlerse Muhammed ﷺ de gidecektir manası üzerine yorumlamıştır. Peygamberlerin gelmesinin amacının hep kavmi içinde kalıp yaşamaları için değil, risalet ve peygamberlik görevini tebliğ etmek, gerekli delil ya da hücceti sunmak olduğunu belirtmiştir. Ökçeler üzerinde dönmek tabirinin mecazi olduğunu ve dönmek, irtidat etmek veya hezimete uğramak manasında olduğunu ilave etmiştir. Müslümanların Hz. Peygamber’in dinine sarılıp ona bağlanmaları gerektiğini belirtmiştir.²⁵⁹ Ebussuûd Efendi bu ayetin bir görüşe göre Hz. Peygamber’in vefatı sonrası dinden dönme sebebi yapılacak bir vehme düşülmemesi için olduğunu iletmiştir. Yine bu ayetin Uhud Savaşı esnasında, okçuların mevzilerini terk etmesi üzerine müşriklerin süvarileri ile Müslümanlara saldırması ve Hz. Peygamber’i çepeçevre saran ashaba saldırmaları olayı üzerine indiğini ifade etmiştir. Bu saldırıda hepsi Hz. Peygamber’in önünde diz çökerek “Yüzüm yüzüne siper olsun, nefsim,

²⁵⁵ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2: 408.

²⁵⁶ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1049.

²⁵⁷ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2: 408.

²⁵⁸ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1049-1050.

²⁵⁹ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2: 404-405.

nefsine feda olsun, Allah'ın selamı üzerine olsun, Sen terkedilmedin, yâ Resûlullah!" diyen 30 sahâbenin şehid olduğunu nakletmiştir. Yine müşriklerden birisinin Resûlullah'a taş atarak dişini kırması ve Müslümanların sancaktarı olan Mus'ab b. Umeyr'in Hz. Peygamber'in önüne atlayıp siper olması sonrası şehid edilmesinden bahsedilmiştir. Mus'ab b. Umeyr'i şehid eden müşrikin peygamberi öldürdüğünü sanarak "Muhammed'i öldürdüm." diye bağırması ve iblisin de "Hey haberiniz olsun, Muhammed öldürüldü!" şeklinde yüksek sesle haykırmaya başlaması sonrası Müslümanların kaçıp dağıldığı ilave edilmiştir. Bu sırada Resûlullah'ın "Ey Allah'ın kulları, bana gelin, bana gelin" şeklindeki seslenişini Kâ'b b. Mâlik'in duyup "Ey Müslümanlar topluluğu, işte Resûlullah!" diye bağırması sonrası otuz kadar sahâbenin gelip müşrikleri dağıttığı belirtilmiştir. Bu sırada Müslümanlardan bazılarının Neseî'nin açıklamasında da belirtildiği üzere eman almak için "Keşke Abdullah b. Übey, bizim için Ebû Süfyân'dan eman alsan!" şeklindeki ifadeleri ile bazı münafıkların "Eğer Muhammed ﷺ, peygamber olsaydı, öldürülmezdi! Artık kardeşlerinizin yanına eski dininize dönün!" sözleri üzerine Enes b. Nadr'ın şu sözleri ile devam edilmiştir:

Ey kavmim! Eğer Muhammed ﷺ öldürülmüşse, şüphesiz Muhammed'in ﷺ Rabbi ebedi olarak diridir, asla ölmez. Zaten siz, Resûlullah'tan sonra yaşayıp da ne yapacaksınız? Haydi, siz de, Resûlullah'ın savaştığı yolda savaşın ve onun gibi, şerefli olarak ölün!", "Allah'ım! Bunların söylediklerinden dolayı ben Senden özür diliyorum ve bunların söyledikleriyle ilgim olmadığını Sana arz ediyorum!

Ebussuûd Efendi, Enes b. Nadr'ın bundan sonra kılıcını kuşanıp şehid olduğunu aktarmıştır. Yine Hz. Peygamber'in vefat ettiği vakit insanların şoka girdiği ve Hz. Ömer'in dahi Hz. Peygamber'in geri döneceğine inanıp insanları tehdit ettiği bir vakitte, Hz. Ebubekir'in kalkıp "Ey insanlar kim Muhammed'e ﷺ tapıyorsa bilsin ki, Muhammed ﷺ gerçekten ölmüştür. Kim Allah'a tapıyorsa bilsin ki Allah Hayy'dır; hiçbir zaman ölmez!" sözünün sonrasında ayetin "وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ" kısmını okuması da ayrı bir rivayet olarak belirtilmiştir. Râvinin yorumu "Vallahi, o gün Ebubekir bu ayeti okuyuncaya kadar sanki insanlar, bu ayetin Resûlullah'a nazil olduğunu bilmiyorlardı." şeklinde olup Hz. Ömer de Resûlullah'ın vefat ettiğini kesin olarak Hz. Ebubekir'i dinleyince anladığını ifade etmiştir. Ebussuûd Efendi ayette geçen "الشَّاكِرِينَ" kelimesinin "şükredenler" manasında kullanıldığını ve Abdullah b. Abbas'a göre muhacirler ile ensâr; Hz. Ali'ye göre Hz. Ebubekir ile ashabıdır.²⁶⁰

²⁶⁰ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1041-1046.

Tespit edilen diğerk bir ayet olan Nisâ suresi 75. ayeti izah ederken Ebussuûd Efendi, ayetin savaşmakla memur herkese yönelik olduğunu ve savaşmaya fazlasıyla teşvik vermek ile cihadın vacipliğini pekiştirmeyi amaçladığını belirtir. Soru şeklinde olmasının da bahsedilen şartlarda savaşılmamasını durumunu kabul etmeme ve inkâr için olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bunun anlamının niçin güçsüzleri esaretten kurtarmak ve onları düşmandan muhafaza etmek uğrunda savaşılmadığını sorarak savaşmanın bırakılmasında mazeret olmadığını vurgulanması manasına geldiğini ifade etmiştir.²⁶¹ Neseî bu şekilde sorulmasının işi ağırdan alanlarla ilgili bir uyarı niteliğinde olduğunu ifade etmiştir. Bunun “Oysa savaşmanın tüm sebepleri ortada iken sizin savaşı terk etmeniz sebebi nedir veya sizin savaşı terk etmenize sebep olan şey nedir?” manasında olduğunu belirtmiştir. Yine ayette çocuklara yer vermenin, müşriklerin ve kafirlerin zulüm ve işkencede ne denli ileri gittiklerini ve haddi aştıklarını ifade ettiğini belirtmiştir.²⁶² İbn Abbas’ın yorumuna da yer veren Ebussuûd Efendi, “katından bize bir veli/hami ver, bize katından bir yardımcı ver” dualarının kendilerini yönetecek, işlerini görecek, dinlerini ve şariatlarını koruyacak, düşmanlarına karşı kendilerine yardım edecek Mü’minlerden bir yönetici istenilmesi anlamına geldiğini ifade etmiştir. Diğerk bir görüşün de kendi katından velayet ve nusret ihsan edilmesi üzere olduğunu ilave etmiştir. Bu duanın Allah tarafından kabul buyurulmuş olmasını da Mekke’nin fethedilmesi sonrası bazılarına Medine’ye gitme müjdesi verilmiş olması ve Attâb b. Esîd’in kendilerine Hz. Peygamber tarafından vali tayin edilmesini ve onların Mekke’nin aziz insanları haline gelmesi ile açıklamıştır.²⁶³ Bu ayet her ne kadar o dönemde inmiş olsa da İslam dininin Allah katındaki makbul din kabul edilmesi ve kıyamete kadar gönderilmiş olmasının sonucu olarak diğerk birçok ayet gibi daha sonraki dönemler için de geçerliliğini koruduğunu belirtmek gerekmektedir. Günümüzde birçok bölgede Müslümanlar zulüm ve eziyet altında yaşamaya ve bu dualar ile Allah’a yakarmaya devam etmektedir. Mazlumların duaları devam ettiği sürece bu ayet Müslümanların üzerine tefekkür etmesi gereken ayetlerden biri olarak önlerinde duracaktır.

²⁶¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1335-1337.

²⁶² Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 9092.

²⁶³ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1335-1337.

Tespit edilmiş başka bir ayet olan Âl-i İmrân suresi 145. ayeti tefsir ederken Neseî, tüm ölümlerin Allah'ın bilgisi ve ilmi dahilinde olduğunu veya Allah'ın ölüm meleğine izin vermesine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Bu ayette cihada teşvik ve düşman ile karşılaşmaya cesaretlendirme olduğunu, bundan kaçmanın yarar sağlamayacağını en tehlikeli olayların içerisine dalsa ve insanların kurtuluşu olamaz dedikleri yerlerde dahi kimsenin eceli gelmeden ölmeyeceğini belirtmiştir. Hatta her taraftan saldırılan bir savaşın ortasında kalınması durumunda dahi, kişinin eceli gelmemişse ölümün kendisini yakalamayacağını ifade etmiştir.²⁶⁴ Ebussuûd Efendi ölümün Allah'ın izni olmaksızın gerçekleşmesi mümkün olmayan ihtiyari bir fiil olduğunu ve ölümün ilk aşaması olan savaşa yönelmenin ölümün kendisine yönelmek manasına geldiğini belirtmiştir. Bunu izah ederken ölümün kendisine veya ilk aşamalarına yönelmek, ya da gerçekleşmesi için çabalamak hallerinde dahi ölümün imkânsız olduğunu ve bunların yapılmadığı durumlarda evleviyet ile gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir.²⁶⁵ Neseî "كَتَابًا مُّؤَجَّلًا" ifadesinin ölüm vaktinin belirlenmiş olup ne öne alınacağı ne de geriye atılacağı manasında olduğunu ve bunun süresi tayin edilmiş kesinleşmiş bir yazı olduğunu belirtmiştir. Ayetin son kısmının Uhud Savaşı günü ganimetlerin peşine düşüp savaşı bırakanlara uyarı niteliğine olduğunu; Allah'ın dininde sebat ederek Allah'a şükreden ve cihad yapmaktan hiçbir şeyin kendilerini alıkoymadığı ve meşgul etmediği kimselerin hiç kimsenin hayal etmediği mükafatlar ile mükafatlandırılacağı manasında olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁶ Ebussuûd Efendi ise ayet ile ilgili olarak, işin semeresini almanın insanların iradesine bağlı olduğunu ve ayetin değersiz gayeler yerine yüce gayelerin tercih edilmesi manasına geldiği yorumuna yer vermiştir.²⁶⁷ Aynı zamanda bu ayet, aslı "قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ" şeklinde ve anlamı "De ki: 'Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır. Öyleyse Mü'minler, yalnız Allah'a güvensinler.'" olan Tevbe suresi 51. ayet²⁶⁸ ile de değerlendirilebilir.

Neseî Enfâl suresi 17. ayetin ise "Eğer onları öldürmekle övünüp duruyorsanız, bilin ki onları siz öldürmediniz. Fakat onları Allah öldürdü." manasında bir ikaz

²⁶⁴ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 406-407.

²⁶⁵ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1047.

²⁶⁶ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 406-407.

²⁶⁷ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1047-1048.

²⁶⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâlî*, Tevbe 9/51, 211.

olduğunu belirtmiştir.²⁶⁹ Ebussuûd Efendi bu ayetin Bedir Mücahidleri'nin muzaffer olup ganimetler ile dönüp; "Ben şöyle öldürdüm; böyle esir aldım!" demeleri üzerine ayetin indiğini ifade etmiştir. Yine bir rivayette büyük bir kum tepesinin arkasından müşriklerin çıkıp geldiğini görünce Hz. Peygamber "Ya Rabbi! İşte Kureyş, bütün kibri ve övüncüyle geliyor. Onlar Senin Resûlü'nü yalanlıyorlar. Allah'ım, bana vadettiğini Senden istiyorum" demiştir. Ebussuûd Efendi bunun üzerine Cebrail'in Hz. Peygambere "Bir avuç toprak al da, düşmana at." demesi üzerine Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye "Bana derenin ufak taşlarından getir!" hitabı sonrası Hz. Ali'nin getirdiği taşları düşmana "Yüzleri kara olsun." diyerek atması üzerine nazil olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁰ Neseî olayın akabinde hepsinin yüzleri ve gözlerinin toz toprak olması ile onların bunları temizlemekle ve tozlarını gidermekle meşgul iken bozguna uğradıklarını belirtmiştir. Atılan toprağı gerçek anlamda kendisinin atmadığını, zira bir beşerin atacağı toprağın atış gücü kadar olacağını bununla birlikte atışın Allah'ın atışı olduğunu ve bu manada büyük bir etki yaparak onların bozguna uğramalarını sağladığını kaydetmiştir. Bunun ise inananlara büyük ve güzel bir mükafat vermek için bir ihsan olduğunu belirtmiştir.²⁷¹

Neseî Âl-i İmrân suresi 143. ayetiyle Bedir Savaşı'na katılmayıp şehid olma temennisinde bulunup Hz. Peygamber ile gazaya katılmak arzusunda olanların kastedildiğini ifade etmiştir. Yine burada kastın Hz. Peygamber'in Medine'de kalıp savunma savaşı yapmak istemesine rağmen müşrikleri Medine dışında karşılamakta ısrar edip Uhud Savaşı'na vesile olanlar olduğunu ve ayetin "Siz onu görmezden önce ölmek, şehid olmak için hep isteyip duruyordunuz. Bunun ne manaya geldiğini, şiddetini de bilmiyordunuz." manasına geldiğini ilave etmiştir. Ayetin devamının "kardeşleriniz gözünüzün önünde öldürülüp şehid olurken ve siz de ölümle yüz yüze gelmişken onu çıplak gözerinizle görüp gözetip yaşadınız" manasına geldiğini ve burada kafirlere galip gelmeyi kastetmeyip ölümü şiddetle istemlerinin, onları Hz. Peygamber'i Medine dışında savaşa zorlamaları sebebi ile onlar için ayıplama-kınama olduğunu ifade etmiştir. Burada Neseî aslolanın şehitlik mertebesine ulaşmayı istemek olduğunu, onların ise ona araç olan şehitliği istediklerini, bu sebeple kafirlere galebe çalmayı, onlara üstün gelmeyi kastetmeyip sadece şehid olmayı istediklerini

²⁶⁹ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 406-407.

²⁷⁰ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2430-2431.

²⁷¹ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 406-407.

belirtmiştir. Burada, niyetlerin Allah katındaki mertebesi ön plana alınmış olup, niyetleri aşan bir noktada maddi sebeplere bağlanmanın amelin bereketini kaçırmamasının yanında düşmanlara karşı fayda sağlamaması hususuna vurgu yapılmıştır. Zira burada belirtilen de aslolanın şehitliğin kendisi değil Allah'ın vereceği şehitlik mertebesi olduğudur.²⁷² Ebussuûd Efendi bu ayetin sanki “Şimdi siz kardeşlerinizden ve akrabalarınızdan kimilerinin gözlerinizin önünde öldürüldüğünü ve kendinizin de ölüme yakın olduğunu görüyorsunuz. O halde niçin çarpışmakta ısrar ettiniz?” manasında olduğunu belirtmiştir. Ebussuûd Efendi de ayetin savaşı temenni edip ona sebep olduktan sonra korkup hezimete uğrayanları kınama anlamı taşıdığını ifade etmiştir. Buna ek olarak şehid olmayı istemenin kınanmaya müstahak olmayacağı zikredilerek, bu kınamanın onları şehid olmayı temenni etmelerinden ve şehid olmalarının kafirlerin galibiyeti manasına gelmesinden dolayı olmadığını vurgulamıştır.²⁷³

Diğer bir ayet olan Âl-i İmrân suresi 140. ayetin ilk kısmını Neseî, müşriklerin Bedir’de yenilgiye uğramalarının kalplerinde Müslümanlara karşı bir zaaf oluşturmadığını ve onları yeniden savaşmaktan alıkoymadığı manasında yorumlamıştır. Bu yönden bu ayetin “O halde sizin bu durumda hiç zaafa düşmemeniz ve korkuya kapılmamanız daha yerinde olmaz mı?” manasında anlaşılabileceğini belirtmiştir.²⁷⁴ Ebussuûd Efendi kastın birinin Bedir Savaşı ve diğerinin Uhud Savaşı olduğu görüşüne ilave olarak, iki acının da Uhud Savaşı’nda gerçekleştiği yorumunu paylaşmıştır. Bu görüşe göre Uhud Savaşı’nda Müslümanların Resûlullah’ın emrine muhalif hareket etmelerine kadar müşrikleri önemli bir zayiata uğratıp sancaktarlarının da aralarında bulunduğu yirmi kişiyi öldürmüşler ve pek çoğunu yaralamışlardır, özellikle süvarilerin çoğunu oklamışlardır.²⁷⁵ Neseî zafer ve hezimetin insanlar arasında döndürülmesinin çeşitli tedbir örneklerinin öğrenilmesi için olduğunu belirtmiştir. Ayette geçen şahitlerden Uhud Şehitlerinin murat edildiği ya da kıyamet gününde diğer ümmetler üzerinde Müslümanlardan şahitlik yapmaya elverişli kimseler çıkarması manasında olduğunu kaydetmiştir. Ayetin son kısmının ise “Allah, imanda sebat ederek kendi yolunda cihad edenlerden olmayan münafıklarla kafirleri

²⁷² Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 403-404.

²⁷³ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1041.

²⁷⁴ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 400-402.

²⁷⁵ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1036.

sevmez” manasında olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁶ Ebussuûd Efendi ise burada geçen zalimlerden kastın ya imanda sebat etmeyenler ya da kafirler olduğunu belirtmiştir. Ebussuûd Efendi, imanda sebat etmeyenler olarak anlaşıldığında mananın, ihlas sahibi kimseleri ayırmak manasına geleceği; kafirler olarak anlaşıldığında ise mananın kafirler için olan nusretin kısmi bir zafer olup, ilahi bir nusret olmadığı ve ilahi nusret ile kesin zaferin Allah’ın dostlarına mahsus olduğu manasına geleceği şeklinde yorumlamıştır.²⁷⁷

Nesefî Âl-i İmrân suresi 147. ayette ise ilk kısmın günahlardan af dileyerek başlamasının duanın kabul edilmesi ve icabeti bakımında en uygun yolun bu olması sebebiyle olduğunu ifade etmiştir. Yine onların kendilerini Rablerine adanmışlar olmalarına rağmen günah ve suç kendilerinden bulmaları manasında olduğunu bu sebeple af dilendiğini, sonrasında ise savaşta sebat ile zafer istendiği anlamına geldiğini belirtmiştir.²⁷⁸ Ebussuûd Efendi ayeti, gerçek Mü’minlerin düşman karşısında, savaşın zorluklarına ve çeşitli güçlükler ile karşı karşıya kaldıkları vakit küçük ve büyük günahların bağışlanmasını ve savaş meydanlarında ayaklarının sabit kılınmasını veya kendilerinin hak dinde sabit kılınmasını diledikleri tarzında yorumlamıştır. Yine bu Rabbanî Mü’minlerin günahlarını kendilerinden bilmelerinin; nefsanîyetlerini bastırmak, himmetlerini küçük görmek ve uğranılan kısmi yenilginin gayretlerinin yetersizliğinden kaynaklandığını bilmek için olduğunu zikretmiştir. Alçakgönüllülük ve kemâl-i edep ile yapılan duaların kabule daha yakın olduğu bilgisini ilave etmiş olup, o Rabbanî Mü’minlerin duaya devam ederek savunma mevzilerinde ve savaş meydanlarında sarsılma, zaaf ve şikâyet şaibesini yansıtacak sözler söylemedikleri ve bu ayetin Uhud Savaşı’nda sahayı terk edenlere açık bir tariz olduğu ifade edilmiştir.²⁷⁹

Nesefî Âl-i İmrân suresi 148. ayetin bir önceki ayetteki duanın karşılığı olarak onlara yardımı, zaferi ve ganimeti, bunlara ek olarak ad mağfireti ve cenneti verdiği manasına geldiğini ifade etmiştir. Yine Allah’ın ihsanda bulunup iyilik yapan Rabbanileri sevdiğini belirtmiştir.²⁸⁰ Ebussuûd Efendi Allah’ın onların bu duasına

²⁷⁶ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2: 400-402.

²⁷⁷ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1038.

²⁷⁸ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2: 409.

²⁷⁹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1050-1051.

²⁸⁰ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2: 410.

karşılık olarak dünyada zafer, şeref, nimet ve güzel anılma manasına gelen zikr-i cemil verdiğini; yine ahirette cennet ile ebedi nimetleri ihsan ettiğini ifade etmiştir. Yine ayetin son kısmında geçen ihsan ehlinin ya bahsedilen gerçek mücahid Mü'minler oldukları ya da mücahidleri de kapsayacak şekilde bütün ihsan ehli olduğu şeklinde yorumlanmıştır.²⁸¹

Nesefî Âl-i İmrân suresi 149. ayette yer alan hükmün ise bütün kafirler için geçerli olduğunu ve Mü'minlere düşen görevin onlardan uzak durmak ve hiçbir konuda itaat etmemek olduğunu belirtmiştir. Aksi halde bunun anlaşmaya kadar gidebileceğini, arada mesafe olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁸² Ebussuûd Efendi buradaki hitapta muhatabın iman edenler olarak vasıflandırılmasını, onların düşmanlarından farklı olduğunu belirterek kendi hallerini hatırlatmak ve onda sebatlarını sağlamak olduğu yolunda yorumlamıştır.²⁸³ Nesefî Hz. Ali'nin "Bu ayet, Mü'minlerin bozguna uğramaları üzerine münafıkların, "Tekrar kardeşlerinizin yanına dönün ve onların dinine girin." demeleri üzerine nazil olmuştur." rivayetine atıfta bulunmuştur.²⁸⁴ Ebussuûd Efendi bunun iman edenlerin münafıkların sözlerine uymaları durumunda onların iman edenlere kendi dinlerini benimseteceklerini ve iki dünyada da saadetten mahrum ve azaba duçar olacaklarını ifade etmiştir. Yine bir görüşe göre buradaki kafirlerden kastın Hıristiyanlar ve Yahudiler olduğu görüşünü paylaşmıştır.²⁸⁵

Son olarak Âl-i İmrân suresi 150. ayetinde Nesefî, yardım edecek olanın Allah olduğunu ve bu sebeple başkalarından yardım istemekten uzak durulması gerektiğini ifade etmiştir.²⁸⁶ Ebussuûd Efendi önceki ayet ile birlikte yorumlayarak onların Müslümanların yardımcıları olmadıklarını, yardımcının ancak Allah olduğunu bu sebeple Allah'a itaat ederek yalnız ondan yardım dilenmesi gerektiğini ve Allah'ın yardımcıların en hayırlısı olduğunu belirtmiştir.²⁸⁷

²⁸¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1051.

²⁸² Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2: 413-414.

²⁸³ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1052.

²⁸⁴ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2: 413-414.

²⁸⁵ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1052.

²⁸⁶ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2: 414.

²⁸⁷ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1053.

Ayetler genel olarak incelendiği vakit cihadın Müslümanlar için dünya ve ahiretlerini ilgilendiren önemli bir noktada durduğunu, hatta bunun bir imtihan vesilesi olduğunu söylemek mümkündür. Bu imtihan; savaşın kendilerine ağır geldiği Mü'minler, münafıklar ve halis mücahidlerin ortaya çıkarılması içindir. Yine bu imtihanda hedef; dinde ve cihatta gevşeklik ve zafiyet göstermeyen, boyun eğmeyen, kendilerini Rabblerine adanmış takva sahibi alimler, abidler ve topluluklar olan Allah erlerinin, Rabbanilerin arasına katılmaktır. Bu imtihanda aslolan dinin kendisi olmakla birlikte Hz. Peygamber'in diğer peygamberler gibi sadece bir peygamber olduğu iletilmiş olup, O'nun ölmesi veya öldürülmesinin Müslümanları geri döndürmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu Hz. Peygamber'in günümüzde aramızda yaşamıyor olmasının Müslümanları zafiyete sürüklememesi manasına geleceği gibi, İslam'a hizmet eden başkanların vefat etmesi durumunda da Müslümanların zafiyete sürüklenmemesi manasına gelebilir. Müslümanların savaş ile olan imtihanı yapmak kadar yapmamayı da kapsamakta olup ayette geçtiği üzere yalvarıp duran mazlumların uğrunda savaşa çıkılmaması da dünyada sorumluluk ve ahirette hesap dahilindedir. Zulme uğramış mazlumlar da savaş sebeplerinden bir sebeptir. Ölüm belirli bir süreye bağlanmış olup savaştan kaçmak ölümden kurtarmayacağı gibi savaşmak da her vakit ölüm manasına gelmemektedir. Zira kurtuluşun öngörülmediği yerlerde dahi eceli gelmediği sürece ölüm kişiye ulaşmamaktadır. Savaşta öldürenin bireyler değil Allah olduğu unutulmamalıdır, zira öldürmekle övünmek hoş karşılanmamıştır. Savaşta istenmesi gereken ölüm ve şehitliğin kendisi değildir. Kafirlerle karşı galip gelmek ve şehitlik mertebesine ulaşmak niyetlenmelidir. Zira niyetleri aşacak derecede maddi sebeplere bağlanmak amelin bereketini kaçırmaktadır. Savaşta yenilgiye uğramak da Müslümanların kalplerinde bir zaaf oluşturmamalıdır. Allah zaferi bazen bir topluma bazen başka bir topluma nasip etmekte olup; önemli olan her iki koşulda da bunun imtihanlardan bir imtihan olduğu bilincini kaybetmemek ve her iki durumda da zaafa düşmemektir. Rabbaniler yani kendilerini Rabblerine adanmış gerçek Mü'minler, Allah'tan af dileyerek savaşta sebat ve zafer isterler; Allah da onların bu dualarına karşılık dünyada zafer, şeref, nimet ve zikr-i cemil; ahirette cennet ve ebedi nimetler ihsan etmiştir. Ek olarak iman edenler kafirlere itaat etmemeli ve aralarında mesafe bırakmalıdırlar, zira yardım edecek olan Allah'tır ve Allah yardımcılarının en hayırlısıdır. Bu sebeple başkasından yardım istemekten uzak durulmalıdır.

Yine buradan savaşın Müslümanlar için bir imtihan olduğunu, bununla birlikte bu imtihanın sadece karar alma aşamasını kapsamaktan öte, savaş içi ve savaş sonrasında da kapsamakta olduğu anlaşılmaktadır. Olumlu ve olumsuz tüm sonuçları imtihanın bir parçası olup geçilmesi dahilinde Allah'ın hoşnutluğu ve ahirette ihsanları müjdelenmektedir. Ayetlerde Allah tarafından zaferin toplumlar arasında döndürülüp dolaştırılması ve ölümün bireyin eliyle değil de Allah'ın dilemesiyle olması gibi birçok yerde makrodan mikroya savaşın Allah için sadece vesile olduğu ve bireyler için de imtihan olduğu açık bir şekilde okunabilmektedir. Allah için toplumları ilgilendiren zaferler, nasip edilen basit bir olgu iken bireyler için bir savaşa karar vermek, savaşta şehid düşmek, savaşta yenilmek ağır bir vaka ve imtihandır. Bu noktada Allah'ın azametinin anlaşılması ve Allah'ın emirleri gereği bir gayrete girip ahirete hazırlanılması önem taşımaktadır. Yine savaşa katılmak da katılmamak da imtihanın bir parçasıdır, zira kişi yaptıkları kadar yapmadıklarından da sorumludur. Bu, savaşın zaruri olduğu durumlar için geçerli olup, zaruri olmayan durumlarda Müslümanlar içinden bir grubun bunu devam ettiriyor olması kâfi görülmüştür. Bununla birlikte bu kişinin kendi hesabı açısından da kaybedeceği bir hayır olarak da görülebilir.

2.1.5. Münafıkların Savaşa Yaklaşımı

Bu bölümde münafıkların savaş hakkındaki yaklaşımları analiz edilmeye çalışılmıştır. Münafıkların savaşa yaklaşımı hakkında tespit edilebilen ayetler sekiz tanedir. Bu ayetlerde münafıkların “Müslümanları gözetleyip durdukları”, “Müslümanlara Allah'tan bir zafer nasip olduğunda ‘Sizinle beraber değil miydik?’ dedikleri ve kafirlerin zaferden nasipleri olması durumunda da ‘Sizi yenip (öldürebileceğimiz halde öldürmeyip) Mü'minlerden korumadık mı?’ dedikleri”²⁸⁸, “Allah'a oyun etmeye kalkıştıkları; halbuki Allah onların oyunlarını başlarına çevirdiği”, “namaza üşenerek kalktıkları, insanlara gösteriş yaptıkları ve Allah'ı da pek az hatıra getirdikleri”²⁸⁹, “savaş hakkında Müslümanlara ‘Başımıza bir felaketin gelmesinden korkuyoruz’ diyerek çekindikleri”²⁹⁰, “savaşa gitme konusunda pek ağır davrandıkları”²⁹¹, “Müslümanların başlarına bir musibet gelmesi durumunda ‘Allah,

²⁸⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/141, 110.

²⁸⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/142, 110.

²⁹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Mâide 5/52, 126-127.

²⁹¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/72, 99.

bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım' derdikleri ve Müslümanlara Allah tarafından bir zafer erişmesi durumunda da 'Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (ganimete) ulaşıyordum.' dedikleri"²⁹² tespit edilmiştir. Münafıklar hakkında "ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimselerin savaş hakkında izin istedikleri"²⁹³, "onların savaşa çıkmak istemeleri durumunda şüphesiz savaş için bir hazırlık yapacakları; bununla birlikte Allah'ın onların harekete geçmelerini istemediği ve onları geri bırakarak 'oturun, oturan acizlerle beraber' denildiği"²⁹⁴, "onların Müslümanların içinde sefere çıkmış olmaları durumunda da bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacağı ve Müslümanları fitneye düşürmek için aralarında koşturacakları"²⁹⁵ saptanmıştır.

Tespit edilebilen ayetlerden Nisâ suresi 141. ayeti hakkında Ebussuûd Efendi, ayetteki hitabın Mü'minlere yönelik olduğunu ve kafirleri dost edinenleri veya ayetin münafıkları anlattığını ifade etmiştir. Bunu izah ederken Müslümanları gözetleyip duranların kafirler değil münafıklar olduğunu, Müslümanların kazanacağı zaferi veya uğrayacakları hezimet beklediklerini belirtmiştir.²⁹⁶ Neseî bu gözetlemenin bir zafer elde edilmesi veya bir ganimeti elden çıkarması biçiminde olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁷ Allah'ın zafer lütfetmesi durumunda "Biz sizinle değil miydik? Biz size yardım etmedik mi? Bize de ganimetten pay verin!" diyeceklerini; kafirlerin üstün gelmesi durumunda ise kafirlere "Biz size karşı üstün durumda iken, sizi öldürmek ve esir almak imkanına sahip olduğumuz halde sizi kendi halinize bırakmadık mı ve üstelik Mü'minleri engellemedik mi? Onların moralini bozmadık mı? Onlara zafiyet vermedik mi? Onlara yardım etmekte ağırdan almadık mı? Yoksa siz, onlara yağma olurdunuz. Şimdi siz elde ettiğiniz ganimetlerden bizim payımızı verin!" diyeceklerini ilave etmiştir. Müslümanların zaferinin fetih, kafirlerin zaferinin de nasip olarak belirtilmesini de Müslümanların şanınin yüceltilmesi ve kafirlerin nasibinin küçültülmesi için olduğunu belirtmiştir. Bunlara ilaveten ahiret gününde Allah'ın herkesin haline uygun mükafat ve cezayı vereceğini, dünyada ise şehadet kelimesini

²⁹² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/72-73, 99.

²⁹³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/45, 210.

²⁹⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/46, 210.

²⁹⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/47, 210-211.

²⁹⁶ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 4: 1480-1482.

²⁹⁷ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 204.

ikrar edenin İslam'ın hükümlerini uygulaması ve münafık da olsa ona karşı kılıç kullanılmamasının buyurulduğunu ifade etmiştir. Allah'ın dünyada Mü'minlerin aleyhine izin verdiği gibi kıyamet günü de onlara imkân vermeyeceğini eklemiştir.²⁹⁸ Neseî münafık kelimesinin inandığını açıkça söyleyip, inkâr ettiğini gizleyen kimse manasına geldiğini ifade etmiştir.²⁹⁹ Ebussuûd Efendi Nisâ suresi 142. ayetin o münafıkların diğer çirkinliklerinin devamı olduğunu; onların görünürde imanlarını açıkladıklarını buna rağmen kalplerindeki inkârı gizlediklerini ifade etmektedir. Allah'ın onların aldatmada üstün olanın yaptığına benzer bir şekilde dünyada onların canlarını ve kanlarını dokunulmaz kıldığını, bununla birlikte ahirette cehennem en aşağı katını hazırladığını belirtmiştir. Bir yaklaşıma göre sıradan geçerken Mü'minlere verildiği gibi münafıklara da nur verileceğini, onlar sıratı geçmeye çalışırken nurlarının söneceğini ve Mü'minlere “Bizi de gözetin; biz de sizin nurunuzdan yararlanalım!” diyeceklerini zikretmiştir. Münafıkların namaza zorla kalkıyorlarmış gibi ağır davrandıklarını ve Mü'min sansınlar diye gösteriş yaptıklarını, onların Allah'ı pek az ve ancak dilleriyle andıklarını, Allah'ı pek az hatırladıklarını, pek az namaz kıldıklarını ve bunun insanlara gösteriş için olduğunu, namazlarında da ancak tekbir alırken ve selam verirken Allah'ı andıklarını ilave etmiştir. Dil ile anmanın, kalp ile anmaya nazaran pek az sayıldığını da belirtmiştir.³⁰⁰ Neseî namaza ilave olarak bir anlamın da az tesbihatta bulunmaları yani “Sübânallah ve la ilahe İllallah” diyerek Allah'ı anmadıklarını veya bunu az söylediklerini ilave etmiştir. Zira Allah'ın rızasını gözeterek söylemiş olmaları durumunda Allah'ın bunu arttırmış olacağını zikretmiştir.³⁰¹

Diğer bir ayet olan Mâide suresi 52. ayet hakkında ise Ebussuûd Efendi, ayetteki hitabın ya Resûlullah'a ya da herkese yönelik olduğunu ifade etmiştir. Buradaki görmenin ya normal görme ya da kalp ile görmek manasına geldiğini belirtmiş olup, ilk tefsirin onların nifaklarının ortaya çıkması için daha uygun olduğunu ifade etmiştir. “بِهِمْ” ifadesinden kastın onların Hıristiyanların ve Yahudilerin dostluklarına rağbet ettiklerini beyan etmek için olduğunu belirtmiştir.³⁰² Neseî ise bu kelimenin Müslümanların aleyhine olabilecek şekilde kendilerine yardım etmek ve kendilerini

²⁹⁸ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 4: 1480-1482.

²⁹⁹ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 405.

³⁰⁰ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 4: 1482-1483.

³⁰¹ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 207.

³⁰² Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 4: 1664-1667.

dost edinmek suretiyle velayet yetkisini kendilerine vermek manasında olduğunu ifade etmiştir.³⁰³ Ebussuûd Efendi burada kastedilmiş olanların münafıkların başı Abdullah b. Übey ve benzeri Yahudiler ile Necran Hıristiyanları oldukları ve Müslümanlara “Biz zamanın felaketlerine maruz kalmaktan emin değiliz.” şeklinde özür beyan ettiklerini zikretmiştir. Buradaki kastın durumun tersine dönüp üstünlüğün kafirlere geçmesinden korktukları biçiminde olduğu belirtilmiştir. Bir görüşe göre de kıtlık ve yokluk gibi bir sıkıntı sonrası onların kendilerine erzak ve borç vermemeleri manasındadır. Abdullah b. Übey’in Benî Kaynuka Yahudileri için “Ben felaketlerden korkarım; onların dostluğunu bırakmam.” dediği de iletilmiştir. Ebussuûd Efendi buradaki düşüncenin temelinde üstünlüğün ileride kafirlere geçebileceği yaklaşımının yattığını belirtmiştir.³⁰⁴ Neseî bu felaketin kafirlerin Müslümanlara üstünlük sağlaması durumunda başlarına bir felaket gelmesinden korkmaları manasında olduğunu paylaşmıştır. Neseî fethi Allah Resûlü’nün bir zafer kazanması ve Müslümanların üstünlüğü veya Hz. Peygamber’in münafıkların niyetlerini açığa vurması ya da öldürme ile emrolunması şeklinde yorumlamıştır.³⁰⁵ Ebussuûd Efendi fetihden kastın Kelbî ile Süddî tarafından Mekke, Dahhâk tarafından Hayber ve Fedek gibi Yahudi kasabaları, Katâde ve Mukâtil tarafından Hz. Peygamber’in düşmanlarına kesin zaferi olduğunu nakletmiştir. Yine hayırlı sonuçtan maksadın Yahudilerin öldürülmesi ve sürülmesi ile çıbanın tamamen deşilmesi olduğunu ifade etmiştir. Ebussuûd Efendi ayetin son kısmının bu olaylardan sonra münafıkların kalplerindeki küfür ve şüpheden dolayı pişman olmaları manasında olduğunu belirtmiştir.³⁰⁶

Ebussuûd Efendi Nisâ suresi 72. ayetteki hitabın ise Mü’min veya münafık olması fark etmeksizin Resûlullah’ın bütün askerleri için olduğunu ve cihad konusunda ağırdan alanlar ile cihattan geri duran münafıkları kapsadığını ifade etmiştir.³⁰⁷ Neseî bu ayetin ilk kısmının “Doğrusu içinizden öyleleri vardır ki Allah’a yemin ederim savaşa katılmak için işi ağırdan alıyor.” manasında olduğunu ifade etmiştir. Aynı kısımda geçen “لَيَبْتَئَنَّ” ifadesinin yere çakılıp kaldıklarına dair bir yemin olduğu ve savaşa kesinlikle katılmayacakları manasına geldiğini belirtmiştir. Sözde Müslümanların diğer Müslümanlara “Neden canınıza kıyıyorsunuz, hele bir bekleyin,

³⁰³ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 362-363.

³⁰⁴ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 4: 1664-1667.

³⁰⁵ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 362-363.

³⁰⁶ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 4: 1664-1667.

³⁰⁷ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1332-1334.

durum iyice ortaya çıkıp belirginleşsin.” dediklerini ve Müslümanların şehid düşmesi veya yenilgiye uğraması durumunda işi ağırdan alan münafıkların onların başına gelenin kendi başına gelebilme durumundan ötürü “Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım.” dediklerini iletmiştir. Yine bir sonraki ayet olan Nisâ suresi 73. ayette savaştan geri kalan bu kişilerin sevap için değil de ganimet için hayıflandıklarını ve “Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım!” dediklerini ifade etmiştir. Buradaki mananın “Sanki aranızda daha önce karşılıklı olarak sevgi ve dostluk geçmemiş gibi.” olduğunu belirtmiş olup, bunun sebebinin münafıkların inananlara karşı fesat ve kötülük dolu olmalarına rağmen inananları sever gibi görünüp hareket etmekte olan iki yüzlüler olmalarına bağlamıştır.³⁰⁸ Ebussuûd Efendi bu noktada mananın onların Mü’minler ile birlikte olmak istemesinin sevgi ve dostluktan öte dünya ihtirasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Bir görüşe göre bunun “O tıpkı sizinle arasında dostluk bulunmayan bir adam gibi diyecek ki...” manasında olduğu; diğer bir görüşe göre de münafıklar ile imanı zayıf olanları savaştan alıkoyan kimsenin düşman meydana getirmek amacıyla “Sanki Muhammed ﷺ ile aranızda bir sevgi ve dostluk yokmuş gibi başarıya ortak olmamanız için sizi götürmedi. Keşke ben onlarla beraber olsaydım da...” anlamına geldiğini iletmiştir.³⁰⁹

Ebussuûd Efendi Tevbe suresi 45., 46. ve 47. ayetlerine konu olmuş olan cihattan izin istemenin ya cihattan geri kalmak ya da cihadı sevmemek anlamlarına geldiğini ifade etmiştir.³¹⁰ Neseî izin isteyen bu münafıkların şüphe taşıyan ve akidesi bozuk otuz dokuz kişi olduğunu belirtmiştir. Tereddüt halinin şaşkınlığın dile getirdiği hal olduğunu ifade etmiş, sebatın uzağı gören basiret ehli kimselerin hali olduğunu iletmiştir. Bunların cihada niyetlenmiş kimseler olmaları durumunda varlıklı olmaları sebebiyle mutlaka hazırlanmış olacakları, bununla birlikte kendilerinin savaşa çıkmadığı ve yerlerine çakılıp kaldıklarını belirtmiştir. Bunun sebebinin Allah’ın onların savaş için kalkmalarını uygun bulmaması ile yorumlamıştır.³¹¹ Ebussuûd Efendi münafıkların “Biz de bu savaşa çıkmak isterdik; fakat bunun için hazırlığımız yok ve artık hareket zamanı da çok yaklaştı; bu kısa zaman içinde hazırlık yapmamız

³⁰⁸ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 87-89.

³⁰⁹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1332-1334.

³¹⁰ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2609-2610.

³¹¹ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 563-567.

mümkün değil!” dediklerini ifade etmiştir.³¹² Neseî ayette geçen “tespit” kelimesinin “bir işten uzak durma, el çektirip dokundurmamak kaydıyla onu işlememek ve yapmamak” manasına geldiğini ifade etmiş, Allah’ın onları tembelleştirdiğini, savaşa karşı olan hareket duygularını zaafa uğrattığını ve kendilerini isteksiz duruma soktuğunu belirtmiştir. Kendilerinin kadın, çocuk, yatalaklarla aynı kefeye konmuş olmasını aşağılama manasına yoran Neseî; münafıkların savaşa katılmaları durumunda bozgunculuk, laf taşıma yapmak suretiyle Müslümanlar arasındaki birlik ve uyumu bozacakları manasına geldiğini ifade etmiştir. Burada münafıkların kötü niyetlerini çok hızlı yaydıklarını ve çok hızlı laf taşıdıklarını ilave etmiştir. Yine buradaki mananın “içinize fitne sokarak bu şekilde aranızda bir anlaşmazlığın meydana çıkmasını, savaşa çıkma niyetinizi ve amacınızı bozmayı isterler, bu yola başvururlar” olduğunu ve Müslümanların arasında da kendilerini dinleyen ve haberdar olan, bununla birlikte bu sözleri alıp diğerlerine götürecek kimselerin de olduğunu, Allah’ın zalimlerin açık ve gizli her halini bildiğini ifade etmiştir. Sonraki ayette de Allah’ın kendilerine rağmen dini yüceltip hâkim kıldığını ilave etmiştir.³¹³ Ebussuûd Efendi münafıkların sözlerine aldanabilecek insanların da olması sebebiyle onların ordu içinde bulunmamış olmasının faydalı olduğunu belirtmiştir.³¹⁴

Bu ayetler değerlendirildiğinde, bölümden anlaşılacak olan münafıkların inandığını açıkça söyleyip inkarlarını gizleyen kimseler oldukları ve duruma göre şekil aldıklarıdır. Müslümanların durumlarını gözlemekte ve kazanacakları bir zafer veya hezimet beklemektedirler. Yine münafıkların, Hıristiyanların ve Yahudilerin dostluklarına rağbet ettikleri ve Müslümanlar ile olmalarından ötürü başlarına bir felaket gelmeleri ihtimaline karşılık aralarının savaştan izin istemekte oldukları anlaşılmaktadır. Onların savaşa gitmekte ağır davrandıkları ve şartlara göre şekil almak suretiyle ruh halleri ve düşüncelerinin bir musibet anında Müslümanlar ile birlikte olmamaktan ötürü memnun; bir zafer anında da ganimetten pay alamamak sebebiyle hüzünlü olduğu okunabilmektedir. Yine Mü’minlerin ruh hallerinin sebat üzere olmasına rağmen, münafıkların kalpleri şüpheye düşen ve tereddüt halini yaşayan şaşkınlık oldukları; cihadı sevmedikleri ve cihattan geri kalmak üzere bocaladıkları anlaşılmaktadır. Savaşa katılmaları durumunda da bozgunculuk ve

³¹² Ebussuûd Efendi, 6: *Ebussuûd Tefsiri*, 2609-2610.

³¹³ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 563-567.

³¹⁴ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2609-2610.

fitneye sebep oldukları; ordunun içinde kendilerine aldanabilecek insanların da bulunması sebebiyle savaşa katılmamalarında fayda olduğu da düşünülmüştür. Tüm bunlardan münafıkların kaypak karakterli ve şartlara göre şekil alan kimseler oldukları anlaşılmaktadır. Yine Allah yolunda savaşmayı sevmemeleri ya da geri kalmaları, savaş için gerekçesiz izin istemeleri ve imkanları oldukları halde ağırdan almaları, savaşa girmeleri durumunda da fitne ve bozgunculuk çıkarmaları münafıkların karakteristik özellikleri olarak özetlenebilir.

2.1.6. Savaşın Şartları

Savaşın şartları ile bağlantılı üç ayet tespit edilmiştir. Bu ayetlerde “kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramalarından dolayı cihad için izin verildiği”³¹⁵ ve bu iznin “haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah’tır” demeleri sebebiyle yurtlarından çıkarılmış kimseler olmalarından dolayı olduğu”³¹⁶, “kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlü’nün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam’ı din edinmeyen kimseler ile, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşılması gerektiği”³¹⁷ tespit edilmiştir.

Tespit edilen ayetlerden Hac suresi 39. ayet hakkında Neseî, ayette sözü edilenlerin Resûlullah’ın ashâbı olduğunu, Mekkeli müşriklerin döverek ve kafalarını yararak Müslümanlara zulmettiklerini iletmiştir. Onların Hz. Peygamber’e şikâyette bulunmaları üzerine Hz. Peygamber’in “Sabredin, ben savaşmakla emrolunmadım.” dediğini ifade etmiştir. Yine hicret sonrası bu ayetin indiğini; bu ayetin savaşmayı yasaklayan yetmiş küsur ayetten sonra ona izin veren ilk ayet olduğunu ve ayetin son kısmının bir zafer müjdesi olduğunu belirtmiştir.³¹⁸ Ebussuûd Efendi bu vadin sadece Müslümanların müşriklerin elinden kurtarılması manasına gelmediğini aynı zamanda onların muzaffer kılmak manasını da kapsadığını ifade etmiştir. Yine ayetin son kısmını Allah’ın onlara olan yardımına hakkında haber verilmesinin İlahî azametinin tarzı olduğu üzere yorumlamıştır.³¹⁹

³¹⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Hac 22/39, 368.

³¹⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Hac 22/40, 368.

³¹⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/29, 207.

³¹⁸ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 7: 210.

³¹⁹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 9: 4127.

Bir diğ er ayet olan Hac suresi 40. ayette Neseî, Allah'ın Müslümanları kafirler üzerine musallat kılmak vasıtasıyla galip getirmemesi durumunda müşriklerin yaşadıkları çağlarda çeşitli milletleri ve ibadethanelerini istila edip yakacaklarını ifade etmiştir. Buradaki kastın müşriklerin Müslümanlara ve onların zimmetinde bulunan gayrimüslimlere galip gelip her grubun ibadethanelerini yıkması manasına gelebileceğini belirtmiştir. Ayetin son kısmının Allah'ın dostlarına ve dine yardım edenlere elbette yardım edeceği; Allah'ın dostlarına güç yetireceği ve düşmanlarından intikam almaya kadir olduğu manasına geldiğini iletmiştir.³²⁰ Ebussuûd Efendi “Allah'ın adı çokça anılan” ifadesinin camilere ithafen olduğunu ifade etmiştir. Ayetin devamı ile ilgili Allah'ın vaadini gerçekleştirerek ensâr ve muhacirleri Arap ulularına, İran kısırâlarına ve Rum kayserlerine musallat ettiğini; yurt ve topraklarına varis kıldığını belirtmiştir. Allah'ın dilediği her şeye, Müslümanları muzaffer kılmaya kâdir olduğunu ve hiçbir kuvvetin O'na karşı koyamayacağını, engel olamayacağını vurgulamıştır.³²¹

Başka bir ayet olan Tevbe suresi 29. ayette Ebussuûd Efendi, belirtilen vasıfları taşıyanlar ile savaşmanın gerekçesini oluşturduğunu ve bu sebeple müşrikler zümresine dahil olduklarını ifade etmiştir.³²² Neseî Yahudilerin iki ilah inancına ve Hıristiyanların üç ilah inancına sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayetin başındaki ifadenin Yahudi ve Hıristiyanların Allah'ın kitabı Kur'an'da ve Resûlü'nün Sünneti'nde haram olan şeyleri kabul etmediklerini, bir başka yoruma göre Tevrat ve İncil'de haram kılınanları haram saymadıkları manasına geldiğini iletmiştir. Ayetin devamının İslam'ın itikat esaslarını kabul etmeyip hak din olduğunu reddedenler manasına geldiğini belirtmiştir.³²³ Ebussuûd Efendi bir görüşe göre “رَسُولُهُ” ifadesinin bağlı oldukları resuller oldukları ve onların neshedilmiş dinlerinin asıllarına inanç ve amel olarak muhalefet ettiklerini iletmiştir. Hıristiyanların ve Yahudilerin cizye ödemeyi kabul etmeleri, cizyeyi kendileri vermeleri, cizyeyi itaat ederek, boyun bükerek ödemeleri, başkalarının eliyle değil bizzat kendi elleriyle ödemeleri gerektiğini iletten Ebussuûd Efendi; cizyede vekaletin bu ayet sebebiyle caiz olmadığını belirtmiştir. Yahut cizyeyi zenginlerin vermesi gerektiğini, aciz fakire

³²⁰ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 7: 210-211.

³²¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 9: 4127-4128.

³²² Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2561.

³²³ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 531-532.

cizyenin vacib olmadığı manasına gelebileceğini; veyahut cizyeyi aciz ve zelil olarak vermeleri manasına gelebileceğini iletmiştir. Yine cizyenin bağışlanan nimet yani canlarının bağışlanması karşılığında olduğunu veya cizyeyi elden teslim etmeleri gerektiği manasına gelebileceğini ifade etmiştir. Savaşın amacının sadece cizyeyi kabul etmelerinden de öte onu kabullenmek zilletine katlanmaları olduğunu belirtmiş olup mükellefin cizyeyi bizzat, atlı değil yaya getirmesi gerektiği; cizyeyi ayakta teslim etmesi gerektiği, cizyeyi teslim alanın oturduğu yerde teslim alması gerektiği; mükellefin yakasından tutularak “Haydi cizyeni öde!”³²⁴ denmesi ve mükellef kendisi ödemekte ise dahi bu muamelenin yine uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Ebû Hanîfe’nin cizyenin bütün Ehl-i kitap ve Arap olmayan müşriklerden alınacağını, bununla birlikte Arap müşriklerden alınmayacağını ifade ettiği yorumunu ve Ebû Yusuf’un Arap olmayanların Ehl-i kitabından ve müşriklerinden cizye alınmayacağı görüşünü iletmiştir. Yine İmam Şafi’nin cizyenin Arap olsun olmasın Ehl-i kitaptan alınacağı, milleti fark etmeksizin putperestlerden alınmayacağı görüşü ile İmam Malik ve İmam Evzâî’nin cizyenin bütün kafirlerden alınacağı üzere yorumlarını paylaşmıştır. Mecusiler hakkındaki Hz. Peygamber’in “Onlara da Ehl-i kitap muamelesi yapın.” rivayeti üzere ittifak olunmuştur. Buna istisna olarak başka bir rivayette “Ancak kızlarınızı nikah etmeyin ve kestikleri hayvanların etlerini yemeyin!” şeklinde istisna belirtilmiştir. Yine İmam Ebû Hanîfe’nin görüşüne göre cizyenin sene başında mükelleften tahsis olunacağı; mükellefin ölmesi veya Müslüman olması ile ortadan kalkacağı; çalışmaktan aciz olan fakir, çok yaşlı, sakat, çocuk ve kadının cizye mükellefi olmayacağını iletmiştir. İmam Şafi’ye göre ise cizye alma vaktinin sene sonu olduğunu; zengin veya fakir, iş sahibi veya işsiz herkesten bir dinar alınacağı görüşünü paylaşmıştır.³²⁵ Nesefî Mecusiler harici diğer milletlerin imansızlarının da ayette geçen hükme tabi olduklarını; sadece Arap kavminden olan müşriklerin bu hüküm dışında kaldıklarını ve bunun sebebinin Zührî’den gelen rivayete göre Hz. Peygamber’in müşrik Araplar haricindeki putperest toplumlar ile cizye vermeleri karşılığı barış anlaşması yapmış olduğunu iletmiştir. Nesefî, alınan bu vergiye cizye denmiş olmasının; bunun verilmesi ve ödenmesi zorunlu bırakılmış mali bir görev olması sebebiyle olduğunu veya bunun zillet içerisinde yaşama fırsatı ve mühletli tanınan kimselerin küfürleri sebebiyle ödemeleri gereken vergi olduğunu ifade

³²⁴ Burada Nesefî “*Ey Zimmi! Cizyeni öde*” deneceğini ifade etmiştir. Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 4: 531-533.

³²⁵ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2561-2563.

etmiştir. Ayette geçen “عَنْ يَدِي” ifadesinin hiç bekletmeden, hemen elden vermek suretiyle, bir geciktirme ve ödememe taktiğine başvurmadan manasına geldiğini iletmiştir. Neseî de cizyenin tesliminde aynı prosedürün uygulanması gerektiği ve cizyenin Müslüman olması halinde kalkacağı hususunda aynı bilgileri paylaşmıştır.³²⁶

Bu ayetlere ek olarak savaşın şartları hakkında Hamidullah savaşın arzu edilen bir şey olmamakla beraber, kaçınılması mümkün olmayan bir mahiyette olduğunu iletmiştir. Allah yolunda savaşacak ve sulh-u selamet için savaşa girecek bir askere örnek olarak da Hz. Peygamber’in en seçkin örnek olduğunu belirtmiştir. Hamidullah, Allah’ın gönderdiği son peygamberin sadece savaşların şiddetini azaltmak ve savaşları insani bir çerçeve içine sokmak için gönderilmediğini, hayatın her alanında geçerli ve izinden gidilmeye değer en güzel örnek olduğunu ilave etmiştir.³²⁷

Hayreddin Karaman ise savaştan amacın zulmü ve saldırı ihtimalini ortadan kaldırmak, meşru savunmada bulunmak olduğunu ifade etmiştir. Savaşa bu zaruretlerden dolayı başvurulduğu için karşı tarafın zulümden ve saldırıdan vazgeçerek bu şartların ortadan kalkması durumunda savaşın gereksiz hale geleceğini ve barışmak isteyen müspet cevap vererek barışılması gerektiğini ifade etmiştir. Yine Karaman’a göre savaşın amacını dünyada müşrik kalmaması ve dünya hakimiyeti olarak algılayanlar açısından barışı emreden ayetler müşriklerin yakalandıkları yerde öldürülmesini emreden Tevbe suresi 5. ayet³²⁸ veya Ehl-i kitabın İslam’ı kabul etmesi ya da İslam devletine boyun eğerek vergi vermesi durumuna kadar savaşılmasını emreden Tevbe suresi 29. ayet³²⁹ ya da üstük konumda iken düşmanın barışa çağrılarak gevşeklik gösterilmemesi gerektiğini belirten Muhammed suresi 35. ayet³³⁰ ile barış hakkındaki ayetler neshedilmiştir. Karaman savaş ve barışın Müslümanların güçlerine, menfaatlerine ve dinin amaçlarına bağlı olduğunu belirtmiş ve bu noktada savaşmanın, teklif ile ya da gelen bir teklif üzere barışmanın, barış karşılığında bir şey almanın ve vermenin caiz olduğunu ifade etmiştir. Ayetlerin birbirini neshetmediğini fakat şartlara göre anlaşılabilceğini ilave etmiştir.³³¹

³²⁶ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 531-533.

³²⁷ Muhammed Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları ve Meydan Savaşları*, 14.

³²⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/5, 204.

³²⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/29, 207.

³³⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Muhammed 47/35, 565.

³³¹ Hayrettin Karaman, “İslam’da Savaş ve Barış,” Erişim Mayıs 22, 2019, www.hayrettinkaraman.net.

Bu noktada çok katmanlı bir anlayış geliştirilmesi yerinde olabilir. Zira fihhi hükümler olayın yerine, vaktine ve olayı yaşayan tarafların özelliklerine göre değişiklik gösterebilmektedir. İslam'ın yayılış süreci göz önünde bulundurulduğunda savaşların genel olarak savunma ve defansif ataklar şeklinde iken, kuvvet kazandıktan sonra bunun genel olarak defansif atak ve atak şeklinde devam ettiğini düşünmekteyim. Bu noktada gücü yeterli olmayan devletler için savunmada kalınması ve savunmaya dayalı stratejiler geliştirilmesi yerinde olacakken, güçlü bir devletin tehdit potansiyel tehditlere saldırı düzenleyebileceği savunma açısından önem teşkil etmektedir. Orta güçte bir devlet de yine kendi imkanları ve durumunu gözeterek karar alacaktır. Ayetlerin bu şekilde sürece açık bir şekilde bırakılması Allah'ın bir rahmeti olarak düşünülebilir, zira tarihte inişler ve çıkışlar yaşanmakta ve ulaşılan noktalar ve kuvvetleri korumak her vakit mümkün olmamaktadır. Zirveyi yakalamış bir devlet için verilecek hükümler ile büyümekte olan devletlerin hükümlerinin aynı yorumlanması uyumsuzluklara ve kırılmalara sebep olabilir. Bu noktada durumsallığın gözetilmesi ve dinin özüne zarar vermeden dinin kendi içerisinde tanıdığı esnekliklerin kullanılması siyasi kuvvetin korunması açısından önem arz etmektedir.

Tüm bunlardan anlaşılacak savunma savaşı dışındaki durumlarda öncelikle İslam'ın tebliğ edilmesi gerektiği ve İslam'ın hakimiyetinin kabul edilmesi durumunda savaş yolunun tercih edilmeyeceğidir. Savaş çözüm imkanının olmadığı ve düşmanca tavırlarda bulunduğu vakit son çözüm yolu olarak tercih edilmiş; öncelik İslam'a, huzura ve güvenliğe verilmiştir. Toparlanacak olursa genel görüş nüzul sırasına göre sonlarda inmiş savaş ile ilgili ayetlerin, başlarda inmiş barış ile ilgili ayetleri neshettiği üzeredir. Kendilerine savaş açılmış ve zulme uğramış Müslümanlara, cihad için izin verilmiş olup Allah'ın kendi dinine yardım edene mutlaka yardım edeceği ayet ile sabittir. Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini İslam edinmeyenlere karşı savaşılması savaşın şartlarındandır. Yine bu savaşın boyunlarını bükerek cizyeyi kendi elleriyle verinceye kadar süreceği iletilmiştir. İslam'ın hakimiyetini kabul etmeleri dahilinde cizye karşılığı da barış anlaşması yapılabiliyor olup, savaştan amacın zulmü ve saldırı ihtimalini ortadan kaldırmak olduğu belirtilmiştir. En nihayetinde karar Müslümanların maslahatına uygun şekilde devlet başkanınca alınacaktır.

2.1.7. Savaşa Hazırlıklı Olunması

Savaşa hazırlıklı olunması ile ilgili iki tane ayet tespit edilmiştir. Bu ayetlerde “cihada hazırlıklı ve uyanık olunması”³³² ve “gücün yettiği ölçüde kuvvet ve savaş atları hazırlanması”³³³ istenmektedir.

Tespit edilen ayetlerden Âl-i İmrân suresi 200. ayetini Ebussuûd Efendi, taat ve ibadetlerdeki meşakatlere, diğer sıkıntı ve güçlükler, savaş meydanlarında Allah’ın düşmanlarına galip gelmesine, nefsin hava ve heveslerine muhalefette sabrederek en büyük düşmanın yenilmesine karşı sabırla sebat edilmesi noktasında yorumlamıştır.³³⁴ Neseî sabrın “feryadı ve sıkıntıyı bir tarafa atarak bütün gücü ile o istenmeyen şey üzerinde yoğunlaştırıp gerekeni yapmaktır” manasına geldiğini ifade etmiştir.³³⁵ Sabırdan sonra sebatın ifade edilmiş olmasını da sebatın daha zor ve meşakkatli olmasına yormuştur. Geçitlerde, derbentlerde, hudutlarda savaşa hazırlıklı olarak atların bağlanıp beklenmesi ve savaş için tetikte olunması gerektiğini ifade etmiştir. Enfâl suresi 60. ayeti de bu ayeti destekleyici olarak ifade etmiştir.³³⁶

Diğer bir ayet olan Enfâl suresi 60. ayetini ise Ebussuûd Efendi, ahitleri üzerlerine atılan yani anlaşmaları feshedilen düşmanlara ya da bütün kafirlere karşı savaşmak için bütün imkanların hazırlanması şeklinde tefsir etmiştir. Ayette özellikle atların belirtilmesinin sebebini, atların diğer savaş bineklerinden üstün olmasına bağlamıştır. Ayette geçen “Allah düşmanı” ve “sizin düşmanınız” ifadelerinden kastın kafirler olduğunu; azgınlık ve düşmanlıkta haddi aşmalarından sebeple Mekke kafirlerini ifade ettiğini belirtmiştir. “Diğer düşmanlar” ifadesinin ise bir görüşe göre diğer kafirler, başka bir görüşe göre Yahudiler, bir başka görüşe göre münafıklar ve bir görüşe göre de Farslardır. Müslümanların bilmemesinin ve Allah’ın bilmesinin sebebini gözleriyle görmemeleri olduğunu ifade etmiştir. Başka bir yaklaşıma göre de Müslümanların, kendilerine düşmanlık beslediklerini bilmedikleri düşmanlarıdır. Ebussuûd Efendi, ayetin devamının ise cihad için harcanan az çok her şeyin

³³² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/200, 85.

³³³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/60, 200.

³³⁴ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1153-1154.

³³⁵ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 490.

³³⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/60, 200.

mükafatının eksiksiz verileceği manasına geldiğini ifade etmiştir.³³⁷ *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*'de, bu ayette geçen *ribâtu'l-hayl* yani “savaş atları” ifadesinin Müslüman mücahidlerin atlarını düşmanı korkutmak amacıyla sınırda bağlamaları manasında olduğu belirtilmiştir.³³⁸

Bu ayetler değerlendirildiği vakit Müslümanların sabırlı olup bu hususta düşmanlarını geçmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Müslümanlar düşmanlarına karşı hazırlıklı ve uyanık olmaları gerekmektedir. Yine bu noktada Müslümanların güçlerinin yettiğince kuvvet hazırlamaları ve düşmanlarını korkutacak derecede kuvvetli olmaları gerekmektedir. Bu hususta Allah yolunda harcanan her şeyin Allah katında olduğu ve Allah'ın ecrini misliyle vereceği unutulmamalıdır. Bu ayetler değerlendirildiğinde savaş halinde sabırda sebat edilerek düşmanların önüne geçilmesi her dönemde anlaşılabilir bir noktadadır. Günümüz şartlarında denizde, havada ve karada tüm hazırlıkların yapılmış olup her an savaşa hazır ve tetikte olunması gerektiği noktasında yorumlanabilir. Nizami, gayrinizami, konvansiyonel, istihbari ve stratejik her türlü hazırlıkların yapılması şarttır.

2.1.8. Savaştan Kaçılmaması

Savaştan kaçmak tekrardan savaşmak, başka bir birliğe katılmak, silahlı gruplara karşı silahın bulunmaması gibi bazı istisnai durumlar haricinde genel olarak beş büyük günahtan³³⁹ kabul edilmiş, çirkin görüşmüş ve cevaz verilmemiştir.³⁴⁰ Savaştan kaçılmaması ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmada çok detaya inilmeyeceğinden ötürü, ilgili ayetlerden konuyu açıklaması açısından en faydalı görülen belirli ayetler açıklanacak ve belirli bir olay çerçevesinde gerçekleşmiş olanların ilgili kısımlarına yer verilecektir. Savaştan kaçılmaması ile ilgili altı örnek ayet seçilmiştir. Bu ayetlerden biri olan Bakara suresi 246. ayette İsrailoğulları'nın ileri gelenlerinin peygamberlerinden birine, “bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım” dedikleri ve onun da “ya üzerinize savaş farz kılındığı halde,

³³⁷ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2488-2489.

³³⁸ Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, 1: 34.

³³⁹ Serahsi şu rivayeti ilave etmiştir: “Allah'a ortak koşmak, yetimin malını yemek, savaştan kaçmak ve iffetli kadınlara zina isnat etmek, günahların en büyüklerindedir.”. Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, 1: 139.

³⁴⁰ Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, 1: 139-140.

savaşmayacak olursanız?” şeklinde cevap verdiği iletilmiştir. Onların “yurdumuzdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz halde Allah yolunda niye savaşmayalım” şeklinde cevap vermeleri üzerine savaşın kendilerine farz kılındığı ve buna rağmen içlerinden pek azı hariç bundan yüz çevirdikleri bahsedilmektedir.³⁴¹ Detayı aşağıda verileceği üzere savaşmak için izin isteyen ve savaşmak isteyen sahâbelerden bir kısmının savaş emri gelmesi sonrası “Allah’tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar ve ‘Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir zamana kadar erteleyesdin ya!’ dedikleri” ve buna mukabil olarak aynı ayetin devamında “dünya geçimliğinin az ve ahiretin Allah’a karşı gelmekten sakınan kimse için daha hayırlı olduğu vurgulanmaktadır.³⁴² Yine Âl-i İmrân suresi 166. ve 167. ayetlerinde orduların karşılaştığı gün başa gelen musibetin Allah’ın izniyle olduğu, bunun Mü’minleri ortaya çıkarması ve münafıklık yapanları belli etmesi için olduğu belirtilmektedir. Münafıklara “gelin, Allah yolunda savaşın veya savunmaya geçin” denildiğinde onların “eğer savaşmayı bilseydik, arkanızdan gelirdik” dedikleri ve bundan dolayı o gün kendilerinin imandan çok küfre yakın oldukları ifade edilmiştir. Yine münafıkların “kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söyledikleri, buna mukabil olarak Allah’ın içlerinde gizledikleri şeyi çok iyi bildiği” vurgulanmıştır.³⁴³ Savaştan kaçılmaması hakkındaki bir başka ayet de Nisâ suresi 78. ayettir. Bu ayette ölümün sarp ve sağlam kalelerde olursa dahi nerede olunursa olunsun kişiye ulaşacağını altı çizilmiştir. Anlayışsız insanların “kendilerine bir iyilik dokunduğunda ‘bu Allah’tan’ dedikleri; başlarına bir kötülük gelince de ‘bu senden’ dedikleri; buna mukabil olarak hepsinin Allah’tan olduğu” belirtilmiştir.³⁴⁴ Başka bir ayette ise savaşta “Peygamber arkalarından çağırdığı halde durmadan savaş alanından uzaklaşıp hiç kimseye dönüp bakmayan kişiler hakkında, Allah’ın kendilerine keder üstüne keder verdiği ve bundan dolayı gerek ellerinden gidene gerekse başlarına gelenlere üzülmemeleri gerektiği” ifade edilmiştir.³⁴⁵

Nesefî Bakara suresi 246. ayetteki talebin emrinde savaşmak üzere savaş sanatını bilen, görüşlerine göre hareket edilebilecek ve gösterdiği doğrultuda hareket edilebilecek bir komutan üzerine olduğunu, cevabın herhalde siz korktuğunuz için

³⁴¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/246, 48.

³⁴² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/77, 100.

³⁴³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/166-167, 80.

³⁴⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/78, 100.

³⁴⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/153, 78.

savaşmayacaksınız manasına geldiğini ve buna mukabil onların dönüşünün kendilerinin yurtlarından çıkarılmış ve çocuklarından ayrı bırakılmış halde iken savaşmamaktan amaçlarının ne olabileceğini sormaları olduğunu ifade etmiştir. Neseî ek olarak Calût kavminin Mısır ile Filistin arasında yerleşmiş bir kavim olduklarını, İsrailoğulları'nın dört yüz kırk kadar çocuğunun esir alındığını, bu yüzden neden savaşmayalım dediklerini iletmiştir. Ek olarak onların taleplerine olumlu cevap verilip cihad üzerlerinde farz kılınca az sayıda kimse haricinde kaçıp gittiğini ve kaçmayarak Allah yolunda sebat gösterenlerin sayısının Bedir Savaşı'ndaki Mü'minlerin sayısı gibi üç yüz on üç kişi olduğunu belirtmiştir.³⁴⁶ Ebussuûd Efendi önce savaşmak için harekete geçtiklerini, bununla birlikte düşmanın gücünü ve çokluğunu görünce yüz çevirdiklerini iletmiştir.³⁴⁷ Neseî ayetin son kısmının Allah'ın cihadı terk etmeleri sebebiyle kendilerine zulmetmeleri üzerine tehdit olduğunu ilave etmiştir.³⁴⁸ Ebussuûd Efendi ise bunun cihadı terk eden, savaştan yüz çeviren ve sözleri ile filleri birbirine uymayanların bu zulümlerine karşılık ceza vaadini içerdiğini belirtmiştir.³⁴⁹

Neseî Nisâ suresi 77. ayetindeki "Allah'tan korkar gibi" ifadesinden kastın ise "Allah'ın üzerlerinde azap indirmesinden korkar gibi kafirlerden korkmaları" manasına geldiğini, bununla birlikte bunun dinden vazgeçmeleri manasına gelmediğini ve gerçek manada iman etmiş olduklarını ancak canlarının tehlikeye girmesi ve öldürülmeleri hususunda korktukları anlamına geldiğini ifade etmiştir.³⁵⁰ Ebussuûd Efendi savaşa girmeyi ihtiras derecesinde isterken sonrasında savaştan kaçanları yadırgatma amacıyla olduğunu belirtmiştir. Ashaptan bir grubun Mekkeli müşriklerden gördükleri eziyete karşılık Hz. Peygambere yakılarak savaş için izin istemeleri ve Hz. Peygamber'in de onlara "Ellerinizi savaştan çekin, namazınızı da kılın, zekatınızı da verin. Onlarla savaşmak henüz bana emrolunmadı." demesini takip eden vaka üzerine indiğini iletmiştir. Bedir'de savaş emredilince Müslümanların bir kısmının bundan hoşlanmadığını, bununla birlikte bunun dinden şüphe etmek manasında değil yaratılış gereği ölümden korkmaları sebebiyle olduğu belirtilmiştir.³⁵¹

³⁴⁶ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 104-106.

³⁴⁷ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 646-649.

³⁴⁸ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 104-106.

³⁴⁹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 646-649.

³⁵⁰ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 94-96.

³⁵¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1337-1340.

Nesefî Maturidi'nin bu tür korkuların doğal olduğu, bununla birlikte bunun Allah'ın hükmünden hoşlanmamak ya da emre karşı gelmek manasında olmadığı, bununla birlikte hayatın ortadan kalkması durumunda hoşlanılmayacağı görüşünü iletmiştir. Nesefî ayetin devamındaki sorularının, ölecekleri anı ecelleri bitene kadar geciktirilip evlerinde yataklarında ölmeleri anlamında yorumlamıştır. Bu sorunun hükmün sorgulanmasından öte kendileri üzerine savaşın farz kılınmasının hikmetinin sorulması manasına geldiğini ayette azar ve kötüleme olmamasıyla gerekçelendirmiştir. Zira ayette kendilerine dünyanın menfaatlerinin geçici olduğu ve ahiret yurdunun kalıcılığı hatırlatılmış ve öldürülme veya savaş sıkıntılarının karşılığının eksiksiz verileceği belirtilmiş ve bu bakımdan savaştan yüz çevrilmemesi istenmiştir.³⁵²

Tespit edilmiş diğer ayetler olan Âl-i İmrân suresi 166. ve 167. ayetleri Uhud Savaşı ile ilgili bir önceki ayetlerin devamıdır. Nesefî ilk ayetin manasının Mü'minlere ait ordu ile müşriklere ait ordunun karşı karşıya geldiği gün olduğunu ve bunun Allah'ın izni ve ilmi veya bilgisi ya da kazası dahilinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Nesefî ayetin tefsirinde, savaşan inananlar ile münafıkları ortaya çıkarmak için olduğunu ifade etmiştir. Yine ayetin devamının Mü'minlerin savaştığı gibi savaşılması; savaşılmayacak ise canlarını, mallarını ve ailelerini korumak için savunmaları için çağrıda bulunulmaları manasında geldiğini ifade etmiştir. Buna mukabil münafıkların savaş olan şeyin gerçekte savaş olduğunu bilmeleri durumunda Mü'minlere uyacaklarını belirtmeleri ve bununla Mü'minlerin savunmakta oldukları şeyde ve savaşta hatalı olduklarını bunun savaş olmadığı, zira savaşın canın tehlikeye atılması manasına geldiği gibi görüş ve itirazlarının bulunduğunu belirtmiştir. Küfre imandan yakın olmalarının görünürde inanıyor gibi durmaları bununla birlikte İslam ordusu çözülmüş ve bozgun görününce kendilerinde var oldukları sanılan imandan uzaklaştıkları ve küfre yaklaştıkları manasına geldiğini iletmiştir. Veyahut bunun Mü'minlerin yanından ayrılmak suretiyle İslam ordusunun gücünü zayıflatarak yardım bakımında Mü'minlere yakın olmaktan da öte küfür ehline yakın olmalarının kastedilmiş olabileceğini belirtmiştir. Bunların kalplerinde olmayan iman ve benzeri şeyleri gerçekte varmış gibi söylediklerini ve ayette geçen "ağızlarıyla" ifadesinin pekiştirmek için olduğunu ifade etmiştir. Allah'ın münafıklıklarını ve iki

³⁵² Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 3: 94-96.

yüzlülüklerini en iyi bildiğini ilave etmiştir.³⁵³ Ebussuûd Efendi bunun batınlarının zahirlerine uymadığı manasına geldiğini ve onların kalplerinin şer ve fesatla meşgul olması sebebiyle küfür ve nifaklarının tespit edildiğini ifade etmiştir.³⁵⁴

Bir diğer ayet olan Nisâ suresi 78. ayeti tefsir ederken Ebussuûd Efendi, ölüm sebebidir diye savaşın sevilmediğini ve kurtuluş seçeneği olarak evlerde kalınmak istendiğini, bununla birlikte savaş da olsa yazılan ömürden bir şey eksiltmeyeceğini ve ölümün mutlaka bir gün herkesi yakalayacağını ifade etmiştir. Ebussuûd Efendi ayetin ikinci kısmında geçen “هَمْ” ifadesinin Yahudiler ve münafıklar olduğunu, Hz. Peygamber’in Medine’ye gelmesi ile maddi sıkıntılar yaşadıklarını ve “Bu adam ile ashabı, buraya geldikten sonra semere ve ekinlerimizde hep azalma görüyoruz.” dediklerini iletmiştir. A’râf suresi 131. ayet³⁵⁵ atıfta bulunarak onların geçmişlerinin de Musa ve beraberindekileri uğursuz saydıklarını belirtmiştir.³⁵⁶ Neseffî de ayette münafıklar ve Yahudiler ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Buradaki manayı başlarına bir iyilik gelmeleri durumunda Allah’tan bilmeleri ve başlarına kötülük gelmeleri durumunda ise bunu Hz. Peygambere nispet etmeleri üzere yorumlamıştır. Allah’ın onları “Hepsi Allah’tandır” sözü ile yalanladığını, rızkı genişletip daraltanın yine Allah olduğunu ifade etmiştir. Ayetin son kısmındaki hitabın rızkı genişletip daraltanın Allah olduklarını bildikleri halde anlamak istememeleri manasına geldiğini belirtmiştir.³⁵⁷ Ebussuûd Efendi ek olarak iyiliğin Allah’ın lütfu olduğunu ve kötülüğün onların kötülüklerine ve günahlarına karşılık ceza olduğunu³⁵⁸ A’râf suresi 131. ayet ile açıklamıştır.³⁵⁹

Başka bir ayet olan Âl-i İmrân suresi 153. ayetin tefsirinde Ebussuûd Efendi, Hz. Peygamber’in kendisi ile birlikte kalan sahâbelerin arasından diğerlerini çağırmasına rağmen durmadan kaçmış ve dönüp bakmamış olduklarını iletmiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber’in “Ey Allah’ın kulları bana gelin, bana gelin! Ben Resûlullah’ım.

³⁵³ Neseffî, *Neseffî Tefsiri*, 2: 439-442.

³⁵⁴ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1083-1087.

³⁵⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, A’râf 7/131, 180.

³⁵⁶ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1340-1343.

³⁵⁷ Neseffî, *Neseffî Tefsiri*, 3: 98-99.

³⁵⁸ Detaylı bilgi için Nisâ/79 ve Şûrâ/30 ayetlerinin tefsirlerine bakılabilir. Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1343-1345, 11: 5199.

³⁵⁹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1340-1343.

Geri dönüp savaşına cennet var!” şeklinde seslendiğini ifade etmiştir.³⁶⁰ Neseî bu kaçmanın onların korkularını belirttiğini ve Hz. Peygamber’in “Ey Allah’ın kulları! Bana gelin, bana! Kim geri dönüp bana gelirse cennet onu bekliyor.” dediğini iletmiştir. Bu emrin tutulmaması ve Allah Resûlü’ne karşı gelinmesi sebebiyle Allah’ın da kendilerine keder üzerine keder tattırdığını ifade etmiştir. Bu ayet önceki ayetler ile bağlantılı olmakla birlikte Neseî Uhud Savaşı’nda Hz. Peygamber’in öldürülmesi, yaralanması üzerine haberlerin dağılması, zafer kazanılmaması, ganimetin elden kaçması gibi panik, dağılma ve korkunun keder cinsinden olduğunu belirtmiştir.³⁶¹ Ebussuûd Efendi bu kederin giden bir menfaat ve gelecek bir zarar karşısında üzülmemesi için üzüntünün tattırılmış olması; veya giden zafer, ganimet ve isabet eden yara ve hezimet gibi keder üzerine keder verilmesi; ya da Hz. Peygamber’in üzülmemesi ve bundan dolayı Müslümanların üzülmemesi üzere farklı yorumlara da yer vermiştir.³⁶² Neseî ayetin son kısmının yapılan hiçbir şeyin Allah’a gizli kalmayacağını ve bunun da Allah’a itaate teşvik ile isyandan korkutma ve uyarı olduğunu ifade etmiştir.³⁶³

Bu ayetlere ek olarak *Sahîh-i Buhârî*’de geçen bir rivayette Cüveyriye’nin Nâfi’ye “Resûlullah hangi şart üzerine sahâbeleri ile bey’atlaşma yaptı; ölmek üzere mi?” diye sorduğu ve Nâfi’nin “Hayır, ölmek üzere değil, harbde sabır ve sebat etmek üzerine sahâbeleriyle bey’atlaşma yaptı.” şeklinde cevap verdiği yer almaktadır. Aynı başlık altındaki diğer bir rivayette Abdullah b. Hanzala’nın insanlarla ölmek üzere bey’atlaştığına dair sorulması üzerine Abdullah b. Zeyd’in “Ben Resûlullah’tan sonra hiçbir kimse ile bu ölüm şartı üzerine bey’at etmem.” şeklinde cevap verdiği belirtilmiştir. Bu rivayetlerin şerhinde sabır üzere olan bey’atlaşmanın harbde kaçmamak üzere olduğu ifade edilmiştir. Yine sadece Resûlullah’ın her Müslümanın kendi nefsinin ona feda etmesine hakkı olduğunu, diğer kumandanların ise böyle olmadığı belirtilmiştir. “Ölmek üzere bey’at” ifadesinden kastın ölüm tehlikesi kesin olsa dahi dönmek ve kaçmamak manasına geldiği iletilmiştir.³⁶⁴ Bu hadiste geçtiği üzere bey’atın sabır ve sebat üzere olması ve ölüm üzere olmaması ayrı bir inceliklerdir. Başkan veya kumandan da olsa her kulun acziyetini, şaşırma ve sapma ihtimalini göz

³⁶⁰ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1058-1059.

³⁶¹ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 418-419.

³⁶² Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1058-1059.

³⁶³ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 418-419.

³⁶⁴ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 109, 6: 2766-2768.

önünde bulundurmak, körü körüne ölümüne bağlanmamak gerekmektedir. Zira makam ve yetki noktasında farkı olsa da kulluk ve fitrat hususunda diğer insanlardan farkı yoktur.

Zikredilen ayet ve hadislere ilaveten, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*'de de savaştan kaçmak hakkında ulemanın görüşlerine yer verilmiş olup, İmam Muhammed'in Enfâl suresi 16. ayetteki³⁶⁵ üzere gücü yerinde bir Müslümanın iki müşrikten kaçmasını caiz görmediği görüşü iletilmiştir. O gün savaştan dönenin Allah'ın gazabına uğrayacağı ve varacağı yerin cehennem olacağı ifade edilmiştir. Yine müfessirlerin görüşleri de belirtilmiş olup Katâde ve Dehhâk'ın savaştan kaçmanın sadece Bedir Savaşı'na has olduğu görüşlerinin tersine cumhur müfessirlerin ayetin bütün savaşlar için geçerli olduğunu söyledikleri ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in "Beş şey kebairdendir." buyurdıkları ve bunların arasında savaştan kaçmayı da verdiği; buna ek olarak da yine Hz. Peygamber'in "Allah'a şirk koşturmak, yetim malı yemek, savaştan kaçmak ve iffetli kadınlara zina isnat etmek, günahların büyüklerindedir." şeklinde belirttiği ilave edilmiştir. Müslümanların sayısının müşriklerin yarısı kadar olunca da kaçmalarının caiz olmadığı hatta başlangıçta on katın caiz kabul edilmediği fakat Allah'ın bunu hafiflettiği Enfâl suresine atıfta bulunarak³⁶⁶ belirtilmiştir. Savaştan kaçmanın silahlı karşısında silahsız kalan kişi için söz konusu olacağı, bunda bir sakınca olmadığı yorumu eklenmiştir. Buna örnek olarak ise mümkün olmadığından ötürü düşmanın çıkış yolu olan kale kapısından ve mancınığın hedef alanı olan yerden uzaklaşmanın caiz olduğu ifade edilmiştir. Yine bir kişinin üç kişiden kaçmasının caiz olduğu, bununla beraber "On iki bin kişilik bir ordu, azlığından dolayı yenilmez." rivayeti ışığında sayının on iki bin olması durumunda kaçmanın caiz olmadığı ilave edilmiştir. Bunlara ek olarak düşmanın güç yetirilemeyecek kadar güçlü olması durumunda geri çekilmekte sakınca olmadığı, sebat edip savaşa devam etmekte de mahzur olmadığı söylenmiştir. Bunun "kendini tehlikeye atmak" manasına gelmediği aksine kendini Allah için feda etme manasında olduğu, arıların koruduğu Asım b. Sabit'in bunlardan olup Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olduğu ifade edilmiştir.³⁶⁷

³⁶⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/16, 194.

³⁶⁶ İlgili ayetler Enfâl suresi 65. ve 66. ayetlerdir. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/65-66, 200-201.

³⁶⁷ Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, 1: 139-140.

Bir değerlendirme yapılacak olursa, savaştan kaçılmasının ayetlerde istisnai haller haricinde kınanmış bir durum olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Yahudilerin örneği verilmiş olup “Niye savaşmayalım?” demelerine rağmen üzerlerine savaş yazılınca azı hariç yüz çevirdikleri ifade edilmiştir. Cihadı terk etmelerinden ötürü kendilerine zulmettikleri belirtilmiştir. Benzer bir şekilde ama sözlerinden dönmedikleri ve cihadı terk etmedikleri için azarlanmamış, buna rağmen kalplerindeki meyil sebebiyle uyarılmış Müslümanlar da vardır. Müşriklerin zulmüne uğramış ve savaş izni için Hz. Peygambere gelmiş, kendilerine önce savaş izni verilmemiş ve sonrasında Bedir’de savaş emredilince bundan hoşlanmamaları üzerine ikaz olunmuşlardır. İnananlardan bir kısmının Allah’tan korkar gibi düşmandan korkmaları hususunda Müslümanlar azarlanmadan uyarılmış olup, ahiret hayatının daha hayırlı olduğu ve sıkıntıların karşılığının verileceği hatırlatılmıştır. Buradan anlaşılması gereken savaş öncesinde düşmandan korkulmaması gerektiğidir. Yine savaş anında düşman ile karşılaşıldığında başa geleceğin Allah’ın izni ile olduğu ve bunun da Mü’minler ile münafıkların ayırt edilmesi adına bir imtihan vesilesi kılındığı bilinmelidir. Münafıklar kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söyleseler de Allah kalplerde saklanı bilmektedir. İyilikler Allah’ın lütfu, kötülükler de kötülük ile günahlara karşılıktır.

Yine ölmek üzere bey’atlaşmanın doğru görülmediği anlaşılmaktadır. Bunun yerine sabır ve sebat üzerine bey’atlaşmak tavsiye olunmuştur. Savaştan kaçmak beş büyük günahtan olup tekrar savaşmak veya başka bir birliğe katılmak harici savaştan kaçılmasının Allah’ın gazabına sebep olacağı ve kişinin sonunun cehennem olacağı ayet ile sabittir. Savaş ölüm sebebi olduğu için sevilme de ölüm nerede olursun kişiye ulaşacaktır. Bu sebeple ölüm korkusu ile savaştan kaçılması beyhude bir şey olup eceli gelmiş olanın diğerleri meydanda savaşırken, aynı vakitte evinde de ölebileceği üzerine tefekkür edilebilir. Külliyatta kişi Allah’ın rızasına ulaştıracak bir fetih ya da şehadet yahut evinde ölmek hususunda imtihan olmakta olup, cüziyatta kişi iradesi ile karar vermekte ve bir tercihte bulunmaktadır.

Tüm bu bilgiler analiz edildiğinde savaştan kaçmanın büyük günahlardan olduğu ve tekrardan savaşmak, başka bir birliğe katılmak üzere savaşmak, silahsızken kaçmak, mancınık örneğinde olduğu gibi zarar veremeyeceği halde kendini hedefte boş bırakmamak, düşmana kuvvet yetiremeyecek kadar zayıf kalmak gibi hususlarda

savaşa ara verilebileceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber döneminde yaşanmış örnekleri ile de sabit olduğu üzere, dönmeyip sebat etmek de Allah için kendini feda etmek niyeti ile yapılacağından bir tercihtir. Buradan anlaşılan asıl meselenin niyetlerde yatmakta olduğudur ve hesap Allah'a aittir. Günümüz açısından düşünüldüğü vakit mancınık örneği genişletilerek tank, uçak veya top atışı şeklindeki bölgesel etkisi olan silahların etki alanından çıkılması caizdir denebilir. Zira burada kaçmaktan öte savaşmak adına emniyetli bir yere çekilmek vardır. Kişi sayısı düşünüldüğü vakit değişen bir durum yoktur. Yine savaşta kullanılacak yeterli teçhizat da dengenin sağlanması açısından değerlendirmeye alınmalıdır ve değişen savaş şartlarına uygun gerekli her türlü hazırlığın yapılması gerekmektedir.

Bunlara ilave olarak savaştan kaçılmasının istisnalarına da değinmekte fayda olacaktır. Bu hususta Enfâl suresi 16. ayet önem taşımaktadır. Ebussuûd Efendi Enfâl suresi 16. ayetinde geçen “tekrar savaşmak için geri çekilme” manasına gelen “taharrüfün” ya karşıdaki düşmandan daha önemli bir düşman ile savaşmak için ya da geri çekilip tekrar saldırmak için yapılabileceğini belirtmiştir. Diğer bir ifade ile de geri çekilmenin ya düşmanı aldatmak için yenilmiş gibi görünerek onu yandaşları arasından çıkardıktan sonra tek başına ya da pusuda bekleyen diğer arkadaşları ile birlikte saldırmak amacıyla olabileceğini belirtmiştir.³⁶⁸ Neseîî “مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ” ifadesinin geri çekilerek ani bir dönüşle yeniden daha ağır bir baskınla vurmaya manasına geldiğini, bunun düşmanın bozguna uğradığını zannına kapılıp en zayıf anlarında tekrar dönerek düşmanlara dönmek şeklinde olacağını ve bunun harp hilelerinden bir hile olduğunu ifade etmiştir. Yine “أَوْ مُتَحَرِّفًا إِلَى فِتْنَةٍ” ifadesinin bir başka İslam birliğine katılmak, başka bir birliğe takviye için ayrılmak manasına geldiğini iletmiştir.³⁶⁹ Ebussuûd Efendi bununla ilgili bir savaş sonrası kaçarak Medine'ye dönenlerin arasından Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber'e “Biz kaçanlarız!” demesi üzerine, cevap olarak “Hayır, siz düşmanla savaşmak üzere geri çekilensiniz. Ben sizin katıldığımız birliğinizim.” verilmesi rivayetini ilave etmiştir. Ebussuûd Efendi'nin iletmiş olduğu bir başka rivayette ise Kadisiye Savaşı'nda yenilgiye uğrayan bir birlikte bulunan bir zat düşmanla toplu halde savaşırken kaçarak Medine'ye ulaşmış ve Hz. Ömer'e kendisinin helak olduğunu iletmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer kendisine

³⁶⁸ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2429-2430.

³⁶⁹ Neseîî, *Neseîî Tefsiri*, 4: 405.

“Senin katılmak için geri çekildiğin birlik benim” diye cevap vermiştir. İbn Abbas’tan ilettiği üzere toplu halde savaşırken kaçmanın ancak düşmanın Müslümanların iki katından fazla olmadığı durumlarda en büyük günahlardan sayılabileceği, Allah’ın yükü hafiflettiği ve sabırlı 100 mücahidin, 200 kişiye galip geleceğini belirten Enfâl suresi 66. ayet ile desteklenmiştir.³⁷⁰ Başka bir görüşe göre bu ayetin Resûlullah’ın Ehl-i beytine ve onunla beraber savaşanlara mahsus olduğu belirtilmiştir.³⁷¹

Bu hususta *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir*’de Enfâl suresi 16. ayet³⁷² hakkında İmam Muhammed’in gücü yeten bir Müslümanın iki müşrikten kaçmasının caiz görülmediği yorumu nakledilmiş olup, bunun istisnasının tekrar savaşmak veya başka bir savaş alanında savaşmak gayesi ile bir müfrezeyle katılmak olduğu ifade edilmiştir. Müfessirlerin bu ayet hakkında ihtilafa düştüklerini iletilmiş, Katâde ve Dehhâk’ın savaştan kaçmanın Müslümanların sığınacakları kimse olarak sadece Resûlullah’ın olması sebebiyle sadece Bedir Savaşı’na has olduğu görüşü ilave edilmiş olup; müfessirlerin çoğunun bu hükmün Bedir ile sınırlı olmayıp bütün savaşlar için geçerli olduğu görüşünü belirttiği ifade edilmiştir.³⁷³ Rivayete göre İbn Ömer, Resûlullah’ın Necd tarafına gönderdiği bir seriyyede iken Müslümanlar düşman karşısında yenilgiye uğramaları sonucu Medine’ye çekilmişlerdir. “Bizler savaştan kaçanlarız.” demeleri üzerine Resûlullah’ın “Aksine, siz, tekrar Allah yolunda savaşa gitmek için geri dönenlersiniz. Tekrar Allah yolunda savaşmaya gitmek için bana döndünüz. Ben size güç ve kuvvet vereceğim.” dediği nakledilmiştir. Serahsi burada geçen “akkâr” kelimesinin “Allah yolunda savaşmak için geri dönen kimse” manasına geldiğini, bu davranışın Hz. Peygambere gitmek için olduğunu, Hz. Peygamber’in onlar için kuvvet kaynağı olduğunu ve güçlendirdikten sonra kendilerinin tekrar savaşa döneceğini ifade etmiştir. Bu hususla ilgili diğer bir rivayeti de İmam Muhammed nakletmiştir. Ebû’l-Muhtar’ın babası Ebû Ubeyd es-Sekafi’nin kaçmayı reddedip ölünceye kadar düşmanla savaşarak sebat ettiği ve Kussu’n-Nâtif isimli yerde öldürüldüğü haberini alan Hz. Ömer’in “Allah Ebû Ubeyd’e rahmet etsin. Şayet bana geri dönseydi ona kuvvet olurum.” dediği rivayet edilmiştir.

³⁷⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/66, 201.

³⁷¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2429-2430.

³⁷² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/16, 194.

³⁷³ Serahsi, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir*, 139.

Bu bilgiler de toparlandığı vakit savaşta harp hilesi olarak kaçıp tekrar saldırmak, daha önemli bir düşman ile savaşmak ve başka bir birliğe katılmak gibi sebepler hariç düşmana arka dönülmesinin Allah'ın gazabına sebep olup kişinin varacağı yerin cehennem olacağı iletilmiştir. Bu hususta bir Müslümanın iki müşrikten kaçmasının caiz olmadığı görüşü bulunmaktadır.

2.1.9. Savaşa Teşvik ve Savaşta Allah'ın Desteği

Savaşa teşvik ile ilgili altı yedi tespit edilmiştir. Bu ayetlerde “Müslümanlar ile savaşanlara karşı Müslümanların da Allah yolunda savaşılması, bununla birlikte aşırıya gidilmemesi”³⁷⁴ ve “hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar müşriklerle savaşılması gerektiği, bununla birlikte onların savaşmaya son vermeleri durumunda düşmanlığın yalnız zalimlere karşı olduğu”³⁷⁵ belirtilmiştir. Bakara suresi 214. ayette ise sıkıntılıların imtihan olduğu “yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?” demek suretiyle belirtilmiştir Zira bu imtihanlar karşısında Hz. Peygamber ve beraberindeki Mü'minlerin “Allah'ın yardımı ne zaman!” diyecek kadar sarsılmışlardır. Ayette ilaveten Allah'ın yardımının yakın olduğu müjdelenmiştir.³⁷⁶ Diğer ayetlerde inananların “gevşeklik göstermemesi, üzüntüye kapılmaması gerektiği; zira üstün gelecek olanların kendileri olduğu”³⁷⁷ ve “düşman topluluklarının takip edilmesinde gevşeklik gösterilmemesi gerektiği; zira inananlar gibi inanmayanların da acı çektiğini, bununla birlikte inananların Allah'tan inanmayanların ümit etmedikleri şeyleri umdukları”³⁷⁸ belirtilmiştir. Nisâ suresi 74. ayette “dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanların Allah yolunda savaşmaları gerektiği” ifade edilmektedir. Yine “Allah yolunda savaşıp da öldürülen veya galip gelenlere büyük bir mükafat verileceği”³⁷⁹ belirtilmiştir. Nisâ suresi 95. ve 96. ayetlerde “Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlar ile Allah yolunda canları ve malları ile cihad edenlerin eşit olmadığı” zikredilmektedir. Yine tüm Mü'minlere cennetin

³⁷⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/190, 36.

³⁷⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/193, 37.

³⁷⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/214, 41.

³⁷⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/139, 76.

³⁷⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/104, 105.

³⁷⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/74, 99-100.

vadedildiği belirtilmekte olmakla birlikte, “Allah’ın canları ve malları ile cihad edenleri, cihattan geri kalanlara üstün kıldığı” ifade edilmektedir.³⁸⁰

Ebussuûd Efendi Bakara suresi 190. ayetin çeşitli yorumlarının olduğunu ifade etmiştir. İlk yorumun *i’zaz-ı din* yani Allah’ın dinini aziz kılmak ve *i’lâ-i Kelimetullah* yani Allah’ın kelamını yüceltmek için size karşı savaşanlar ile siz de savaşın şeklinde olduğunu ifade etmiştir.³⁸¹ Neseî Allah’ın kelimesinin yüceltilmesi ve dinin aziz olmasına ek olarak bunun uygulama alanına geçirilmesi için cihad etmek manasına geldiğini de belirtmiştir.³⁸² Ebussuûd Efendi bunun bir başka yoruma göre bu ayetin “Müslümanlara karşı savaş açmış veya açmamış olsun bütün müşriklere karşı topyekûn savaş izni ve emri verilmeden önce nazil olduğu” manasında olduğunu iletmiştir.³⁸³ Neseî bu ayetin “Müşrikler size karşı nasıl topyekûn olarak savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekun olarak savaşın!” anlamındaki Tevbe suresi 36. ayet³⁸⁴ ile mensuh olduğunu yani hükmünün yürürlükten kaldırıldığını ifade etmiştir.³⁸⁵ Diğer bir yorumda ise bu ayetten kastın “size düşmanlık besleyen ve sizinle savaşmaları umulan müşriklere karşı siz de savaşın, yaşlıları, çocukları, kendini ibadete vermiş rahipleri ve kadınları öldürmeyin” olduğunu belirtmiştir. Başka bir yorumda ise “bütün kafirlere karşı savaşın, çünkü onlar, Müslümanlarla savaşmak istiyorlar” şeklinde olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte Ebussuûd Efendi ayetin, Müşriklerin Mekke’ye umre ziyareti yapmak isteyen Müslümanlara taş ve oklarla engel olmaları üzerine imzalanan ve gelecek sene için ziyarete izin veren Hudeybiye Anlaşması’na müşriklerin anlaşmaya bağlı kalmaması üzerine; Müslümanların haram ayda ve Harem toprağında, hürmetlerinden dolayı savaşmaktan endişe etmeleri ve hoşlanmamaları sebebiyle indiğini belirtmiştir. Bu rivayetin, ilk yorumda bahsedilen *i’zaz-ı din* ve *i’lâ-i Kelimetullah* için savaşılması olarak açıklanması noktasında destekleyici olduğunu ileri sürmüştür.³⁸⁶ Neseî inkarcı kafirler ile, İslam’a ve hakka karşı olanlar ile savaşılması manasına gelebileceğini; zira bunların Müslümanlara karşı topyekun bir imha planının içinde olduklarını ve fiili olarak savaş içinde

³⁸⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/95-96, 103.

³⁸¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 542-543.

³⁸² Neseî, *Neseî Tefsiri*, 1: 547.

³⁸³ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 542-543.

³⁸⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/36, 208.

³⁸⁵ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 1: 547.

³⁸⁶ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 542-543.

bulduklarını dolayısıyla bu tür bir amaçla hareket eden kafirlerin Müslümanlar ile savaşıyor hükmünü taşıyacakları ve asla göz ardı edilmemeleri gerektiği anlamına da gelebileceğini belirtmiştir.³⁸⁷ Ayrıca bu ayetin haccın hükümlerinin açıklandığı ayetler ile birlikte zikredilmesinin de bu görüşü desteklediğini ifade etmiştir. Savaşılması izni ve emri olması ile birlikte savaşın bir sebep veya saldırı olmadan ansızın savaş başlatılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Kendileri ile anlaşmalı topluluklara karşı savaş açılması, işkence edilmesi, kulak ve burun gibi bedenin uzuvlarının kesilmesi, kadın ve çocukların öldürülmesi gibi aşırıya giden davranışlardan kaçınılması gerektiğini ilave etmiştir. Bunu da Allah'ın aşırıya gidenleri asla sevmediği, onlar için hayır ve iyilik dilemediği ile gerekçelendirmiştir.³⁸⁸

Nesefî Bakara suresi 193. ayetin ise İslam dışı şirk sistemleri ve işkencelerin bütünüyle yok edilmiş dini nizamın Allah adına hâkim oluncaya kadar ve Allah'tan başkasına kulluk edilmeyerek şeytani veya tağuti bir düzene imkân kalmayınca kadar savaşılması manasında olduğunu iletmiştir.³⁸⁹ Ebussuûd Efendi bu ayeti, şirkin ülkeden tamamen temizleninceye ve din yalnız Allah'a ait oluncaya, şeytanın dinde hiç nasibi kalmayınca kadar müşriklerle savaşılması üzerine yorumlamıştır. Düşmanlıklarına son vermeleri durumunda onlara düşmanlık yapılmaması gerektiğini ifade etmiş, zulmün ancak zalime yapılacağını ve zalimin zulmüne karşılık verileceğini ilave etmiştir.³⁹⁰ Nesefî küfrü bırakmaları dahilinde onlar ile savaşılmaması gerektiğini, zalimlerden başkasına düşmanlığın olmadığını ifade etmiştir. Diğer bir yoruma göre düşmanlıkta ısrar eden zalimlere değil, zulmetmeyenlere bir şey yapılmamalıdır. Nesefî müşriklerin Hudeybiye senesinde dokunulmazlığın olduğu ve savaş yapılmaması gereken haram ayda Müşriklere savaş açtıklarını ifade etmiş olup, ayet bir sonraki ayet ile birlikte değerlendirilmelidir.³⁹¹ Ebussuûd Efendi burada geçen cezaya düşmanlık (a'davet) denmesinin ifadede benzeş olması sebebiyle olduğunu belirtmiştir. Bir sonraki ayette geçen "kim size saldırırsa saldırısının misliyle siz de ona saldırın" kısmının altını çizmiştir. Düşmanlık ve küfürlerine son verenlere dokunulmasının kişiyi zalimlerden yapacağını ve

³⁸⁷ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 1: 547.

³⁸⁸ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 542-543.

³⁸⁹ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 1: 550-551.

³⁹⁰ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 545.

³⁹¹ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 1: 550-551.

durumun aksine aleyhe döneceğini ifade etmiştir.³⁹² Neseî’deki üzere misli ile yerine “saldırdığı kadar saldırın” ifadesi geçmiş olup kısas vurgusu yapılmıştır.³⁹³

Yine Neseî Bakara 214. ayetin önceki ayetler ile bağlantılı olduğunu zikretmiş olup, ayetin Hz. Peygamber’e ve Mü’minlere cesaret vermek manasına geldiğini ifade etmiştir. Bu vesile ile müşrikler ve Ehl-i kitap ile olan ihtilaflarında, kendilerinin ayetleri inkarına ve Mü’minlere karşı olan düşmanlıklarına sabretmelerinin istendiğini iletmiştir. Ebussuûd Efendi buradaki mananın Resûlullah ile ona iman edenlerin kafirlere karşı direnme, zorluklara katlanma, güçlüklerle sabretme ve tahammül gösterme hususunda teşvik anlamında olduğunu ifade etmiştir. Yine eski peygamberler ile ümmetlerinin hakkı savunmak ve batıla karşı durmak noktasında korku ve yoksulluk gibi sıkıntılar ile acılar ve hastalıklar çektiklerini; korkunç baskı karşısında kendilerinin Allah’ın işlerini en iyi bilen ve O’na en çok güvenen Hz. Peygamber ve Hz. Peygamber’in getirdiklerine tabi olan, onun nurları ile aydınlanan Mü’minlerin dahi sarsılıp bunaldıklarını ve Allah’ın yardımını sorduklarını iletmiştir. Bunun bir ihtimalle bu seviyeye gelmiş olmasından ötürü umutsuzluk sınırına dayandığını ilave etmişti.³⁹⁴ Neseî Mü’minlerin akla hayale gelmedik belalarla denenmiş olmaları ve deprem misali sarsıntıya uğradıkları belirtmiş olup, sıkıntılarının had safhaya ulaşip sıkıntı ve şiddet zamanı olabildiğince uzaması sebebiyle sabredek güçlerinin kalmadığını ve “Allah’ın yardımı ne zaman?” diye feryat ettiklerini ifade etmiştir. Bu sebeple söyleyeceklerini söylediklerini ve bunun zafer ile kurtuluş istek ve arzusu olduğunu iletmiştir. Allah’ın yardımının yakın olduğunun belirtilmesinin isteklerine karşılık verildiği ve zaferin yakın olduğu manasına geldiğini ifade etmiştir.³⁹⁵ Ebussuûd Efendi buradaki ilahi zafer vaadinin hikâye edilmesinin yeni bir zafer vaadi olduğu manasında yorumlamıştır. Yine yüksek manevi mertebelere erişmenin ancak dünya lezzetlerini terk ederek ve dünyanın meşakkatlerine katlanarak olabileceğini belirtmiş olup “Cennet, nefsin hoşlanmadığı şeylerle; cehennem de, nefsin arzu ettiği şeylerle kuşatılmıştır.” rivayetini paylaşmıştır.³⁹⁶

³⁹² Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 545.

³⁹³ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 1: 550-551.

³⁹⁴ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 575-577.

³⁹⁵ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 21-23.

³⁹⁶ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 575-577.

Nesefî Âl-i İmrân 139. ayetin de Uhud Savaşı'nda Müslümanların yenilgisi ile ilgili olduğunu belirtmiş olup, Resûlullah'ı ve ashabını teselli için olduğunu iletmiştir. Anlamının ise ele geçirilemeyen ganimetler veya ölenler ve yaralananlar için üzüntüye kapılmamaları manasında olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁷ Ebussuûd Efendi Uhud Savaşı'nda muhacirlerden Hamza b. Abdulmuttalib, Mus'ab b. Umeyr, Osman b. Maz'ûn, Abdullah b. Cahş ve Utbe'nin kölesi Sa'd olmak üzere beş ve ensârdan da 70 kişinin şehid olduğunu iletmiştir.³⁹⁸ Nesefî bu hezimet yüzünden cihad görevinden geri kalınmaması ve cihadın hep sürdürülmesi manasının olduğunu belirtmiştir. Ayetin son kısmının Müslümanların daha üstün olduğu, Uhud Savaşı'ndaki yenilginin de üstünde Bedir Savaşı'nda kendilerinin yenilgiyi tatmış oldukları manasına geldiğini iletmiştir. Yine yardım ve zafer açısından da üstün olduğunu ifade etmiştir. Sâffât suresinde geçen “Şüphesiz bizim ordumuz mutlaka onlara üstün gelecektir.” mealindeki 173. ayete³⁹⁹ atıfta bulunmuş olan Nesefî, savaşmanın Allah için, Allah'ın kelimesini ve şeriatını yüceltmek için olduğundan ötürü de şeytan adına ve küfrü yüceltmek için yapılan bir savaştan üstün olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁰ Ebussuûd Efendi ilave bir yoruma daha yer vermiş olup, bunun seleflerinin yok olduğunu gördüğünüz gibi onların da sonlarının yok olacağını bilmeniz manasına geldiğini ifade etmiştir.⁴⁰¹ Ayetin son kısmı ile ilgili Nesefî gerçekten sağlam ve sıhhatli inanç ehli olanların, ki onların imanları kalplerinin kuvvetli olmasını gerektirmekte olup Allah'ın vadine güvenmeyi ve düşmanı basit görüp önem vermemeyi gerektirir, gevşeklik göstermemesi gerektiğini iletmiştir.⁴⁰²

Nesefî Nisâ suresi 104. ayetin başındaki ifadenin ise “O düşman topluluğu takip etmekte gevşeklik (zayıflama ve çözülme) göstermeyin.” manasına geldiğini ifade etmiştir.⁴⁰³ Ebussuûd Efendi bu ayeti düşmanla karşılaşmakta kısa mızraklarla vurmakta gevşeklik göstermeyin olarak yorumlamıştır. “Ayette geçen eğer acı çekiyorsanız, onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekmektedir” ifadesi ile “gevşeklik göstermeyin” nehyinin yani yasağının gerekçesini belirtmekte olduğunu ifade etmiştir.

³⁹⁷ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2: 396-397

³⁹⁸ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1034-1035

³⁹⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Sâffât 37/173, 500.

⁴⁰⁰ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2: 396-397

⁴⁰¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1034-1035

⁴⁰² Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2: 396-397

⁴⁰³ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 3: 151-152.

Bunun Mü'minlere cesaret vermekte olduğunu belirtmiş ve acının Müslümanlara mahsus olması yerine müşterek olduğunu ifade etmiştir. Müslümanların Allah'ın dininin diğer dinlere üstün kılınması adına akılların almayacağı ahiret mükafatlarını bekledikleri için, sabrın onlara daha çok yaraşacağını ilave etmiştir. Allah'ın ilminin sınırsız olması ve bu sebeple yapılanlar ile sınırları gayet iyi bilmesi; Allah'ın emir ve yasaklarının belli hikmetler dahilinde olması ve mutlu sonlara iletmesi sebebiyle onlara uyulmasına gayret gösterilmesi gerektiğini iletmiştir. Bu ayetin nüzul sebebi olarak Küçük Bedir Savaşı gösterilmiş olup, Uhud Savaşı sonrası tekrar savaşmak için müşriklerin kuraklığı bahane ederek gelmemesi üzerine Müslümanların 8 gün boyunca Bedir'de düşmanlarını beklemeleri hadisesine dayandırılmıştır.⁴⁰⁴ Neseî ayetin son kısmının Allah'ın Mü'minlerin acılarını ve üzüntülerini bilme ve işlerini yoluna koyma hususunda hikmet sahibi olduğu manasına geldiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁵

Tespit edilen ayetlerden Nisâ suresi 74. ayette Ebussuûd Efendi, iki gruba hitaben söylenmiş olma durumları üzerinde durmuştur. Birincisi savaştan geri duran münafıklar yerine ihlaslı ve ahiret mükafatları uğrunda canlarını feda edecek Mü'minlerin savaşması üzerine hitap olunmasıdır. İkincisi ise dünya hayatını ahiret hayatına tercih edenlerin insanları savaştan alıkoymayı bırakarak ve nifaklarını terk ederek Allah yolunda savaşması üzerinedir. Ayette geçen “öldürülür veya galip gelirse” kısmını ise mücahidin kendisini ancak bu iki sonuçtan birine şartlandırması gerektiği üzere tefsir etmiştir. Öldürülmenin, galip gelmekten önce ifade edilmiş olmasının ise öldürülmenin mükafat bakımından derecesinin daha önde olması sebebiyle olduğunu belirtmiştir. Allah'ın, sadece Allah yolunda ve Allah'ın kelamını tasdik için cihad eden kimseyi şehid olarak cennete koyacağını ya da sevap ve ganimeti ile birlikte meskenine döndüreceği üzere bilgi veren *Sahîh-i Müslim* hadisini ilave etmiştir.⁴⁰⁶ Neseî de ayeti aynı yönde tevil etmiş olup Allah'ın kelimesini yüceltme ve şeriatı hâkim kılma yolunda savaşan mücahidlerin zafer kazansalar da şehid düşseler de Allah'ın dinini güçlendirmek üzere olan gayretlerine binaen büyük ecir verileceğini belirtmiştir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1411.

⁴⁰⁵ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 151-152.

⁴⁰⁶ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1334-1335.

⁴⁰⁷ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 89-90.

Bu hususla ilgili olarak *Sahîh-i Müslim*'de Hz. Peygamber'in şu şekilde dediği rivayet olunmuştur:

Yüce Allah kendi yolunda cihad eden kimseye: Onu evinden çıkararak ancak benim yolumda cihad etmek ve Allah'ın Kelimesini tasdik etmek ise onu muhakkak cennete girdirmeyi yahut nail olduğu sevap ve ganimetle beraber içinden çıkmış olduğu meskenine salimen döndürmeyi tekeffül etmiştir.

Yine Hz. Peygamber'in "Eğer ümmetim üzerine meşakkat verecek olmayaydım, hiç bir gazâ müfrezesinin ardında geri kalmamamı çok isterdim." dediği yer almaktadır. Bu iki hadis yukarıda geçen ayetlerin tevillerini desteklemektedir. Sofuoğlu alttaki hadisin şerhinde mealindeki Tevbe suresi 111 ve 112. ayetlere⁴⁰⁸ yer vermiştir.⁴⁰⁹ Bu hadislerde açıkça anlaşıldığı üzere Allah yolunda cihad edilmesi ve Allah'ın Kelimesinin tasdiki teşvik edilmiş olup, cennet veya sevap ve ganimet ile dönüş ile müjdelenmiştir. Daha önce bu manaya yakın, Tevbe suresi 52. ayette "şehitlik veya zaferden biri olmak üzere iki güzellikten biri" ifadesinin detayına da yer verilmiştir.

Sahîh-i Buhârî'de geçen bir rivayete göre de Hz. Peygamber'in gönderdiği mektupta "İyi biliniz ki, cennet kılıçların gölgeleri altındadır." ifadesi yer almaktadır.⁴¹⁰ Bu hadiste de cennetin kılıçların gölgeleri altında olması belirtilmiş olup, Allah yolunda savaşmak cennet müjdesi ile teşvik edilmiştir.

Ebussuûd Efendi tespit edilen diğer ayetlerden olan Nisâ suresi 95. ve 96. ayetleri tefsir ederken, baştaki "مِنَ الْمُؤْمِنِينَ" yani "Mü'minlerden" ifadesinin onların evde oturmalarının imanlarına hâlel getirmedeğini ifade etmiştir.⁴¹¹ Neseî ayette geçen "الصَّرَر" kelimesinin hastalık, topallık, körlük, felç olma, yatalıklık gibi durumlar ile kronik veya müzmin hastalıklar gibi herhangi bir musibet; genel olarak meydana gelen hastalık ve rahatsızlık manasına geldiğini ifade etmiştir.⁴¹² Ebussuûd Efendi zarar

⁴⁰⁸ Tevbe suresi 111. ve 112. ayetleri şu şekildedir: "Şüphesiz Allah, Mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşsınlar, öldürsünler ve ölsünler. Allah, bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak vadedmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O hâlde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır. Bunlar, tövbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû' ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır. Mü'minleri müjdele.". Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/111-112, 220.

⁴⁰⁹ Müslim, *Sahîh-i Müslim*, "Kitâbu'l-İmâre" 28, 6: 80-82

⁴¹⁰ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 22, 6: 2663-2664.

⁴¹¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1387-1393.

⁴¹² Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 135-137.

sahibi olmanın hastalık, topallık, âmâlık ve kötürümlük gibi rahatsızlıklar ile silah ve gerekli eşyaya sahip olunmaması manasına geldiğini iletmiştir.⁴¹³ Ayetin savaşa katılanlar ile katılmayanların eşit olamayacağı noktasında vurgu yaptığı ve hiçbir mazereti olmaksızın cihada katılmayanlara karşı bir azarlama, bir uyarı manası olduğu kadar onları canlandırıp harekete geçirme anlamını içerdiğini belirtmiştir. Neseî Allah'ın canları ve malları ile cihad edenleri diğerlerinden derece bakımından üstün kıldığını ve fazilet bakımından bir derece üstün bir yere getirdiği manasına geldiğini iletmiştir. Yine savaşa katılmayıp oturanlara ve mücahidlere cennetin vadedildiği manasına geldiğini belirtmiş olup, mücahidlerin özürsüz olarak oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılındığını ifade etmiştir. Ebussuûd Efendi ayetin savaştan geri kalanların kendi hallerinden utanç duymaları, derecelerinin düşmesinden sakınmaları ve rütbe yükselmeleri için cihada rağbet etmeleri için iletildiğini belirtmiştir. Bunun onların methedilmesi ve mertebeye terfîe hak kazanmalarının sebep ve illetinin bildirilmesi için olduğunu ifade etmiştir. İki fırka mertebe açısından eşit olmasa da “Allah, hepsine cenneti vadetmiştir” ifadesinin ikinci fırkanın cennetten mahrum kalabileceği vehmini ortadan kaldırdığını iletmiştir. Ebussuûd Efendi ayetin son kısmındaki dereceleri izah ederken İbn Muhayriz'den atıfla derecelerin yetmiş basamak olup, iki derece arası mesafenin en hızlı at hızıyla 70 sene olduğunu; tabiiinden Süddî'den atıfla derecelerin yedi yüz basamak olduğunu iletmiştir. Ebû Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber'in “Allah Teala, kendi yolunda cihad edenler için cennette yüz derece hazırlamıştır. Her iki derece arası uzaklık, yer ile gök arası kadardır.” dediğini iletmiştir.⁴¹⁴ Neseî cihadın *farz-ı kifâye* olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁵

Bölüm genel olarak ele alınırsa anlaşılan Müslümanlara savaş açanlara karşı savaşılmasına izin verildiği, *i'zaz-ı din* ve *i'lâ-i Kelimetullah* için cihadın teşvik edildiğidir. Bununla birlikte işkence etmek, uzuvları kesmek, kadın ve çocukları öldürmek gibi aşırıya kaçan davranışlardan kaçınılması tavsiye edilmiştir. Yine hiçbir baskı ve zulüm kalmayıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar zalimler ile savaşılması teşvik edilmiştir. Bu savaşın imtihan olması sebebiyle zorluklar ile karşılaşılabilmesi bununla birlikte gevşeklik göstermeden, üzülmeden ve sebat göstererek Allah'ın yardımının beklenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Müslümanlar savaş hususunda

⁴¹³ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1387-1393.

⁴¹⁴ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1387-1393.

⁴¹⁵ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 135-137.

düşmanlarının ummadıkları ahiret güzellikleri gibi ümitleri olması sebebiyle gevşeklik göstermemeleri gerektiği, inananların üstün gelecek olduklarına işaret edilmiştir. İnananların Allah yolunda savaşması gerekmekte olup, öldürülse de galip gelse de Allah ecrini verecektir. Yine Müslümanların canlarının ve mallarının cennet karşılığı satın alındığı bildirilmiş olup, Mü'minler içinde de cihad edenlerin ile etmeyen Mü'minler arasında cennette derece farkı olacağı müjdesi verilmiştir. Bu husus ile ilgili de Mâide suresi 54. ayetin de zikredilmesinde fayda bulunmaktadır. Ayetin konu ile ilgili kısmı, Allah'ın dininden dönülmesi gibi bir durumda Allah'ın onların yerine inanmış ve cihad eden bir toplumu getireceğidir, ki buradan insanların dini hususlarda ehemmiyet göstermesi ve cihad gibi ibadetleri bırakmamaları anlaşılabilir.⁴¹⁶

Mü'minlerin savaşa teşvik edilmesine ek olarak savaşta Allah'ın destek vereceği de zikredilmesi gereken diğer bir husustur. Bu husus ile ilgili iki ayet tespit edilmiştir. Enfâl suresi 9. ayette Mü'minlerin Rablerinden yardım istemeleri karşısında peş peşe gelen bin melek ile yardım edileceği bildirilmektedir.⁴¹⁷ Yine Enfâl suresi 10. ayette bunun Alla tarafından bir müjde olması ve Mü'minlerin kalplerinin yatışması için yapıldığı bildirilmektedir. Yine “yardımın yalnız Allah tarafında olduğu ve Allah'ın mutlak, yegâne hüküm ve hikmet sahibi olduğu” belirtilmektedir.⁴¹⁸

Tespit edilen ayetlerden Enfâl suresi 9. ayetle ilgili Ebussuûd Efendi, Mü'minlerin savaşın kaçınılmaz olduğunu anladıkları vakit Allah'a “Ey Rabbim, düşmana karşı bize yardım eyle! Ey yardım bahşeden Allah'ım; bize yardım eyle!” şeklinde yakardıklarını iletmiştir. Bu ayetle ilgili olarak; Bedir Savaşı'nda Resûlullah kafirlerin bin kişi, ashabın üç yüz on kişi olduğunu görünce Kible'ye dönerek ellerini kaldırarak “Allah'ım bana vadettiğini gerçekleştir! Allah'ım eğer bu cemaati helak edersen, yeryüzünde Sana ibadet edecek kimse kalmaz.” şeklinde ridası omzundan düşünceye kadar dua etmiş ve sonrasında Hz. Ebubekir ridasını yerden kaldırıp omuzuna atarak “Ey Allah'ın Resûlü, Rabbine olan münacatın yeter; muhakkak O, sana olan vadini

⁴¹⁶ Mâide suresi 54. ayet şu şekildedir: “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.”. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Mâide 5/54, 127.

⁴¹⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/9, 193.

⁴¹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/10, 193.

gerçekleştirecektir.” demiştir.⁴¹⁹ Neseî “istiğase” kelimesinin yardım ve medet istemek manasına geldiğini ve Müslümanların müşriklerle kesin olarak savaşacaklarını öğrenmeleri üzerine Allah’a yakarıp dua etmeye başlamaları demek olduğunu iletmiştir. Yine “istiğase” demenin zor bir durumdan veya arzulanmayan bir sondan kurtuluş istemek manasına geldiğini ifade etmiştir.⁴²⁰

Neseî Enfâl suresi 10. ayetin ise bir önceki ayet ile bağlantılı olarak azlık sebebiyle Allah’tan dilenen imdat sebebiyle Allah’ın melekleri ile yardım edeceğini ve zafere eriştirileceklerini bildirmesinin, Müslümanların yatışıp huzur bulması ve gönüllerinin pekişmesi için olduğunu ifade etmiştir. Yine zaferin meleklerden sanılmaması, asıl zafer imkanını veren ve yardımda bulunanın Allah olduğunun bilinmesi gerektiğini belirtmiştir. Zira yardım vesile olan melekler tarafından ne de başkaları tarafından değil yalnız Allah katından geldiğinin altı çizilmiştir. Cebrail ile birlikte 500 meleğin ordugahın Hz. Ebubekir’in bulunduğu sağ tarafında, Mikail komutasında 500 meleğin de ordugahın Hz. Ali’nin bulunduğu sol tarafında hepsi insan suretinde ve beyaz giysiler içinde başlarında beyaz sarıklarla sarıklarını iki omuz arasına sarkıtmış şekilde savaştıkları rivayet olunmuştur. Yine Ebû Cehil’in İbn Mesut’a “Bize gelen bu darbeler ve vuruşmalar nereden geliyor? Çünkü ortada darbeleri vuran herhangi bir kimseyi göremiyoruz.” demesi üzerine İbn Mesut’un “Meleklerden gelmektedir.” cevabı vermesi ve Ebû Cehil’in “Asıl bizi yenenler onlar oldular, siz değilsiniz bizi yenenler” şeklindeki sözü bu rivayeti destekler niteliktedir. Başka bir görüşe göre de melekler savaşa katılmamış olup Müslümanları büyük bir güç ve ordu olarak sayılarını kalabalık göstermek, savaşta sebat etmelerini sağlamak için bulunmuşlardır. Zira bütün dünyadakileri helak etmeye tek bir meleğin yeteceği ifade edilmiştir.⁴²¹ Ebussuûd Efendi de meleklerin yardımının bilfiil savaştıkları görüşünde olup, meleklerin savaşan Mü’minlerin kalplerini takviye etmek ve kendilerini daha kalabalık göstermek suretiyle yardım ettiklerini; bazı selef alimlerin görüşlerinin bu şekilde olduğunu belirtmiştir. Ayeti son kısmı hakkında Allah’ın hükmünde mağlup olmayacağını ve kararlarına karşı çıkılmayacağını zira tüm icraatlarının hikmet ve maslahat dahilinde olduğunu iletmiştir.⁴²²

⁴¹⁹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2421-2423.

⁴²⁰ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 394-395.

⁴²¹ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 396-397.

⁴²² Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2423-2424.

Bu ayetlerden anlaşılan Allah'ın kendi yolunda sebat eden Mü'minlerin yardım istemelerine karşılık icabet ettiği ve kendilerini desteklediğidir. Yardımın yalnız Allah katından olduğu bilinciyle hareket edilmesi gerektiği, vesilelerin teşvik mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Yine Allah'ın kararlarına karşı çıkılamayacağı ve hikmetin kendisinde olduğu da açıktır. Bu noktada Mü'minlerin savaşta sebat etmesi ve sabrederek yardımı yalnızca Allah'tan beklemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

2.1.10. Şehadet

Şehadet ile ilgili dört ayet tespit edilmiştir. Bu ayetlerde şehitlik “iki güzellikten biri”⁴²³ olarak ifade edilmiş, “Allah yolunda öldürülenlerin ölü zannedilmemesi istenmiş ve onların diri olarak Rableri yanında rızıklara mazhar olmakta oldukları”⁴²⁴ belirtilmiştir. Şehitlerin “arkalarından gelecek şehid kardeşlerine hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymakta oldukları”⁴²⁵ ve kendilerinin “Allah'tan gelen nimet ve keremin; Allah'ın, Mü'minlerin ecrini zayi etmeyeceği müjdesinin sevinci içinde oldukları”⁴²⁶ yer almaktadır.

Nesefî Tevbe suresi 52. ayetin ilk kısmının iki iyilikten biri olan zafer kazanmak veya Allah yolunda şehid düşmek olmak üzere iki mutluluktan birinin beklendiği anlamında olduğunu belirtmiştir. Ayetin devamının önceki ayetlerde belirtilmiş münafıklar için Allah'ın katından bir azap göndermesi veya Müslümanların eliyle kendilerine ölüm ve esaretin tattırılmasının beklendiği manasına geldiğini ifade etmiştir.⁴²⁷ Ebussuûd Efendi Müslümanların beklemesinin ya Allah katından bir azap inmesi ya da Allah'ın Müslümanların eliyle azap etmesi sonucu kendilerinin kafir olarak ölmesi manasının geldiğini ifade etmiştir.⁴²⁸ Ayetin son kısmının “siz bizim için bekleyip görün, biz de sizin sonunuzun ne olacağını bekleyip göreceğiz” anlamına geldiğini belirtmiştir.⁴²⁹

⁴²³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/52, 211.

⁴²⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/169, 81.

⁴²⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/170, 81.

⁴²⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/171, 81.

⁴²⁷ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 4: 572-573.

⁴²⁸ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2614-2615.

⁴²⁹ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 4: 572-573.

Diğer bir ayet olan Âl-i İmrân suresi 169. ayeti Ebussuûd Efendi, bir önceki ayet ile değerlendirek savaştan kaçmanın fayda sağlamayacağını, Allah yolunda ölmenin aslında sakınılacak bir durum olmadığını ve aksine insanların bu yolda yarışmaları gerektiğini ifade etmiştir. Bu ayetteki “Allah yolunda öldürülenler” ifadesinin, Uhud şehitleri olan muhacirlerden Hamza b. Abdulmuttalib, Mus’ab b. Umeyr, Osman b. Şihâb ve Abdullah b. Cahş ve kalanları ensârdan olmak üzere toplam 70 kişi olduğu belirtilmiştir. Onların diri olduklarının, cennette rızıklandırıldıklarının bilinmesi gerektiği ve “Rableri katında” ifadesinin Rabb’a yakınlık manasına geldiğini, “terbiye ve kemale erdirme” manasına gelen Rabb unvanı ile zikredilmesinin onlar için fazlasıyla ikram olduğunu ilave etmiştir. İmam Vâhidî’den rivayetle Hz. Peygamberden gelen en sahih rivayetin “Şehitlerin ruhları yeşil kuşlar misali suretler içindedir; onlar rızıklanırlar, yerler ve nimetlenirler.” şeklinde olduğunu; yine başka bir rivayette “Sizin kardeşleriniz Uhud’da şehid olunca, Allah Teala, onların ruhlarını yeşil kuşlar misali suretlerin içlerine koydu; onlar cennet ırmaklarında dolaşırlar.” şeklinde ifade edildiğini ve bir rivayete göre de “Onlar cennet ırmaklarından su içerler, cennet meyvelerinden yerler, cennette istedikleri yere uçarlar ve Arş’ın gölgesinde asılı bulunan altından kandillere inip orada barınırlar.” olarak nakledildiğini belirtmiştir.⁴³⁰ Neseî hitabın Resûlullah’a olduğu gibi herkese olduğunu iletmiştir. “يُرْزُقُونَ” ifadesini yeme ve içme olarak kabul etmiş olan Neseî bunun onların yaşamakta olduklarının teyit edilmesi için olduğunu ifade etmiştir.⁴³¹

Ebussuûd Efendi Âl-i İmrân suresi 170. ayetin tefsirinde ise şehitlerin Allah’ın kendilerine lütuf ve kereminden bahşettiği şehadet mertebesi ve şerefi, ebedi hayat kurtuluşu, Allah’a yakınlık ve ebedi nimetlerden hemen faydalanmaları gibi sebepler vasıtasıyla sevinçli ve mutlu olduklarını ifade etmiştir. Yine onların arkalarında bıraktıkları ve henüz Allah yolunda öldürülmemiş ve kendilerine katılmamış şehid adayı kardeşlerinin de şehadetleri sonrasında aynı ebedi hayata kavuşacak olmaları, onları korkutacak ve canlarını sıkacak bir şeyle karşılaşmayacaklarını, ellerinden bir şeyin gittiğine üzülmeceklerinin farkında olmuş olmalarının sevinci içinde olduklarını ilave etmiştir. Arkalarında bıraktıkları şehid adayı kardeşlerinin de Allah yolunda öldürülmekten korkmadıklarını bilfiil görmeleri sebebiyle sevinçli

⁴³⁰ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1089-1090.

⁴³¹ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 445-446.

olduklarını, şehitliğin çekinilip korkulacak bir şey olmasından da öte rağbet edilmesi gereken ebedi saadetin bir kapısı olduğunu belirtmiştir. Bu ayetteki mananın korku ve üzüntünün olmayacağı üzere olduğunu eklemiştir.⁴³² Neseî bu sevincin Allah'ın kendilerine şehitliği vermesi, buna muvafık kılması sebebiyle Allah'a yakın olmaları ve yaşıyor olmaları bakımından olduğunu ifade etmiştir. Yine Allah'ın kendilerini ikram ve ihsanda bulunmak suretiyle başkalarından üstün kılmış olması ile cennet rızık ve nimetlerini kendilerine derhal ikram etmesi bakımından olduğunu ilave etmiştir. Şehitlerin müjdelemek istemelerini de arkalarından gelen mücahid kardeşlerinin cihad ibadetine daha ciddi sarılmalarını istemeleri olarak yorumlamıştır. Yine şehitler mertebesine ulaşmanın teşvik edilip özendirilmesi manasına da geldiğini ifade etmiştir. Şehitlerin bu sebeplerle üzüntü duymayacağını belirtmiştir.⁴³³

Tespit edilen diğer bir ayet olan Âl-i İmrân suresi 171. ayet hakkında Ebussuûd Efendi, bir önceki ayette geçen “sevinç duymak” manasına gelen “اسْتَبْشِرْ” ifadesinin tekrar etmesinin, bunun sadece korku ve üzüntü olmaması sevincinden öte olarak değer ve kıymeti ölçülemeyecek nimet, yani amellerin sevabının da sevinci olduğunu belirtmiştir. Bunun bir önceki ayetteki mananın şehid kardeşlerinin halleri hakkında, bu ayetin ise kendi halleri hakkında olmasının da mümkün olabileceğini iletmiştir. Mü'minlerden kastın ya bizatihi şehitler olduğunu ya da şehitlerin de dahil oldukları bütün Mü'minler olduğunu ifade etmiştir. Kastın şehitler olması durumunda iman rütbelerinin yüksekliğini ve eriştikleri saadetin kaynağı olmalarını belirtmek için olabileceğini; Mü'minler olması durumunda ise iman karşılığı mükafatlarının tam olarak verileceği ve kardeşleri olmaları hasebiyle şehitlerin için de sevinç sebebi manasında olabileceğini belirtmiştir. Ayette geçen “أَنَّ” kelimesinin “لَنْ” olarak da okunduğunu ve bunun “Allah Mü'minlerin mükafatını asla zayi etmez.” manasına geldiğini ilave etmiş olup, bunun iman etmemiş insanların amellerinin mükafatı olmayacağı anlamına geleceğini izah etmiştir. Bu ayetlerin Mü'minler için bir felah müjdesi olduğunu cihad, şehitlik, taat ve ibadetleri arttırmak için büyük bir teşvik olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁴ Neseî şehitlerin ecirlerinin zayi edilmesinin aksine çok daha fazlasının verileceğinin mutluluğunu yaşadıklarını belirtmiştir.⁴³⁵

⁴³² Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1090-1091.

⁴³³ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 445-446.

⁴³⁴ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1091.

⁴³⁵ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 448.

Bu ayetlere ilave olarak *Sahîh-i Buhârî*'de geçmekte olan bir rivayete göre Hz. Peygamber'in "Bizden (Allah yolunda) öldürülen, cennete gider." demesi üzerine Hz. Ömer "Bizim maktullerimiz cennette, müşriklerin maktulleri cehennemde değiller mi?" diye sormuş, Hz. Peygamber de "Evet, öyledir." buyurmuştur.⁴³⁶ Bu rivayetten Allah yolunda öldürülenlerin cennete, müşriklerden ölenlerin de cehenneme gideceği anlaşılmaktadır. Bir başka rivayette de Câbir'in babasının organları kesilmiş halde Hz. Peygamber'e getirildiği ve önüne konulduğu ifade edilmiştir. O esnada Hz. Peygamber'in feryat eden bir kadın sesi işittiği ve "Niçin ağlıyor -yahut: ağlamasa damlekler o şehide kanatlarıyla gölge yapmakta devam ediyorlar." dediği rivayet edilmiştir. Bu rivayette "şehid kaldırılıncaya kadar" lâfzının olup olmadığını sorulması üzerine Sufyân b. Uyeyne'nin "Belki bu lafzı Câbir söyledi." dediği iletilmiştir.⁴³⁷ Bu hadisten de şehitliğin üzülecek bir durum olmadığı anlaşılabilir. Zira melekler şehide gölge yapmaktadırlar ki bu kalıcı ahiret yurdu için bir şereftir. Yine meleklerin kanatlarıyla gölge yapması herkese nasip olacak bir durum olmayıp Allah'ın şehitlik nimetine kavuşturması ve ebedi saadeti nasip etmesi sebebiyle şükretmek gerekir. Bu rivayetlerden anlaşılması gereken Allah yolunda öldürülenlerin cennete gideceğidir.

Şehadet ile ilgili başka bir rivayette Hz. Peygamber'in "Cennete giren hiçbir kimse, yeryüzündeki her şeye malik olmak üzere dâhi olsa, tekrar dünyaya dönmeyi istemez. Bundan şehid müstesnadır. O, görmekte olduğu kerametten dolayı tekrar dünyaya dönmeyi ve on kere öldürülmeyi temenni eder." dediği ifade edilmiştir. Sofuoğlu İbn Battâl'a atıfta bulunarak bu hadisin şehitlik hakkında gelmiş en faziletli hadis olduğunu ifade etmiştir. "Halis iyilik" manasına gelen *birr* amellerin içinde cihattan başka nefsin karşılık ve bedel olacağı bir amelin olmadığını ifade etmiş olup cihadın sevabının büyük olmasını buna bağlamıştır.⁴³⁸ Bu hadiste yine şehitlik müjdelenmiş olup, cennete girenlerin gördüğü ikramlardan dolayı dünyaya geri dönmek istemeyeceğini bununla birlikte şehidin gördüğü ikramdan dolayı tekrar dönüp tekrar öldürülmeyi isteyeceği belirtilmiştir. Nasıl keramet görmektedir ki bu dünyanın en acı ve en zor olan hali bile onun için defalarca yaşanılmak istenen bir noktada durmaktadır.

⁴³⁶ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 22, 6: 2663.

⁴³⁷ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 20, 6: 2662.

⁴³⁸ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 21, 6: 2662-2663.

Yine bir başka rivayette Hz. Peygamber'in "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Allah yolunda yaralanan hiçbir kimse müstesna olmamak üzere -ki Allah kendi yolunda yaralananı en bilendir- muhakkak kıyamet gününde, rengi kan rengi; kokusu ise misk kokusu hâlinde gelir." müjdesini verdiği yer almaktadır. Sofuoğlu şehidin, şehid olduğu üzere yaralı hali ile gelmesinin hikmetinin Allah yolunda hayatını feda ettiğinin şahidi olarak halinin devamlı kendisi ile bulunması olduğunu iletmiştir. Kendisinin kanlı elbisesi ile yıkanmadan ve üzerindeki şehid kanı giderilmeden gömüleceğinin bu sebepten olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁹ Şehitlerin koku ile şereflendirilmiş olması, şehadetin teşviki olarak okunabilir.

Sahih-i Buhârî'de geçen diğer bir rivayette Resûlullah'ın katıldığı harplerinden birinde sahâbelerin içinde bir adamın düşman ordusundan ayrı düşen veya orduya katılmamış her düşmanı amansızca takip edip kılıcıyla vurduğu nakledilmektedir. Sahâbeler arasından bir sözcünün bu adam hakkında "Bugün bizden hiçbir kişi falanın gösterdiği kahramanlık derecesinde yeterlilik gösteremedi!" demesi üzerine Hz. Peygamber'in "Fakat o, cehennem ehliendir!" buyurduğu zikredilmektedir. Bunun üzerine sahâbelerden birinin "Ben o kimseyle beraber olup onu gözleyeceğim." dediği ve o adamın beraberinde harp sahasına çıkıp saffın neresinde durursa onunla beraber durduğu ifade edilmektedir. Nihayet bu adamın ağır bir şekilde yaralandığı ve ağır yara acısı sebebiyle ölümünü çabuklatmak istediği belirtilmektedir. Rivayete göre bu adam kılıcının demirini yere koymuş ve kılıcının sivri kısmını da iki memesi arasına koymak suretiyle kılıcın üstüne meyledip yüklenmiş ve kendini öldürmüştür. Gördüğü olay üzerine onu gözeten Huzâalî sahâbe Resûlullah'ın yanına varmış ve "Şehadet ederim ki, Sen muhakkak Allah'ın Resûlü'sün." demiştir. Resûlullah'ın "Bu (şehadetin sebebi) nedir?" diye sorması üzerine sahâbe şu şekilde cevap vermiştir:

Biraz evvel şu cehennem ehlienden olduğunu söylediğin kişi; işte onun hakkında verdiğiniz haberi insanlar büyüttü. Ben de: 'Ben sizin için bu adamı izleyip gözetleyeceğim dedim.' ve hakikaten arkası sıra çıkıp, onun her hareketini araştırdım. Sonunda bu adam ağır surette yaralandı. Ve ölümün çabuk gelmesini isteyerek kılıcının demirini yere, keskin ağzını da iki memesi arasına koydu. Sonra kılıcının üstüne meyledip yüklendi. Ve bu suretle kendisini öldürdü.

⁴³⁹ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, 6: 2650.

Buna yanıt olarak Resûlullah'ın şu şekilde buyurduğu zikredilmiştir:

Şüphesiz bir kısım adam vardır ki, insanlara görünen işlerde cennet ehline yaraşan hayırlı işler yapar. Hâlbuki o, cehennem ehлиндendir. Ve yine insanlardan öyle kimse vardır ki, insanlara görünen işlerde cehennem ehlinin yapacağı kötü işler yapar. Hâlbuki o, cennet ehлиндendir.

Bu hadisin başlığı “Bir kimse kesin surette ‘falan şehittir’ demez.” olup, kimin şehid olup olmadığını ancak Allah'ın ve Allah'ın vahiy yoluyla bildirdiği peygamberin bilebileceğini ifade etmiştir. İnsanların niyetlerinin Allah'tan başkasınca bilinmeyeceği ifade edilmiştir. Yine aynı başlık altında “Ebû Hureyre de Hz. Peygamber'den şunu söyledi: ‘Allah kendi yolunda mücahede edenleri en bilendir; Allah kendi yolunda yaralananları en bilendir.’ (yani bunları Allah'ın bildirdiği kimseden başkası bilmez).” hadisine yer vermiştir. Sofuoğlu sahâbelerin hadiste bahsi geçen adamın cihad işinde üstün olduğunu düşündüklerini ve “eğer bu öldürülmüş olsa, muhakkak şehittir” dediklerini; intihar ettiği ortaya çıkınca da zahiren şehid hükmü verilse de bu tür ihtimallerden dolayı “kesin olarak o şehittir” denemeyeceğinin anlaşıldığını iletmiştir.⁴⁴⁰ Bu rivayetten anlaşılan her ne kadar şehadet yüce bir makam olsa da batında niyet gibi zahiren görünmeyen hususları barındırdığı için kesin hükümlerden kaçınmak gerekmektedir. Kimsenin son nefese kadar akıbeti belli olmadığı için belki “kesin şehittir” demek yerine “İnşallah şehittir” demek suretiyle hüküm vermektен öte temennide bulunmak daha yerinde olacaktır.⁴⁴¹

Şehadet ile ilgili diğer bir rivayette de Hz. Peygamber'in Uhud dönüşü on kişilik bir topluluğu Âsım b. Sâbit el-Ensârî kumandanlığında keşif kolu seriyyesi olarak gönderdiği yer almaktadır. Bu seriyyenin el-Hed mevkiine vardıkları vakit Hüzeyl kabilesinden Lihyânoğulları denilen aşirete haber verildiği ve hepsi iyi atıcı iki yüze yakın bir topluluğun seriyyedekilerin takip etmek üzere etrafa dağıldıkları belirtilmektedir. Seriyyedekiler yerde bir hurma bulmuş ve izlerini tespit etmişlerdir. Seriyye kumandanı Âsım ve arkadaşları takipçileri fark edince yüksekçe bir yere çıkıp savunma yapmak istedilerse de takipçiler onların etrafını kuşatarak “Aşağıya inin ve ellerinizle kendilerinizi bize verin, teslim edin; sizin için ahd ve misak vardır, biz sizden hiçbir kimseyi öldürmeyiz.” demişlerdir. Seriyye kumandanı Âsım b. Sâbit'in

⁴⁴⁰ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 76, 6: 2721-2723.

⁴⁴¹ Bu hadisi ve yorumunu okurken Kehf suresi 23 ve 24. ayetlerindeki kesin ifadeler yerine Allah'ın adının anıldığı ifadelerin tercih edilmiş olması üzerine de düşünülebilir.

“Bana gelince, Allah’a yemin ederim ki, ben bugün bir kâfirin zimmetine, yani ahbine razı olup inmem. Yâ Allah! Bizden peygamberine haber ver.” demesi üzerine kafirler Müslümanlara ok atmışlardır. Bunun üzerine Âsım b. Sâbit’in de aralarında bulunduğu yedi kişi şehid olmuş, Hubeyb b. Adî el-Ensârî el-Evsî, Zeyd b. Desine b. Muâviye el-Ensârî ve Abdullah b. Târik olmak üzere kalan üç kişi de ahd ve misak ile inmişlerdir. Kafirlerin bunları ele geçirdiklerinde yaylarının kirişlerini çözerek Müslümanları bağlamaları üzerine Abdullah b. Târik “İşte bu ilk gadrdir. Vallahi ben sizlerle beraber olmuyorum.” ve Âsım ve altı şehidi kastederek “Muhakkak şunlarda uyulacak bir örnek vardır.” demesi üzerine kafirler hemen kendisini çekip sürüklemek suretiyle kendileriyle beraber olmaya yani gelmeye zorlamışlardır. Abdullah b. Târik’in kabul etmeyip dayatması üzerine kendisini şehid etmişlerdir. Kalan iki sahâbenin Mekke’de satıldığı ifade edilmiştir.⁴⁴² Buradan sayının ve kuvvetin az olması durumunda mücadele etmenin de teslim olmanın da teslim olduktan sonra caymanın da tercih edilebileceği anlaşılmaktadır. Nitekim aynı rivayette üç örnek de yer almaktadır.

Aynı rivayette Âsım b. Sâbit’in vurulduğu gün yaptığı duasının Allah tarafından kabul buyrulduğu ve Hz. Peygamber’in sahâbelerine onların haberini ve vurulup öldürdüklerini iletmediği yer almaktadır. Kureyşli kafirler Bedir günü büyüklerinden birini öldürdüğü için Âsım’ın öldürüldüğü haberini aldıkları vakit cesedinden parça getirilmesi için elçi göndermişlerdir. Bu sırada Allah tarafından Âsım’ın cesedi üzerine bal arılarından bir bulut gönderilmiş ve kendisini korumuştur. Sonrasında ise kimsenin ondan bir parça kesmeye gücünün yetmediği bilgisi bulunmaktadır.⁴⁴³ Buradan Allah için mücadele verenlerin izzet ve şerefini Allah’ın koruduğu anlaşılabilir.

Rivayette Hubeyb b. Adî el-Ensârî el-Evsî’nin satıldığı aile tarafından öldürülmek istendiği de belirtilmiştir. Hubeyb’in demir bağlar içinde bağlanmış iken ve Mekke’de hiç üzüm olmamasına rağmen üzüm yerken bulunduğu dair bilgi yer almaktadır. Bunu ileten kadın “Şüphesiz bu, Allah tarafından bir rızktır ki, Allah onu Hubeyb’e rızık yapmıştı.” demiştir. Hubeyb’in öldürülmeden önce Harem’den dışarı çıkardıkları vakit “Beni serbest bırakın da iki rekât namaz kılayım.” dediği ve iki rekât namaz

⁴⁴² Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 169, 6: 2836-2839.

⁴⁴³ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 169, 6: 2840.

kıldığı ifade edilmiştir. Yine namazı kısa tutarak “Eğer bende ölüm korkusu olduğunu sanmanız olmasaydı, ben bu namazı elbette daha uzun kılardım. Yâ Allah, onlardan kimseyi bırakma, hepsini helâk eyle.” diye beddua etmiştir. Yine rivayette Hubeyb’in bağlanarak öldürülen her Müslümanın ölümü öncesi iki rekât namaz kılma sünnetini kanunlaştıran kişi olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴⁴ Buradan gücün yetmeyeceği ve zayıf düşüleceği vakitlerde teslim olunması ve sabredilmesi durumunda da Allah’ın izni ile bir beis olmayacağı anlaşılmaktadır. Bu olay genel olarak değerlendirildiğinde Allah’ın, Âsım b. Sâbit’in duasını kabul etmek ve cesedini muhafaza etmek suretiyle izzetini muhafaza ettiği anlaşılabilir. Yine Hubeyb’e ikram vermek suretiyle lütufta bulunduğu da anlaşılmaktadır. İnsanların fitratlarının farklı olması hasebiyle herkesin zorluklar karşısında vereceği cevap niteliğinde imtihanın nihayetlenmesi ve ona mukabil karşılığının alınması buradan anlaşılabilir.

Tüm bunlar toparlanacak olursa, bir savaşın nihayetinin Mü’minler için zafer veya şehadet olmak üzere iki güzellikten biri olarak beklendiği anlaşılmaktadır. Yine şehid olunması durumunda, şehitlerin ölü zannedilmemesi gerektiği ve kendilerinin Allah katında rızıklandırıldıkları ayet ve hadisler ile sabittir. Yine kendilerinin gördükleri ikram vesilesiyle sevinç içinde oldukları iletilmiştir. Şehitlerin yeşil kuşlar misali cennette gezdikleri ve kıyamet gününde yaralarından misk kokusu ile gelecekleri müjdelenmiştir. Buradan İslam’da şehadetin ne denli yüce bir makam olduğu anlaşılabilir. Sayının ve gücün zayıf olması durumunda mücadele edilip şehit düşülmesi, teslim olunması veya teslim olduktan sonra cayıp savaşıma devam edilmesinin tercih edilmesinde bir mahzur olmayacağı anlaşılmaktadır.

2.1.11. Sonuç

Bu bölümde cihadın tanımı verilmiş olup bu kapsamda Müslümanlar için savaşın önemi, savaşın şartları, savaşa hazırlıklı olunması, savaştan kaçılmaması gerektiği, savaşa teşvik ve şehadet gibi konular ele alınmıştır. Tüm bunlar değerlendirildiğinde İslam’ın savaş hakkındaki genel yaklaşımları “savaş kuramı” olarak derlenmiş olup genel bir bakış açısı oluşturmaya çalışılmıştır. Genel olarak şu tespitler yapılabilir:

⁴⁴⁴ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 169, 6: 2839-2840.

1. Ancak Allah rızası için savaşılmalıdır. Bu, Allah'ın kelimesinin yayılmasını ve dinin izzetinin korunmasını kapsamaktadır.
2. Pervasızca Müslümanlar ile savaşmaktan çekinmeyenler ile anlaşmaları bozanlara karşı en şiddetli biçimde cevap verilmelidir.
3. Sabırlı Müslümanlar bire iki oranda bir kuvvete Allah'ın yardımıyla galip geleceklerdir.
4. Kendilerine eman verilmiş olmalarına rağmen ihanet edenlere karşı ihanetlerinin bedeli olarak en şiddetli ceza verilmelidir.
5. Korumanın sağlanamadığı durumlarda cizye alınmaz, hatta geri teslim edilir.
6. Savaş Müslümanlar için bir imtihan vesilesidir. Yalvarıp duran mazlumlar uğrunda savaşa çıkılmaması da imtihan dahilindedir.
7. Ölüm belirli bir vakte bağlı olmakla birlikte, savaşmak her vakit ölüm manasına gelmediği gibi, savaştan kaçmak da her vakit ölümden kurtuluş manasına gelmez.
8. Savaşta öldüren bireyler olmayıp Allah olması sebebiyle öldürmekle övünmek hoş karşılanmamıştır.
9. Savaşta istenmesi gereken ölümün kendisi değildir. Kafirlere karşı galip gelmek ve şehadet mertebesine erişmek niyetlenmelidir.
10. Kendilerini Rabblerine adanmış gerçek Mü'minler Allah'tan af dileyerek savaşta sebat ve zafer dilerler.
11. Münafıklar savaş hakkında şartlara göre şekil alır, savaşa çıkmakta ağır davranır ve savaştan geri dururlar. Savaşa girmeleri dahilinde fitne ve bozgunculuğa sebep olurlar.
12. İman edenler kafirlere itaat etmemeli, onlar ile aralarında mesafe bırakmalı ve yardımı ancak Allah'tan beklemelidirler.
13. Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, savaşmaları için izin verilmiştir.
14. Allah ve Resûlü'nün haram saydıklarını haram saymayan ve hak dini İslam edinmeyenlere karşı savaşılması savaşın sebeplerindedir ve bu cizyeyi elleri ile boyun bükerek verinceye kadar sürecektir.
15. Cizye karşılığı barış anlaşması yapılabilir, savaştan amaç zulmü ve saldırı ihtimalini ortadan kaldırmaktır.
16. Müslümanlar sabır hususunda düşmanlarını geçmelidirler.
17. Müslümanlar güçleri yettiğince kuvvet toplamalıdır.

18. Müşriklerin zulmüne uğramış Müslümanlara müşrikler ile savaşmak için izin verilmiştir.

19. Savaş anında başa gelecek olan ancak Allah'ın izniyle gelir.

20. Savaştan kaçılması büyük günahlardan kabul edilmiş olup savaşta taktiksel çekilmeye izin verilmiştir. Bununla birlikte tekrar savaşmak ya da bir birliğe katılmak hariç düşmana arka dönülmesinin Allah'ın gazabına sebep olacağı ve böyle yapanların sonunun cehennem olacağı belirtilmiştir.

21. Müslümanlar cihada teşvik edilmiş olup; işkence, uzuvların kesilmesi, kadın ve çocukların öldürülmesi gibi aşırıya kaçan davranışlardan kaçınılması tavsiye edilmiştir.

22. Cihad eden Mü'minler ile etmeyen Mü'minler arasında cennette derece farkı olacaktır.

23. Müslümanlar zafer veya şehadet olmak üzere iki güzellikten birini beklerler.

24. Şehitler yeşil kuşlar misali cennette gezmektedirler ve kıyamet gününde yaralarından misk kokusu yayılarak geleceklerdir.

25. Savaş kararı toplumsal bir karar olması sebebiyle devlet başkanınca istişare ile alınacaktır.

2.2. SAVAŞ HUKUKU

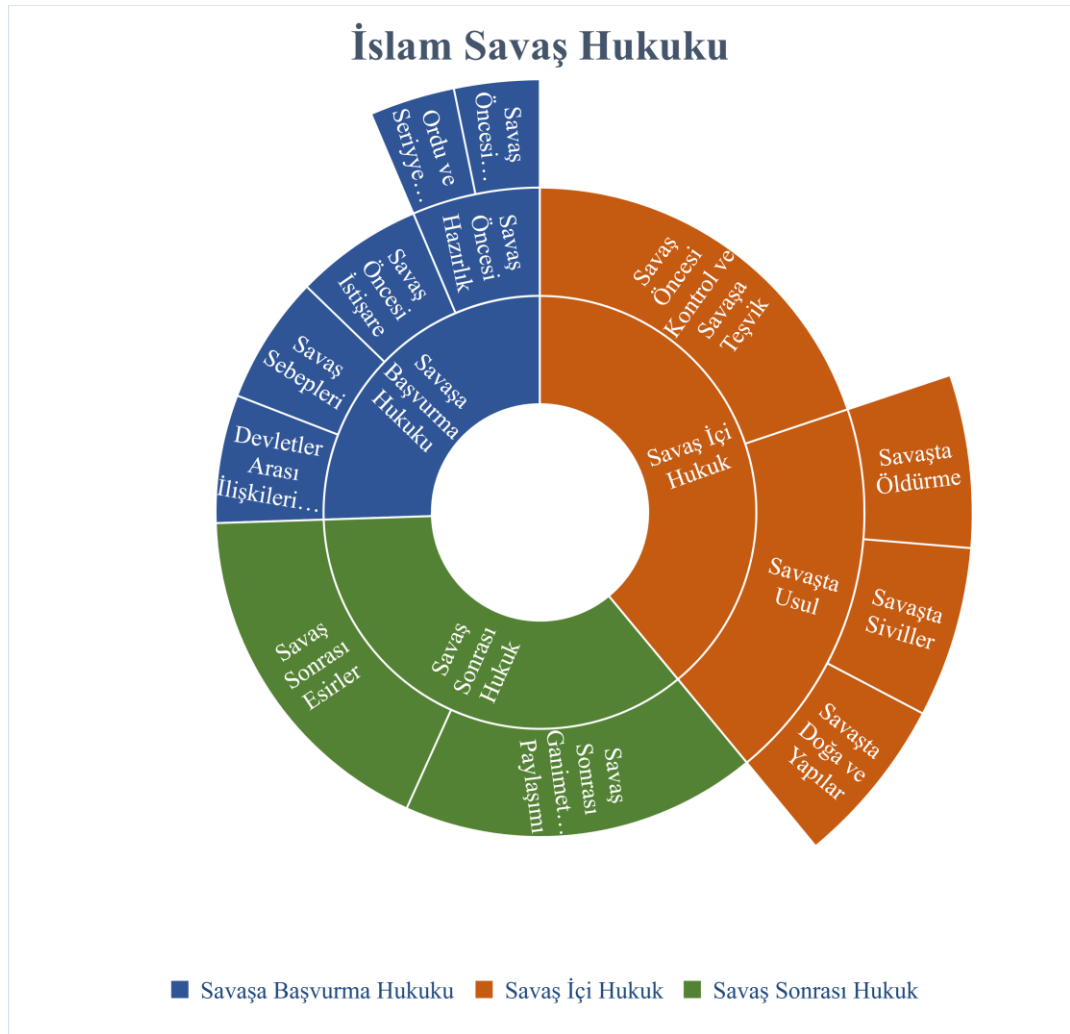
Bu bölümde savaş kuramına ek olarak savaşın uygulanma ilkelerini izah etmek için savaş hukuku ifadesi kullanılmıştır. İslam savaş hukukunun sistematik bir şekilde incelenmesi adına, savaş hukuku “savaşa başvurma hukuku”, “savaş içi hukuk” ve “savaş sonrası hukuk” olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Bu sınıflandırma ile İslam savaş hukukunun dönemsel olarak detaylı bir incelemesinin yapılması hedeflenmiştir. İslam dini her hususta düzenleme getirdiği gibi savaş hususunda da düzenleme getirmiştir. Savaş kuramına ek olarak savaşın uygulanması hususunda da kendine özgü bir yaklaşımı bulunmaktadır. Cihad ile ilgili dönemsel bir sınıflandırma ile karşılaşmadım. Bu sınıflandırmanın metodoloji ile ilgili olduğu için kullanılmasında mahsur görmemekteyim. Bununla birlikte savaş konusunda olmasa da başka hususlarda bu türden birçok sınıflandırma mevcut olup başka çalışmaların konusudur.

Bu sınıflandırmayı kullanırken savaş hukukunun alt başlıklarından “savaşa başvurma hukuku” başlığı altında öncelikle “devletler arası ilişkilerin kökeni ve eman” başlığına yer verilmiş ve uluslararası yapının temelini ne olduğu açıklanmaya gayret edilmiştir. Bu yapılırken klasik dönem ulema ve modern dönem düşünürleri karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve düşünsel farklılaşmanın nedeni tespit edilmeye çalışılmıştır. Başlık altında *eman* hakkında da bilgi verilmiştir. Sonrasında “savaş sebepleri” başlığı altında İslam’da nelerin savaş gerekçesi olabileceği anlaşılmaya çalışılmıştır. “Savaş öncesi istişare” başlığı altında Hz. Peygamber’in istişare ettiği örneklere yer verilmiştir. “Savaş öncesi hazırlık” başlığı altında “savaş öncesi istihbarat” ile “ordu ve seriyye hazırlanması” bahisleri ele alınmıştır. Bu başlıklarda ilk dönemde istihbarat, ordu ve seriyye gibi askeri kavramların karşılığının ne olduğu ve nasıl bir yaklaşımla yönetildiği ifade edilmiştir.

“Savaş içi hukuk” ile ilgili “savaş öncesi kontrol ve savaşa teşvik” ile “savaşta usul” başlıklarına yer verilmiştir. “Savaş öncesi kontrol ve savaşa teşvik” başlığı altında savaşın hemen öncesinde kontrol yapılmasının ve savaşanların savaşa teşvik edilmesinin önemini altı çizilmiştir. “Savaşta usul” başlığı da “savaşta öldürme”, “savaşta siviller” ve “savaşta doğa” başlıkları altında incelenmiştir. “Savaşta öldürme” başlığı altında, savaşta öldürme eylemi ile ilgili ana ve yardımcı kaynaklarda yer alan

bilgiler verilmiştir. “Savaşta siviller” başlığı altında ise savaşta sivillerin konumunun ne olduğu izah edilmeye çalışılmıştır. “Savaşta doğa” başlığı altında savaş esnasında doğanın konumu ve doğanın ne şekilde kullanıldığı ifade edilmiştir.

“Savaş sonrası hukuk” başlığı altında da “savaş sonrası ganimetlerin paylaşımı” ve “savaş sonrası esirler” başlıklarına yer verilmiştir. “Savaş sonrası ganimetlerin paylaşımı” başlığı altında ganimetler ve paylaşımı hakkında bilgi verilmiş, ne şekilde paylaşım yapılacağı izah edilmeye çalışılmıştır. Yine “savaş sonrası esirler” başlığı altında esirler ile ilgili hükümlere dair bilgi verilmiştir. “Savaşa başvurma hukuku”, “savaş içi hukuk” ve “savaş sonrası hukuk” ile bu başlıkların alt başlıkları toparlandığı vakit savaş hukuku şu şekil ile incelenebilir:

Şekil 1.2. İslam Savaş Hukuku

2.2.1. SAVAŞA BAŞVURMA HUKUKU

Bu bölümde savaşa başvurma hukuku açıklanacak olup, savaş öncesi dönemi kapsamaktadır. Savaş öncesi devletler arası ilişkiler, kullandıkları hukuki sistemler, savaş sebepleri, savaş öncesi karar alma mekanizmaları, savaş hazırlıklarını kapsamaktadır. İslam'ın geldiği dönemin anlaşılması için devletler arası ilişkiler ve eman sisteminin anlaşılması gerekmektedir. İslam'da devletlerarası ilişkilerin kökeninin ne olduğu Müslüman alimlerce tartışılmıştır. Bu manada dönemin makro ve mikro kuvvetlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin ve anlaşmalarının anlaşılması İslam'ın ilk döneminde uluslararası ilişkilerinin yapısı hakkında bir çerçeve oluşturacaktır. Hz. Peygamber'in hangi dönemlerde barış yaptığı ve hangi sebepler ile savaştığı bu başlığın konusudur. Yine savaşa nasıl hazırlandıkları, askeri hazırlıkları nasıl yaptıkları da incelenmiştir. Savaş öncesinde istihbaratı nasıl kullandıkları hakkında ana kaynaklardan örnekler verilmiştir. Yine ordu ve seriyye hazırlanmasının nasıl olduğu hakkında da incelemeler yapılmıştır. Tüm bunlar ile savaş öncesinde savaşın hem düşünsel hem de aksiyonel yapısının anlaşılması amaçlanmıştır.

2.2.1.1 Devletler Arası İlişkilerin Kökeni ve Eman

Savaşın hangi koşullarda yapılacağı noktasında İslam alimlerinin fikirlerinde çeşitlilik bulunmaktadır. Bu farklılaşmanın temelinde İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de hem barışı hem savaşı ön plana alan ayetlerin bulunması yatmaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in söz ve fiilleriyle hem barışçı hem de savaşçı yönünün bulunması ve Medine döneminde iki şekil üzere de devam ediyor olması fukahayı görüş ayrılığına itmiştir. Diğer bir görüş ayrılığı da ayetlerin nesih edilip edilmediği üzeredir. Genel olarak bakıldığında ise Hz. Peygamber ve *Hulefâ-yı Râşidîn* dönemlerindeki fetihlerin ve askeri faaliyetlerin galibiyet ruhu ile uluslararası ilişkilerin temelini savaş üzere olduğu, bunun yanı sıra azınlıkta ve zayıf kaldığı dönemlerde ise geri kalmışlık psikolojisi ile istisnalar dışında pasif bir barışın anlayışının benimsendiği anlaşılmaktadır.⁴⁴⁵

⁴⁴⁵ Ahmet Yaman, "İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler," *Diyanet İlmî Dergi* 28, Sayı:2, (Nisan-Mayıs-Haziran 1992): 115-126.

Uluslararası ilişkilerin temelini savaş olduğunu düşünen fukaha genel olarak dünyayı *darul İslam* ve *darul harb* olarak ikiye ayırmış olup Kur'an'daki kıtal ayetlerinin zahir ve mutlaklığı üzerine İslam devleti ile gayrimüslim devletler arasındaki ilişkinin savaş esasına dayandığı görüşü kabul edilmiştir. Bir görüşe göre müşriklerle Müslüman oluncaya ya da cizye vermeyi kabul edinceye kadar savaşmak farzdır. Başka bir görüşe göre Ehl-i kitap ve Mecusiler ile Müslüman oluncaya veya cizye verinceye kadar savaşılır.⁴⁴⁶ Bu hükme varmada kıtal ayetlerindeki mutlaklık ve bu ayetlerin barış ile ilgili müsamaha gösterme, aldırış etmeme ve af temalı ayetlerin neshedilmiş olduğu üzere olan yaklaşımdır. Bu ayetlerin bir kısmı “Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın...”⁴⁴⁷, “Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.”⁴⁴⁸, “...Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın...”⁴⁴⁹, “Ey iman edenler! Kâfirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar...”⁴⁵⁰, “Ey Peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et...”⁴⁵¹, “Hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın...”⁴⁵² ve “Sakin zaaf göstermeyin. Üstün olduğunuz hâlde barışa çağırmayın...”⁴⁵³ şeklindedir. Muhammed suresi 35. ayeti⁴⁵⁴ zaruret hali dışında kafirlerle anlaşma ve sulh yapmanın yasaklanmasına ve Müslümanların zayıf olmaları durumu müstesna, cihadı terk etmenin haramlığına delil kabul edilmiştir.⁴⁵⁵ İlgili “Benim rızıkım mızrağımın gölgesi altında kılındı. Horluk ve cizye vermek de benim emrime muhalefet edenler üzerine kılındı.”⁴⁵⁶, “Bana insanlar 'lâ ilahe İllallah' deyinceye kadar onlarla harb etmeliğim emrolundu. Her kim 'lâ ilahe İllallah' derse, Müslümanlık hakkının gereği (olan hadler) müstesna, canım ve malını benim elimden kurtarmıştır, (içlerindeki) dolaylı olan hesabı ise Allah'a aittir.”⁴⁵⁷ ve “...Cihad,

⁴⁴⁶ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler,” *Diyanet İlmî Dergi*, 116.

⁴⁴⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/191, 36.

⁴⁴⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/29, 207.

⁴⁴⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/36, 208.

⁴⁵⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/123, 222.

⁴⁵¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/65, 200.

⁴⁵² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/193, 37.

⁴⁵³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Muhammed 47/35, 565.

⁴⁵⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Muhammed 47/35, 565.

⁴⁵⁵ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler”, 117.

⁴⁵⁶ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 87, 6: 2733-2734.

⁴⁵⁷ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 101, 6: 2759-2760.

Allah'ın beni gönderdiği andan, ümmetimin en çok neslinin Deccâl ile savaacağı ana kadar devam edecektir...⁴⁵⁸ rivayetleri bu ayetleri destekler mahiyettedir ve cumhur görüşü teyit etmektedir.⁴⁵⁹

Bu nakillere ilaveten fıkın tedvin edildiği vakitlerde Müslümanların civar ülkelerde İslam'ın tebliğ edilmesini engellemeleri sebebiyle çıkan savaşlarda fetihlerin süreklilik kazanması ile global siyaseti yönlendiren tek güç haline gelmesinin de etkin olduğu görüşü ve galibiyet psikolojisinin fukahayı bu şekilde düşünmeye ittiği üzere görüş mevcuttur. İslam'ın barışçı yönünü ön plana çıkararak çağdaş müellifler, bulunulan siyasi ve sosyal şartların bunu gerektirdiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte bazı fakihlere göre bu gerekçelendirme küfür olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶⁰ Bu ise “Hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın.”⁴⁶¹ ayetine dayandırılmıştır. Ayetin şirk, küfür, Müslümanlara ezanın kaldırılması manalarını taşıdığı; yeryüzünde küfür olduğu sürece onların saldırmasına bağlı olmadan ve onların saldırısı beklenmeden mutlak savaşın emredildiği manasına geldiği ifade edilmiştir. Yine “Ey iman edenler! Kâfirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar...”⁴⁶² ayetinin ilk planda Mekke müşriklerini ifade ettiği, onlar bertaraf edilince tebliğin önünde engel olan civar yerlerin hedef olduğu, davet umumileşince de Allah'ın kelimesinin her tarafa yayılınca ve bir tek küfür kalmayınca dek devam edeceği yönündeki yorumu devlet başkanının her an orduyu sevk etmesi hatta yılda en az bir iki defa sefer yapılması gerektiği ve geciktirmeyi gerektiren bir sebep olmadıkça geciktirilmemesi gerektiği üzere hüküm verilmiş olması bu yaklaşımı destekler mahiyettedir. “Sakın zaaf göstermeyin. Üstün olduğunuz hâlde barışa çağırmayın.”⁴⁶³ ayetinden de Müslümanların askeri, lojistik ve moral yönden kuvvetli olmaları durumunda barış anlaşması yapamayacağı, ancak zayıflık durumunda Müslümanların maslahatına anlaşma yapılabileceği ifade edilmiştir.⁴⁶⁴ Şafi fukaha tarafından ebedi geçerliği olan barış anlaşması yapılamayacağı, Tevbe suresindeki üzere dört ayı aşmamasının tercih

⁴⁵⁸ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Cihad” 33, 10: 12.

⁴⁵⁹ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler,” *Diyanet İlmî Dergi*, 116-117.

⁴⁶⁰ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler”, 116-119.

⁴⁶¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/193, 37.

⁴⁶² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/123, 222.

⁴⁶³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Muhammed 47/35, 565.

⁴⁶⁴ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler”, 117-118.

sebebi olduğu, bununla birlikte Müslümanların maslahatı söz konusu ise Hudeybiye Anlaşması örneğinden en fazla on yıllık bir anlaşma yapılabileceği ve tekrarının gerekli olduğu takdirde on yılı aşmamak kaydıyla yenilenebileceği iletilmiştir. Bu noktada ilişkilerin temelini savaş olduğunu savunan başta Şafiler olmak üzere İslam hukukçuları Tevbe suresinin son inen surelerden olması hasebiyle pek çok hükmü neshettiği görüşünü ifade etmişlerdir. Bu surede geçen müşriklere dört ay mühlet verilerek Müslüman olmadıkları takdirde öldürülecekleri ultiyatı verilmiştir.⁴⁶⁵ “Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm’a) girin.”⁴⁶⁶, “Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah’a tevekkül et...”⁴⁶⁷ ve “Öyle ise bizim zikrimizden (Kur’an’dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir.”⁴⁶⁸ ayetlerindeki barışı ön plana alan yaklaşımının mensuh sayıldığı ve cebri savaş döneminin başladığı belirtilmiştir.⁴⁶⁹

Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir’de de cihad ile ilgili görüşlere yer verilmiş olup, ne vakit savaşılması gerektiği tartışılmıştır. Eserde belirtildiği üzere, Ebû Hanîfe’nin görüşüne göre cihad etmek Müslümanlar için farz olup ihtiyaç anına kadar beklenmesi gerekmektedir. Yine İmam Sevrî’ye göre kendileri savaş başlatmadıkça savaş açmak farz değildir ve onların savaş açmaları durumunda savunma yapmak için savaş farz olur. Şeybânî ise müşrikler ile savaşı kendilerinin başlatması gerektiğini iletmıştır. Bunu izah ederken ayetlerin nüzul vakitlerini ele almış olup savaş emrinin tedrici olarak geldiğini iletmış ve son inen emrin Bakara suresi 244. ayette geçen “Allah yolunda savaşın ve bilin ki, şüphesiz Allah hakkıyla iştir ve hakkıyla bilendir.”⁴⁷⁰ ifadesi ile mutlak olduğunu, her halükârda ona uymayı gerekli kıldığını ve bunun ancak dinin yüceltilmesi ve müşrikleri susturmak için olduğunu ifade etmiştir. Yine Müslümanların bir kısmının bu emri yerine getirmesinin farzı diğerlerinden düşüreceğini bununla birlikte herkesin cihadı terk etmesinin herkesi günaha ortak kılacağını ve bu anlamda cihadın farz-ı ayn değil farz-ı kifayet olduğunu belirtmiştir. Yine devlet başkanının Müslümanları gözetmesi gerektiğini, Müslümanların tamamı namına bu makamda bulunduğunu ifade etmiş; düşmandan saldırı gelebilecek yerlere

⁴⁶⁵ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler,” *Diyanet İlmî Dergi*, 118.

⁴⁶⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/208, 40.

⁴⁶⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/61, 40.

⁴⁶⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Necm 53/29, 587-588.

⁴⁶⁹ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler”, 118-119.

⁴⁷⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Sebe’ 34/28, 476.

adam yerleştirip muhafaza etmesinin, dini daveti sağlaması ve Müslümanları cihada teşvik etmesinin onun görevi olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık Müslümanların bu tür görevler ile görevlendirildikleri vakit isyan etmemeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷¹

Uluslararası ilişkilerin temelini İslam devletinin tabiatı ve hedefi olmak üzere iki sebebinden ötürü harp esaslı olduğu görüşünü benimseyen diğer bir isim de Abdülkerim Zeydan'dır. İslam devletinin iman (akide) esasına dayalı fikri bir devlet olduğunu ve kanunların da bu akideye dayandığını ifade etmektedir. İslam devletinin belli bir coğrafya sınırıyla veya belli bir ırkla sınırlı mahalli bir devlet olmamasını ve farklı kavimleri birleştirerek bir cihan devleti haline gelmesini de bu akideye bağlar. İnsanların İslam'ı kabul edip İslam devletinin vatandaşı olması veya İslam devleti himayesinde onun kanunlarının üstünlüğünü tanıyarak yaşamına devam etmesi mümkündür. İslam devletinin hedefinin fikri bir devlet olması sebebiyle sadece hayat şartlarını iyileştirmek, refahı arttırmak ve dışarıdan gelecek saldırıları bertaraf etmekle kalmayıp bütün insanlığa İslam'ı takdim etme gayesinin de bulunduğu üzere görüşünü iletmiştir. "Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik..." manasındaki Sebe' suresi 28. ayeti⁴⁷² ışığında Allah'ın insanlığa bir nimeti olan İslam davetinin insanlara ulaşabilmesi adına engellerin kaldırılması gerekmekte olduğunu ifade etmiş olup, bu engellerin en büyüğünün İslam'ın ulaşmasını engelleyen batıl zihniyet olduğu ve genelde savaşmak suretiyle üstesinden geldiğini belirtmiştir.⁴⁷³

Bunlar ile birlikte uluslararası ilişkilerin temelini barış olduğunu düşünenler ise özellikle son yüzyıl araştırmacıları olup, İslam devleti ile diğer devletler arasındaki ilişkilerin barış temelinde olduğunu ve savaşın zaruret olduğunu belirtmişlerdir. Bir görüşe göre İslam ülkesinin etrafı güvenli bir koruma altında ve sınırlar sağlanmıştır ise savaşın farz olma hükmü ortadan kalkar ve nafie olur.⁴⁷⁴ Yine bazıları Tevbe suresi 36. ayetindeki üzere⁴⁷⁵, savaşılacak olanların topyekûn savaş açanlar olduğu ve savaşmayanlar ile savaşılmayacağı görüşünü öne sürmüştür. Bir görüşe göre de savaş onların sebep olduğu ve açtığı savaşın karşılığıdır ve bu "Hiçbir

⁴⁷¹ Serahsi, *Şerhu's-Siyer'il-Kebir*, 1: 199-201.

⁴⁷² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Necm 53/29, 587-588.

⁴⁷³ Ahmet Yaman, "İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler," *Diyanet İlmî Dergi*, 116-119.

⁴⁷⁴ Ahmet Yaman, "İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler", 119.

⁴⁷⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/36, 208.

zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın.⁴⁷⁶ ayeti ile bağlantılıdır. Bu görüşe göre bu, onlardan Müslümanları dinlerinden çevirmeye, onda fitneye düşürmeye yönelik bir zorlama, öldürme ve şiddet kullanma gibi fiiller kalmayınca kadar savaşılması manasına gelmektedir. Buradan ise bundan böyle bir tertibin içinde olmadıkları müddetçe onlarla savaşılmaması yorumu yapılmıştır.⁴⁷⁷ Buna ilaveten bazı imamlar da harbin savunmaya yönelik olduğu ve esas olanın barış olduğu üzere görüşlerini belirtmişlerdir. Bu görüşü savunanlar insan öldürmenin, binaları yıkmanın İslam nazarında bizatihi güzel bir davranış olmadığını ve barış mümkün oldukça savaşın tercih edilmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Yine savaşın Müslümanları ve İslam tebliğini tecavüzdten korumak maksadıyla meşru kılındığı görüşü ileri sürülmüştür. Bu görüşteki düşünürlerin yaklaşımı, savaşın “meşru sebeplere dayanan ilan edilmiş harp” sırasındaki durumu belirttiği ve “bir fırsatı bulup savaş açmak” manasına gelmediği üzerinedir. Savaşın emniyetin sağlandığı ve savaşa yol açan sebeplerin tamamının ortadan kaldırıldığına emin oluncaya kadar devam etmesi gerektiği de ilave edilmektedir. “Ey iman edenler! Kâfirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın...” anlamındaki Tevbe suresi 123. ayetinin⁴⁷⁸ tecavüze uğranıldığı vakit önce yakın tehlikenin bertaraf edilmesi manasına geldiği ifade edilmektedir. Kılıç ayetlerinin anlaşmayı bozan kafirler ile ilgili olması hasebiyle bütün müşriklere uygulamanın siyak-sibak ve delillendirme açısından uygun düşmeyeceği noktasında da görüş öne sürülmüştür. Yine eski fukaha döneminin galibiyet zamanı olmasında ötürü bu şekilde hücum dayalı bir anlayış içerisinde oldukları savunulmuştur. Bahsi geçen “Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez.”⁴⁷⁹, “Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin...”⁴⁸⁰, “Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yaş ve Allah'a tevekkül et...”⁴⁸¹ ve Nisâ suresi 90. ayeti⁴⁸² ile “Ey

⁴⁷⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/193, 37.

⁴⁷⁷ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler,” *Diyanet İlmî Dergi*, 120.

⁴⁷⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Tevbe 9/123, 222.

⁴⁷⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Mümtehhine 60/8, 617.

⁴⁸⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/208, 40.

⁴⁸¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/61, 40.

⁴⁸² Nisâ suresi 90. ayeti şu şekildedir: “Ancak sizinle aralarında anlaşma olan bir topluma sığınmış bulunanlar yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler başka. Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kıları da sizinle savaşılardı. Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse; Allah, onlara saldırmak için size bir yol (yetki) vermemiştir.”. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/90, 102.

insanlar, düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyiniz; Allah'tan afiyet isteyiniz. Fakat sizler düşmanla karşılaştığınız zaman (harbin bütün şiddetlerine karşı) sabrediniz. Ve biliniz ki cennet muhakkak kılıçların gölgeleri altındadır.”⁴⁸³, “Muhakkak ki Allah beni bütün insanlığa bir rahmet olarak göndermiştir. Siz de tebliğ görevini benim adıma yerine getirin ki Allah da size merhamet etsin.”⁴⁸⁴ ve “(Halka) kolaylık gösteriniz, güçlük göstermeyiniz; müjde verip sevindiriniz, nefret ettirmeyiniz; birbirinizi seviniz, ihtilâf etmeyiniz.”⁴⁸⁵ rivayetleri ile birlikte kaynak gösterilmiştir. Bu hususta Bedir Savaşı öncesi Hz. Peygamber, Hz. Ömer’i müşriklere gönderip barış teklifi yapması ve Mekkeli müşriklerin bu teklifi kabul etmemiş olmaları örnek verilmiştir. Sonuç olarak bu görüşe göre İslam’a ve Müslümanlara yönelik tecavüzlere karşı koymak zaruret iken, zaruret sınırını aşılmamalıdır.⁴⁸⁶

Ahmet Yaman ise temelin ne savaş ne de barış olduğu görüşünden öne çıkarak, savaşı temel kabul etmenin rahmet olsun diye gönderilen peygamberin kendisinden korkulan noktasına getireceğini, diğer taraftan da barışı temel almanın şirke ve zulme müdahale etmemek, İslam’ın mesajını kitlelere ulaştırmak için her yolu denememek ve kendi kabuğunda pasif bir barış gönüllüsü olmak manasına geleceğini belirtmiştir. Ayet ve hadislerin parça parça alınıp düşünülmesi ve neshin çerçevesinin belirsizliği hasebiyle sağlıklı karar alınmadığını ifade etmiştir. İslam’ın temelinin davet, dini yayma ve tebliğ esasına dayandığının altını çizen Yaman, İslam devletinin tabiatı gereği yağacağı davete diğer devletlerce verilen cevaba göre ilişkilerin dostane veya hasmane bir üslup üzere devam edeceğini ifade etmiştir. Özellikle İslam’ın yayılmasını engelleyen şartların ortadan kaldırılması adına savaşların belli bir merhale sonrasında kaçınılmaz olduğunu belirtmiş olup, Hz. Peygamber’in Medine’de devlet teşkilatını kurması sonrası çevre kabileler ile tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması yapmış olmasını örnek göstermiştir. Şafi fakih Şirbînî’nin kafirlerle savaşın esas maksat olmadığını belirttiğini, savaş yapılmadan tebliğ gerçekleşebiliyorsa bunun daha muteber olduğu görüşünü ifade ettiğini iletmiştir. Savaşın gerçekleşmesi durumunda önceliğin Müslüman olmaya ve İslam’ın hakimiyetini tanıyarak kendi dininde kalıp selamet içinde yaşamak için cizye vermeye verildiğine işaret etmiştir.

⁴⁸³ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 155, 6: 2819-2821.

⁴⁸⁴ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü’l-İdâriyye, Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 1: 266.

⁴⁸⁵ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 163, 6: 2828.

⁴⁸⁶ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler,” *Diyanet İlmî Dergi*, 119-121.

İslam devletinin yasama, yargı ve yürütmeye ilave olarak “dini tebliğ fonksiyonu” olarak dördüncü bir fonksiyonunun olduğunu ifade etmiş olup bunu devlet görevleri arasında kabul etmiştir. Ayetlerin şartlara bağlı olduğunu ifade etmiş olup, her ayetin kendi şartı içerisinde anlam bulacağı görüşü ile kılıç ayetlerinin önceki ayetleri neshetmediği görüşünü ifade etmiştir. İslam’ın güçlü ve galip dönemlerinin önceki ayetleri neshettiği görüşü yerine dönemin şartlarını da göz önünde bulunduracak daha esnek bir bakış açısıyla tebliğe karşı konan tavırlara karşı Müslümanların güçleri de dikkate alınarak gerekli olan nasıl ise o şekilde hareket etmenin daha makul olacağı görüşüne yer vermiştir. Son asırda gücün kaybolması sebebiyle işgalci güçlerin pasif barış görüşünü Müslümanlara benimsetmek istediğini ifade etmiştir. Doğru olanın esenlik ve barış fikrini insanlığa ulaştırmak gayretinde olması, bunu engelleme niyetinde olanlara karşı gücü varsa onları bertaraf etmesi, yoksa yeterli caydırıcı güce sahip olması ve bu noktada barış içinde olması gerektiğini belirtmiştir. Görüşlerinin özünü yansıtan Mümtehine suresi 8. ve 9. ayetlerine⁴⁸⁷ atıfta bulunmuştur.⁴⁸⁸

Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir’de de gayrimüslimlerin öncelikle Müslüman olmaları, İslam’ı kabul etmeleri veya cizye vermeleri noktasında davet edileceği bunlardan birine evet demeleri halinde onlar ile savaştan vazgeçileceği ifade edilmiştir.⁴⁸⁹ Teklifleri kabul etmemeleri durumunda onlara savaş açılacağını Tevbe suresi 29. ayette geçen “Allah’ın ve peygamberinin haram kıldığını haram saymayan, hak dinini din edinmeyenlerle boyunlarını büküp kendi elleriyle cizye verene kadar savaşın.” ifadesi ile desteklemiştir.⁴⁹⁰ Müslümanların kuvvetli oldukları vakit barış anlaşması yapmayacağını iletmiş olup bu Muhammed suresi 35. ayetindeki “Sakin gevşemeyin, üstün olduğunuz halde barışa davet etmeyin.” ifadesindeki üzere sabittir.⁴⁹¹ Yine düşmanların Müslümanlara “Bizi bırakın, ne biz sizinle savaşalım, ne de siz bizimle savaşın” demeleri sonrası Müslümanların savaşmamalarının caiz olmayacağını cihadın farz olması ile açıklamış olup Müslümanların farz olan bir şeyi terk etmelerinin

⁴⁸⁷ Mümtehine suresi 8. ve 9. ayeti şu şekildedir: “Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever. Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmamız için destek verenleri dost edinmekten men eder. Kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Mümtehine 60/8-9, 617.

⁴⁸⁸ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler,” *Diyanet İlmî Dergi*, 122-124.

⁴⁸⁹ Serahsi, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir*, 1: 201.

⁴⁹⁰ Serahsi, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir*, 1: 201-203.

⁴⁹¹ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler”, 115-127.

düşünülemeyeceğini ifade etmiştir. Namaz kılmamamızı ve oruç tutmamamızı istemeleri dahilinde nasıl kabul edilemeyecekse, bunun cihad ile ilgili de geçerli olduğunu ifade etmiştir. Buna düşmanın çok güçlü ve Müslümanların karşı koyamayacağı durumu istisna olarak belirtmiştir. Ek olarak Müslümanların güçleninceye kadar teklifi kabul etmeleri ve güçlendikleri vakit de anlaşmayı bozduklarını bildirmelerinin caiz olacağını ifade etmiştir. Bu hususta Hz. Peygamber'in Hudeybiye yılı Mekkeliler ile on yıl savaşmamak üzere anlaşmalarını örnek vermiş⁴⁹² olup cihadın manasının Müslümanların öncelikle kendi güçlerini korumaları ve sonrasında ikinci planda müşrikleri yenmeleri ve güçlerini kırmaları olduğunu ifade etmiştir. Müslümanların kuvvetlerinin yetersiz olduğu vakitlerde güçleninceye kadar ateşkesi kabul edeceklerini ve güçlendikleri vakit ateşkesi bozup saldırıya geçeceklerini ifade etmiştir. Yine gayrimüslimlerin ahkamda istisna istemelerinin kabul edilemeyeceğini zira savaşın zimmîlik anlaşmasının bittiğini ve bunun da muamelat hususunda İslam'ın hükümlerine boyun eğmeleri karşısında İslam yurdunda kalmalarına izin verilmiş olduğu ile açıklamaktadır. Bununla beraber güçlü olmaları durumunda anlaşma yapmanın caiz olacağını ifade etmiştir.⁴⁹³

Anlaşmalara örnek olarak Ebussuûd Efendi Nisâ suresi 90. ayette geçen Müslümanlar ile arasında anlaşma olup da Müslümanlar ile savaşmayan grupların kim olduğu ile ilgili öne sürülen rivayetlerden birinin de Eslemîler olduğunu ve Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkarken Hilal b. Uveymir el-Eslemî ile "hem kendisine, hem de düşmanlarına yardım etmemek" ve "Hilal'e sığınan kimselerin de aynı hakka sahip olması" esasına dayalı bir anlaşma yaptığını belirtmiştir.⁴⁹⁴ Bununla birlikte Ebussuûd Efendi sulh yapılmasının anca "kâffe-i Müslimîn'in" yani bütün Müslümanların menfaatine olacak vakit meşru olacağını belirtmektedir. Menfaat olmayacak sulhun asla meşru olmadığını ifade etmektedir. Menfaat bulunup ucu açık

⁴⁹² Bu delili kuvvetli bulmadım. Belki anlaşmanın bozulmasının savaş sebebi olabileceği hususunun vurgulanmak istenmiştir. Zira Hudeybiye Anlaşmasını bozan Müslümanlar değil müşrikler olmuştur. Zira Şerhu's-Siyerî'l-Kebir'de bir başka yerde ahde vefanın vacip olduğu vurgulanmıştır. Serahsi, Şerhu's-Siyerî'l-Kebir, 2: 39-40. Ebussuûd Efendi tarafından bu anlaşmanın bozulması haram aylarda gerçekleşmiş olup, Müslümanların haram ayda ve Haram toprağında savaşmaktan endişe etmeleri üzerine Bakara 190. ayetin indiği ifade edilmiştir. Ebussuûd Efendi yine başka bir yerde Benî Kinâne'nin bir kolu ile süresi dokuz ay kalmış anlaşmanın tamamlandığı rivayetini iletmiştir. Ek olarak anlaşma hukukuna riayet etmenin takvadan olduğunu ve müşrik bile olsa ahde vefa göstermenin gerekli olduğunu belirtmiştir. Hayrettin Karaman, "İslam'da Savaş ve Barış," Erişim Mayıs 22, 2019, www.hayrettinkaraman.net; Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 542-543, 6: 2519-2533.

⁴⁹³ Serahsi, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebir*, 1: 201-203.

⁴⁹⁴ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1367.

veya belirli bir vakte bağı bir sulh sonrasında, sulhun bozulması daha faydalı görülürse, sulhu bozmanın vacip ve lazım olacağını belirtmiştir. Buna delil olarak Hz. Peygamber'in hicretin altıncı yılında Mekkeli müşriklerle barış anlaşması yapması sonrası, sonraki yıl bu anlaşmayı bozmasında daha çok fayda gördüğü için hicretin sekizinci yılında anlaşmayı bozup Mekke'yi fethetmesini örnek vermiştir.⁴⁹⁵

Sahîh-i Buhârî'de geçen rivayete göre de Hz. Ömer Ebû Lu'lu' tarafından vurulduktan sonra kendisinden sonraki devlet başkanına kitap ehli hakkında şu şekilde vasiyet etmiştir:

Ben, benden sonraki devlet başkanına: Allah'ın zimmetiyle ve Resûlü'nün zimmetiyle, Kitap ehline verilen taahhütlerin onlara tastamam yerine getirilmesini, onların önünde haklarının korunması yolunda muharebe edilmesini ve onların ancak takat getirebilecekleri miktar cizye ile mükellef tutulmalarım vasiyet ediyorum.

Sofuoğlu, hadisin Hz. Ömer'in vurulduğu gün yerine geçecek olan devlet başkanına muhacirler, ensâr, vilayetler, bedeviler ve zimmet ehli olan Hıristiyanlar ve Yahudiler hakkında tüm grupların haklarını ayrı ayrı dile getirmek suretiyle haklarının korunmasını vasiyet etmesi ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Buradan özellikle Allah ve Resûlü'nün zimmetinde yani ahd ve eman altında olan Ehl-i kitap azınlıklarına karşı devletin sorumluluklarının yerine getirilmesi ve din, can, mal ve diğer haklarının korunması gerektiği anlaşılmakta olduğunu iletmiştir. Yine gerektiğinde İslam devleti korumasına giren bu toplulukların haklarının korunması uğrunda savaşılması gerektiği ilave edilmiştir. Zira bu haklarının korunması karşılığı olarak cizye adında vergi vermektedirler. Yine kendilerinin takat getirebilecekleri miktarda vergiye tabi tutulması gerektiği ve onların esir veya köle yapılamayacağı vasiyet olunmuştur. Yine bu hadisin Hz. Ömer'in ölüm döşeginde olmasına rağmen insanların haklarının korunmasına bu derece önem göstermesi üzerine durmuştur.⁴⁹⁶ Bu hadisten de anlaşılacağı üzere cizyenin karşılığı bir noktada muhafazayı gerektirmektedir. Korunma sağlanamadığı vakitlerde cizyenin geri verildiği örneği de mevcuttur.⁴⁹⁷ Bu noktada savaşmayan ve eman altındaki insanlara karşı adilane davranılması ve haklarının muhafaza edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

⁴⁹⁵ M. Ertuğrul Düздаğ, *Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı, Fetava-yı Ebussu'ud Efendi* (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 171-173.

⁴⁹⁶ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 173, 6: 2844-2845.

⁴⁹⁷ Belâzurî, *Fetûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fethi*, 160.

Tüm bu görüşler incelendiği vakit konu hakkında ulema arasındaki en temel görüş ayrılığı ilgili ayet ve hadislerin tamamının değerlendirilmeyip seçilmiş ayet ve hadislerin değerlendirmeye alınması sonucu kısmi bir bakış açısının oluşmasıdır. Bir diğer farklılığın metodoloji kaynaklı olup ayet ve hadislerin neshedilmesi veya kabul edilmesi noktasında olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ayrılık ise uygulama noktasında ortaya çıkmakta olup şartlara ve döneme uygun karar alınıp alınmayacağı hususundadır. Tüm bunların sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve çözülmesi adına ilgili tüm ayetlerin ve hadislerin toplanılması ve tefsir, hadis, fıkıh, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, tarih gibi alanlardaki alana hâkim kişiler tarafından bir heyet oluşturulup toplanan kaynaklar elden geçirilmeli ve günümüzde nasıl bir bakış açısının daha muteber olacağı, hangi şartlarda hangi adımların atılması gerektiği üzerine çalışma yapılmalıdır.

Savaş ve barışın her dönem durumlara göre kullanılabilmesi ve şartların gerektirdiği üzere adım atılabileceği bir gerçektir. Tek bir yaklaşımın bütün koşullar için geçerli olmayacağını ifade etmek mümkündür. Yani bir devlet hem kendi şartlarını hem uluslararası şartları göz önünde bulundurarak savaşı da barışı da önceleyebilir. Bu zaten Müslümanların maslahatı olarak ifade edilmiş fıkıh yaklaşımının tezahürüdür. Yine barış ortamında ahde vefa gösterilmesi ve anlaşmanın karşı tarafça bozulması noktasında cezalandırmaya gidilmesi de genel yaklaşımın özeti olarak kabul edilebilir. İslam, barış ve güvenlik ön plana alınmış olsa da her vakit mümkün olmamakla birlikte bazı durumlarda bunun sağlanması adına savaş gerekmektedir. Savaş şartlarında barışın öncelenemeyeceği de bir gerçektir, zira savaş başladıktan sonra barışı öne almak acziyet doğurur ve savaşın kaybedilmesine sebep olur. Bu bakış açısı ile genel kanaate göre İslam'ı, İslam'ın yayılmasını, barışı ve güvenliğini tehdit edecek durumlarda da savaş için ortam doğmakta olduğu ifade edilebilir. Tüm bunları göz önünde bulundurarak savaş şartları oluşması durumuna kadar İslam üzere, barış üzere ve güvenlik üzere bir yaklaşıma sahip olunması gerekirken; savaş durumu oluşursa geri dönmeyecek şekilde şehadet ya da zaferden birini hedefleyerek savaşılması gerektiği anlaşılmaktadır.

2.2.1.2. Savaş Sebepleri

Savaş sebepleri ile ilgili iki ayet örneklem olarak verilebilir. Bakara suresi 193. ayette “hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar savaşılmaması gerektiği” ifade edilmiştir. Yine “kendilerinin savaşmaya son vermesi durumunda düşmanlığın yalnız zalimlere karşı olacağı”⁴⁹⁸ ifade edilmektedir. Bir sonraki ayette “dokunulmazlıkların karşılıklı olduğu ve Müslümanlara saldırılması durumunda onlara misilleme olacak kadar saldırılması gerektiği”⁴⁹⁹ belirtilmiştir.

Bakara suresi 193. ayetin detaylı tefsirine “savaşa teşvik” babında yer verilmişti. İlgili olarak ayetin “şirkin ülkeden tamamen temizleninceye ve din yalnız Allah’a ait oluncaya, şeytanın dinde hiç nasibi kalmayınca kadar müşriklerle savaşılmaması” ve “düşmanlıklarına son vermeleri durumunda onlara düşmanlık yapılmaması gerektiği, zulmün ancak zalime yapılacağı ve zalimin zulmüne karşılık verileceği” manasına geldiği ifade edilmiştir. Yine aşağıdaki ayette geçen “kim size saldırırsa saldırısının misliyle siz de ona saldırın” kısmının altı çizilmiş ve “düşmanlık ve küfürlerine son verenlere dokunulmasının kişiyi zalimlerden yapacağı ve durumun aksine aleyhe döneceği” ilave edilmiştir.⁵⁰⁰

Ebussuûd Efendi Bakara suresi 194. ayetin Hudeybiye Anlaşmasının yapıldığı yıl müşriklerin Müslümanları Mekke’ye sokmayıp umre yapmalarına izin vermemeleri ve ertesi yıl tekrar yola çıktıklarında Müslümanların bir savaşla karşılaşmaktan endişe etmeleri üzerine indiğini ifade etmiştir. Ayetin bu sene üzerlerine gidilmesi, kendileriyle savaşılmaması durumunda onların öldürülmeleri ve saldıranlara misliyle karşılık verilmesi manasında olduğunu belirtmiştir.⁵⁰¹ Neseфі haram aylardaki dokunulmazlığın hiçe sayıldığını ve onlar nasıl dokunulmazlığı bozdularsa, aynı ayda ne gerekiyorsa yapılacağını iletmiştir. “Hurumat” kelimesinin “dokunulmaz zaman ve mekanlarda dokunulmazlıklar” ve “karşılıklıdır” kelimesinin de “kısas” manasında olduğunu ifade etmiştir. Onların dokunulmazlığı çiğnediği yani kısas gerektirecek bir sınırı çiğnediği durumda kısas cezası uygulanacağını belirtmiştir. Ayette “mümâselet”

⁴⁹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/193, 37.

⁴⁹⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/194, 37.

⁵⁰⁰ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 545; Neseфі, *Neseфі Tefsiri*, 1: 550-551.

⁵⁰¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 545-546.

cezasının tespit edildiğini ve bunun saldırganın saldırı şekli, yeri ve zamanına göre aynıyla kendisine karşılık verileceğinin yolunun açıldığını ifade etmiştir. Yine ayetin devamının düşmanları yenip üstün gelmişken, helal olmayan yollarla kendilerine saldırmaktan uzak durulması gerektiği ve Allah'ın koyduğu yasakları çiğnemekten sakınanlara yardım ve zaferin müjdelendiği iletilmiştir.⁵⁰² Ebussuûd Efendi ayetin son kısmının zafer kazandıktan sonra dinen izin verilmeyen hareketlerden sakınılması gerektiği manasına geldiğini ifade etmiştir. Allah'ın takva sahiplerini onları korumak, geniş imkanlar ve zafer vererek onların durumlarını ıslah etmek suretiyle kendileriyle beraber olduğunu ilave etmiştir.⁵⁰³

Ayetlere ek olarak konu ile ilgili “savaşın arka planı ve cihad” bahsinde yer verilmiş olan *Sahîh-i Buhârî*'nin “Cihad” bölümündeki 15. hadisin bir kısmından anlaşılacağı üzere “Allah'ın kelimesi en yüksek olsun diye mukatele etmek” de bir savaş gerekçesi olarak kabul edilebilir. Bu önceden bahsedildiği üzere *i'zaz-ı din* ve *i'lâ-i Kelimetullah* olarak sonraları kavramsallaştırılmış gibi görünmektedir.

İlgili olarak Hamidullah, savaşın arzu edilmediğini fakat savaştan kaçınılmasının da mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bu noktada Allah yolunda ve sulh-u selamet için savaşa girmeyi meşru görmektedir. Hamidullah kimseye saldırıp tecavüz etmenin gerekmediğini fakat kendi öz haklarını hak tanımaz zalimlere karşı savunabilmek adına insanın savaş yoluna başvurabileceğini belirtmiştir. Hz. Peygamber'in bu çeşit savaşlarda aşırıya kaçmadan doğruluk ve insaf içinde insanlara yol gösterdiğini ilave etmiş; her şeyin yerli yerinde ve ihtiyaç halinde kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁰⁴ Yine, Hz. Peygamber'in hicret sonrasında Medine'de giriştiği ilk işin Medine şehir devletinin temellerini atmak olduğunu belirtmiştir. Sonrasında, Hz. Peygamber'in Medine şehrinin çevresinde bulunan kabilelerin çoğu ile hem eski anlaşmaları yenilediğini hem de yeni anlaşmalar ile bir ittifak üzere çalıştığını ilave etmiştir. Anlaşmalara askeri yardıma dair maddelerin de ilave edildiğini; bunun da Suriye ve Mısır ile ticaret halindeki Mekkeli müşriklerin ticaret yollarının hakimiyet altına alınması için olduğunu zikretmiştir. Teşkilatlanma ve hazırlıkların tamama ermesi ile Kureyşlilere ait kervanlara zarar vermek ve onları müşkülata uğratmak üzere

⁵⁰² Neseî, *Neseî Tefsiri*, 1: 551-553.

⁵⁰³ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 545-546.

⁵⁰⁴ Muhammed Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları ve Meydan Savaşları*, 14.

askeri birliklerin gönderilmeye başlanması bu yorumu destekler mahiyettedir. Hamidullah arazinin ancak İslam'ın nüfuz ve hakimiyetini tanımakla geçilebileceği; bu geçişin de ancak Medine hâkimi Hz. Peygamber'in lütuf ve keremi ile mümkün olabileceği üzere yorumlamıştır. Kureyşlilerin ise kuvvet kullanarak yolu açık tutmak istediklerini ve bu mücadelenin kanlı savaşları başlattığını ifade etmiştir.⁵⁰⁵ Burada verilen tarihsel süreçten, savaş ortamının müşrikler tarafından hazırlandığı tespit edilebilir. Zira baskı ve zulmü aktif olarak kullanmış ve varlık imkânı tanımamışlardır.

Savaşların ilki olarak kabul edilen Bedir Savaşı öncesinde Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'i müşriklere yollayarak barış teklifinde bulunduğu, bununla birlikte Mekkeli müşriklerin bu teklifi kabul etmedikleri ifade edilmiştir.⁵⁰⁶ Akabinde Bedir Savaşı olmuş olması, savaş öncesinde barış teklifinin kabul edilmemesinin savaşa sebep olduğu hususunda örnek teşkil etmektedir. Karaman Hz. Peygamber'in Medine'ye geldiği vakit Yahudi ve müşrik gruplar ile barış antlaşması yaptığını ve yine Mekkeli müşrikler ile Hudeybiye sulhu yapıldığını ve karşı tarafın bu sulhu bozmasına kadar anlaşmanın korunduğunu ifade etmiştir. Necran Hıristiyanları ile barış anlaşması yapıldığını ilave etmiştir. Müslümanların güçlenmeleri sonrası Ehl-i kitaba “ya İslam, ya cizye” olmak üzere; yarımada müşriklerine de “ya İslam, ya bölgeyi terk veya ölüm” şeklinde teklif götürdüklerini iletmıştır. Yine savaşın amacının Allah rızası ve zulmü kaldırıp adaleti sağlamak olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰⁷ Müşriklerin umre için izin vermemesi üzerine Hz. Peygamber'in, Hâlid b. Velîd ve İkrime b. Ebû Cehil komutasında bir ordu hazırlayıp göndermesi⁵⁰⁸ de dinin önünün kesilmesi durumunda savaşılabilceğini, ibadetlerin sınırlandırılmasının Müslümanlar için bir savaş sebebi olarak kabul edilebileceğine bir örnektir.

Tüm bunlardan anlaşılın İslam'da savaş sebeplerinin Allah'ın kelimesinin yüksek olması, *i'zaz-ı din*, *i'lâ-i Kelimetullah*, düşmana karşı savunma yapılması, anlaşmaların karşı tarafça bozulması, İslam'ın yayılmasının engellenmesi gibi durumlar olarak görüldüğüdür. Bu noktada şartlar iyi tartılmalı ve devlet başkanınca Müslümanların maslahatları gözetilerek karar alınmaktadır.

⁵⁰⁵ Muhammed Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları ve Meydan Savaşları*, 47.

⁵⁰⁶ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler,” *Diyanet İlmî Dergi*, 121.

⁵⁰⁷ Hayrettin Karaman, “İslam'da Savaş ve Barış,” Erişim Mayıs 22, 2019, www.hayrettinkaraman.net.

⁵⁰⁸ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler”, 121.

2.2.1.3. Savaş Öncesi İstişare

Savaş öncesi istişare ile ilgili Neseî, Âl-i İmrân suresi 121. ayetini tefsir ederken Uhud Savaşı öncesi istişare edildiği ile ilgili bilgi vermiştir. Hz. Peygamber'in müşriklerin Uhud'a gelmeleri üzerine ashabı ile istişarede bulunduğu bilinmektedir. Medine'de kalınması üzere görüşler varken ve Hz. Peygamber kendi rüyasını dahi anlatmışken, kimilerinin gidip savaşmak için can atması sonrası zırhını giymiştir. Bunun üzerine savaşmak için can atan sahabeler pişmanlık duymuş ve Resûlullah'a "Şehir içinde kal!" demişlerdir. Hz. Peygamber ise "Zırhını, silahını giyen bir peygambere, Allah kendisiyle düşmanları arasında hükmünü verinceye kadar silâhlarını indirip koymasına yakışmaz."⁵⁰⁹ şeklinde mukabelede bulunmuş ve Cuma namazı sonrası çıkmıştır.⁵¹⁰

Bu rivayetten anlaşılan istişarenin önemli olduğu ve bazen zarar öngörülmüş olsa da istişare üzere hareket edilmesinde fayda olduğudur.

2.2.1.4. Savaş Öncesi Hazırlık

Hamidullah, Hz. Peygamber'in Bedir'e varınca ovada keşfe çıktığını, hangi noktadan düşman ordusunun kolaylıkla imha edilebileceğini gösterdiğini ve düşman birliklerinin çeşitli yön ve mevkiilerden kabiliyet ve iktidarlarını harpten evvel mütalaa ettiğini belirtmiştir. Bu mütalaa sonucunda ihtimallerin hesaplandığını ve müdafaaların da bu tahminlere göre yapıldığını ilave etmiştir. Buna ilaveten müşriklerin kumandanlarının kimler olduğunu öğrenmek için özel bir gayret içinde olduğu da ifade etmiştir. Savaşların sabah erken saatler olması hasebiyle Hz. Peygamber'in, kuvvetlerini güneşin askerlerin gözlerini kamaştırmayacak bir noktada konuşlandırıldığını da eklemiştir. Hamidullah, Hz. Peygamber'in suyun büyük hendeklere akmasını sağlayarak düşman tarafına akmasının önüne geçtiğini bu vasıta ile düşmanın su ile alakasının kesilmesini sağladığını iletmiştir. Tüm bunlar coğrafyaya ne derece kuvvetle hâkim olunduğunun ve coğrafyanın ne derece kuvvetli kullanıldığının göstergesidir. Savaş alanına hâkim olmanın savaşın sonucunu

⁵⁰⁹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Kitâbu'l-İlisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünneti" 28, 16: 7241.

⁵¹⁰ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 375-376.

belirlemede önemli bir faktör olduğunun altının çizilmesi açısından Hamidullah'ın belirttiği hususlar önem arz etmektedir.⁵¹¹

Buradan anlaşılacak olan savaştan hemen önce bazı hazırlıkların yapılması gerektiğidir. Arazinin ve coğrafi şartların tahlilinin iyi yapılmasının savaş için önem taşıdığı ortadadır. Yine olası şartlar ve savaştaki ihtimaller üzerine gerekli hazırlıkların yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

2.2.1.4.1. Savaş Öncesi İstihbarat

Savaş öncesinde istihbarat toplanması savaşın başarısı için elzem bir durumdur. İstihbarat, tüm kuvvetli devletlerin kullandığı bir yöntemdir. Hz. Peygamber'in de bir devlet başkanı olarak istihbarat toplamak için görevlendirmeler yaptığı bilinmektedir. Hamidullah, Bedir Savaşı öncesinde Hz. Peygamber'in Suriye'ye hususi casuslar gönderdiğini ve kervanın dönerken takip ettiği yol ve geçtiği mıntıklar hakkında bilgi sahibi olduğunu iletmiştir. Bu bilgiler ışığında kuzeydeki kervanın Mekke istikametinde güneyde durdurulmasının daha emniyetli olacağı üzere karar alınmıştır. Güneydeki halklarla olan ilişkilerin kuzeydekilere nazaran dost ve müttefik seviyesinde olması ve kervanın güneyde durdurulmasında güney halklarının yardımının olabileceği düşüncesi bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Hamidullah Bedir bölgesinin gizlenmek ve pusu kurmak için elverişli olmasının da kararı etkileyen ayrı bir faktör olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir.⁵¹² Hamidullah'ın bahsettiği bu noktalar Hz. Peygamber'in savaş stratejisi geliştirirken gerekli bilgileri casuslar vasıtasıyla topladığını ve karar alırken jeopolitik ve siyasi şartları değerlendirip en ideal olanı tercih ettiğini göstermektedir.

Hamidullah Bedir Savaşı öncesi süreç hakkında daha detaylı olarak bilgi vermiş ve Hz. Peygamber'in Bedir'den çıkan kervanı seyahati boyunca keşif kıtları ile uzaktan ve yakından takip ettirdiğini belirtmiştir. Alınan malumatlar ışığında kervanın güzergâhı üzerinde Bedir Ovası'nın kuzeyindeki dar olan dağ geçidine girdikleri an saldırmak üzere Bedir'e pusu kurulduğunu iletmiştir. Hamidullah, kervanın pusuyu

⁵¹¹ Muhammed Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları ve Meydan Savaşları*, 66-67.

⁵¹² Muhammed Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları ve Meydan Savaşları*, 58-59.

fark edip Kızıl Deniz tarafına yön değiştirmesi ve Mekkeli müşriklerin saldırı için yola çıktığını öğrendikten karşı koymaya karar veren Hz. Peygamber'in kumandanlarının da tavsiyesi üzerine su kuyularını zapt ettiğini belirtmiştir.⁵¹³ Bu noktada Hz. Peygamber'in kervan ve Mekke hakkındaki istihbarat akışını üst düzeyde sağlamaya çalıştığını ve savaş ile ilgili stratejik planların bu bilgiler ışığında yapıldığını gelen istihbarat üzerine strateji kurulduğunu görmekteyiz. İlaveten coğrafi şartların en iyi şekilde kullanılmasına önem veren bir karar alma mekanizması da dikkat çekmektedir.

Bedir Savaşı örneğine ek olarak *Sahîh-i Buhârî*'de geçmekte olan bir rivayette Hz. Peygamber'in Ahzâb günü "Kurayza oğullarının haberini bana kim getirir?" sorusu üzerine Zübeyr'in "Ben (getiririm)." dediği, sonrasında Hz. Peygamber'in tekrar aynı şekilde sorduğu ve Zübeyr'in tekrar aynı şekilde cevap verdiği yer almaktadır. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in "Her peygamberin (sahâbeleri içinde) hâlis ve seçkin bir adamı vardır. Benim seçkin adamım da Zübeyr'dir." dediği zikredilmiştir. Sofuoğlu hadisteki mananın düşmanın asker karakolu olduğunu ve düşmanın gizli olan hal ve miktarı hakkında haberdar olmak için gönderilmesi olduğunu ifade etmiştir. Günümüz tabiri ile keşif kolu manasına geldiğini belirtmiştir. Olayın Hendek Savaşı esnasında Kureyş ile beraber birçok Arap kabilesinin aleyhte harekete geçmiş olmaları ve Kurayza Yahudilerinin ahdi bozması gibi durumlar üzerine Hz. Peygamber'in keşif vazifesi için gönüllü istediği, Zübeyr'in buna talip olup başarması üzerine kendisine bu faziletin verildiği iletilmiştir.⁵¹⁴ Hadisten anlaşıldığı üzere gerektiğinde bilgi almak üzere keşif kolu ve casus gönderilmesi uygundur. Hatta bu tür görevlerin teşvik edildiği de anlaşılabilir.

Tüm bunlardan anlaşılan savaş öncesinde düşman hakkında bilgi almak için casus kullanmak uygun görölmüş ve hatta teşvik edilmiştir. Yine gönderilen casusların da takip ettirilmesi denetimin sağlanması açısından okunabilir. Gelen bilgiler çerçevesinde gerekli stratejik adımların atıldığı ve tedbirlerin alındığı da açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

⁵¹³ Muhammed Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları ve Meydan Savaşları*, 61.

⁵¹⁴ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 40, 6: 2684-2685.

2.2.1.4.2. Ordu ve Seriyeye Hazırlanması

Ordu ve seriyeye veya birlik hazırlanması da savaşın başarısını ilgilendiren önemli süreçler arasındadır. Ordu ve birliklerin her daim hazır olması ve gerektiğinde hızlı bir şekilde kullanmaya uygun olmalıdır. Bu husus ile ilgili Nisâ suresi 71. ayet tespit edilmiştir. Bu ayette “düşmana karşı tedbir alınıp, küçük birlikler halinde yahut topluca savaşa gidilmesi”⁵¹⁵ gerektiği belirtilmiştir. Ebussuûd Efendi, bu ayetin ilk kısmını düşmana karşı teyakkuz halinde bulunulması, savunma tedbirlerinin alınması ve ani bir harekete imkân vermeyecek kadar hazırlıklı olunması üzere yorumlamıştır. Bir yoruma göre de gerekli silah ve imkanların hazırlanılması olarak belirtmiştir. Ayette geçen “sübat” kelimesinin ondan daha çok erkekler topluluğu manasına gelen “sübet” kelimesinin çoğulu olduğunu belirtmiş ve ayeti müfrezeler, dağınık birlikler halinde yahut topyekûn bir şekilde savaşılması gerektiği üzere yorumlamıştır. Duruma göre küçük birlikler halinde veya topyekûn büyük birlik olarak hep birlikte savaşılması gerektiğini ilave etmiş ve “Savaştan geri kalmayın, yoksa kendi nefsinizi tehlikeye atmış olursunuz.” diyerek uyarıda bulunmuştur.⁵¹⁶ Nesefî küçük birlikler halinde savaşa gidilmesinin genel seferberlik hali olmaması durumunda düşmanı gizliden gizliye kontrol etmek amacıyla çıkılmasını kastettiğini; toplu olarak savaşa gidilmesinin ise ülkede seferberlik hali olması durumunda herkesin silaha sarılması ve İslam devletinin ve nizamının korunması manasına geldiğini ifade etmiştir.⁵¹⁷

Buradan düşmana karşı küçük birlikler veya toplu bir şekilde önlem alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu önlemler düşmana karşı teyakkuzda bulunma ve savunma tedbirlerini almayı kapsamakta olup, düşmana ani bir harekete imkân vermeyecek seviyede olması gerekmektedir. Seferberlik durumunda herkesin silaha sarılması gerektiği, normal dönemlerde de düşmanın kontrol edilmesi amacıyla birlikler çıkarılması vesilesi ile düşmanın gizliden gizliye kontrol edilmesi tavsiye olunmuştur. Bunun İslam devletinin ve nizamının muhafaza edilmesi manasında olduğu izah edilmiştir.

⁵¹⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/71, 94.

⁵¹⁶ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1332.

⁵¹⁷ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 3: 87.

2.2.1.5. Değerlendirme

Savaşa başvurma hukuku savaş öncesi dönemi kapsamakta olup, savaşa başvurma hususunda ulema arasında görüş farklılıklarının bulunduğu ifade edilebilir. Görüş ve yaklaşımlar genel olarak ele alındığında genel olarak cumhur-u ulemanın uluslararası ilişkilerin temelini savaş olduğunu kabul ettikleri, yakın dönem mütefekkir ve akademisyenlerinin genelini uluslararası ilişkilerin temelini barış olduğunu ileri sürdükleri anlaşılmaktadır. Bu tartışmaların temelinde, ayetlerin nüzul sıraları ve nesih durumları ile şartlara uygunluk konusundaki görüş farklılıkları yatmaktadır. Bu, tartışmanın Müslümanların kuvvetleriyle ilgili olduğu ve kuvvetli dönemlerinde savaşı ön plana aldıkları, zayıf dönemlerinde barışı ön plana aldıkları ile açıklanabilir. Uluslararası ilişkilerin temelini bir yere dayandırmayarak Müslümanların maslahatına uygun hareket edilmesini öne süren bakış açısı da bulunmaktadır.

İlişkiler göz önünde bulundurulduğu vakit, anlaşmaların olmasının savaşı önleyici olduğu anlaşılmakta olup, savaşın İslam'ın hakimiyetinin tanınması ile son bulacağı açıktır. Anlaşmalar ile ilgili ahde vefa ilkesi ile hareket edilmesi ve karşı tarafın anlaşmayı bozması durumunda cezalandırılması da genel yaklaşımın özeti olarak kabul edilebilir. Allah'ın kelimesinin yüceltilmesi, dinin aziz kılınması, anlaşmaların karşı tarafça bozulması, düşmana karşı savunma yapılması, İslam'ın yayılmasının engellenmesi gibi durumlar savaş sebebi olabilmektedir.

Savaş öncesinde istişareye önem verilmiş olup, istişareye uygun hareket edilmesinde fayda görülmüştür. Savaşın hemen öncesinde arazi ve coğrafi şartların tahlili ile olası ihtimaller üzerine analizler yapılması savaş öncesi uygulamalardan kabul edilebilir. Ek olarak savaş öncesinde düşman hakkında bilgi almak için casus gönderilmesi teşvik edildiği ifade edilebilir. Casusların takip edilip denetimlerinin sağlanması da uygulanmış yöntemlerdendir. Getirilen bilgiler dahilinde gerekli stratejik adımların atıldığı tespit edilmiştir. Düşmana karşı teyakkuzda bulunmak, savunma tedbirleri almak ve ani bir baskına imkân vermemek suretiyle önlemler alınması gerekmektedir. Seferberlik durumunda herkesin silaha sarılması gerektiği, normal şartlarda ise küçük birlikler ile kontrollerin sağlanabileceği anlaşılmıştır.

2.2.2. SAVAŞ İÇİ HUKUK

Bu bölümde savaş içi hukuk izah edilecek olup, savaşın hemen öncesinden savaşın nihayetine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Savaşın hemen öncesinde hazırlıkların ne olduğu, savaşın içinde nelere dikkat edilmesi gerektiği ile ilgili genel hatları ile bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Savaşın hemen öncesinde ordu kontrolü ve ordunun savaşa teşvik edilmesi ile başlayıp savaşın içinde dikkat edilmesi gereken kurallar bu başlığın konusu kapsamındadır. Savaşta ne gibi bir usul izlendiği, savaşta eylemlerin nasıl sınırlandırıldığı ile ilgilidir. Savaşta düşmanı öldürürken dikkat edilmesi gereken kurallara yer verilmiştir. Yine İslam savaş hukukuna göre savaşta sivillerin konumunun ne olduğu ve sivillere nasıl davranılması gerektiği işlenmiştir. Savaşta doğaya karşı sorumluluklara da yer verilmiştir. Bunlar değerlendirilerek İslam savaş içi hukukunun genel bir çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

2.2.2.1. Savaş Öncesi Kontrol ve Savaşa Teşvik

Savaşın hemen öncesinde kontrollerin yapılması ve ordunun savaşa teşvik edilmesi ile ilgili Âl-i İmrân suresi 121. ayet tespit edilmiştir. Bu ayette peygamberin Uhud Savaşı öncesi “Mü’minleri savaş mevzilerine yerleştirmek için sabah erkenden ailesinden ayrıldığı” belirtilmektedir.⁵¹⁸ Kontrol ve teşvikler ile ilgili Ebussuûd Efendi ayetteki hitabın sadece Hz. Peygamber’e olduğunu ifade etmiş olup, ayetin manasının “Ey Resûlüm! Sabah erkenden aileden ayrıldığın o zamanı onlara anlat ki, sabırsızlıktan ileri gelen nahoş hallerden ibret alsınlar da, bilsinler ki, sabır ve takadan ayrılmadıkları takdirde kafirlerin hileleri kendilerine asla zarar vermez.” olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁹ Nesefî ayetten kastın Hz. Peygamber’in hüccesinden ayrılıp Uhud’a gitmesi olduğu üzere ayeti tevîl etmiştir. Mü’minleri yerleştirmenin “savaş yerleri ve menzilleri” manasına geldiğini ifade etmiş olup; bunun sağ, sol, merkez noktalarına ve her iki savaş kanadına ve artçılar olarak yerleştirmek için manasına geldiğini belirtmiştir.⁵²⁰ Ebussuûd Efendi ayetteki kastın Hz. Peygamber’in sadece Hz. Âişe’nin evinden çıkmasıyla ilgili olmayıp; Mü’minlerin mevzilerine yerleştirilmesine kadar olan süreyi ve buna bağlı gelişmeler olarak Hz. Peygamber’in emrine muhalefet

⁵¹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/121, 74.

⁵¹⁹ Ebussuûd, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1005.

⁵²⁰ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2: 375.

edilmesi, mevzilerin terk edilmesi ve sabırsızlıklarının hatırlatılması gibi manaları kapsadığını ifade etmiştir. Ebussuûd Efendi savaş alanında ashabi saf düzenine soktuğunu ve onları sap gibi dümdüz hizaya getirdiğini; safta birinin ileri çıktığını görünce “Geri!” diye seslendiğini iletmiştir. Yine kendisi ve askerlerinin sırtlarını dağa verdikleri, Abdullah b. Cübeyr’i okçulara kumandan tayin edip “Siz oklarınızla bizi savunun; arkadan bize saldırmalarını önleyin, sakın, mevzilerinizi terk etmeyin; siz yerlerinizde kaldığınız müddetçe biz galibiz!” dediğini ilave etmiştir.⁵²¹ Neseî ayetin son kısmının Allah’ın konuştuklarımızı işitip; yaptıklarımızı, niyetlerimizi ve içimizden geçenleri en iyi bilen olduğu manasına geldiğini ilave etmiştir.⁵²²

Bu hususta Hamidullah, Hz. Peygamber’in Bedir Savaşı’nın sabahında erkenden ordusunu teftiş ettiğini ve onların bir ok gibi cevval ve kuvvetli olduklarını gördüğünü iletmiştir. Bu esnada Hz. Peygamber’in elindeki asası ile kendi hattının ilerisinde ve gerisinde kalmış gönüllülere yerlerini işaret ettiğini ve her mevzi için kumandan tayin ettiğini ilave etmiştir. Hz. Peygamber’in mevzileri ve harp hatlarını kontrol ettikten sonra orduya “Hatlarınızı bırakıp ayrılmayınız, hiçbir yere kıvılcıdamayıp yerlerinizde kalınız. Ben emir vermedikçe savaşa başlamayınız. Oklarınızı düşman size yaklaşmadan kullanıp israf etmeyiniz, düşman kalkanını açtığı zaman okunuzu atınız. Daha da yaklaşırsa mızrak ve kargılarınızı kullanınız. Kılıç en sonra, düşman ile göğüs göğüse gelindiği vakit kullanılacaktır.” diyerek hitap ettiğini ve muhtemelen “Allah her hususta güzellik ve iyilikle hareket etmenizi emretmektedir. O halde öldürürken bile en iyi ve en güzel tarzda öldürünüz.” rivayetinin de bu savaşta iletilmiş olabileceği üzere görüşünü belirtmiştir. Öldürmenin zalimane olmasından ve savaşa fiili olarak katılmamış kişilerin öldürülmesinden men edildiğimizi eklemiştir. Bunlar göz önünde bulundurulduğu vakit Hz. Peygamber’in bir savaş için gerekli nizamı bizatihi teftiş ettiğini, savaş esnasında kullanılması gereken yöntem ve taktikleri ordusuna aktardığını ve dikkat etmeleri gereken hususları belirttiği görülebilir.⁵²³

Buradan anlaşılan savaş alanına geldikten sonra safların kontrol edilmesi ve nizami hale sokulmasında fayda vardır. Yine mevzilendirme ve belirli görevler verilmesi mümkündür. Ordu kumandanının savaş öncesindeki teşvikleri ve telkinleri askerler

⁵²¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1005-1007.

⁵²² Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2: 375

⁵²³ Muhammed Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları ve Meydan Savaşları*, 68-70.

için önemli olup; hatların bırakılmaması, emir verilmeden savaşa başlanmaması, savaş mühimmatının israf edilmemesi, savaş aletlerinin yerli yerince kullanılması, öldürmenin zalimce olmaması, savaşa bilfiil katılmayanların öldürülmemesi gibi hususlarda uyarılar yapılması nizamın sağlanması ve istenmeyen sonuçlar ile karşılaşılması açısından önem taşımaktadır.

2.2.2.2. Savaşta Usul

Savaşta nasıl bir usul izleneceği hakkında dört ayet tespit edilmiştir. Nisâ suresi 94. ayette “Allah yolunda sefere çıkıldığı vakit gerekli araştırmanın yapılması gerektiği” ifade edilmektedir. Aynı ayette “selam veren kimseye dünya hayatının geçici menfaati (ganimet) göz önünde bulundurularak ‘sen Mü’min değilsin’ denmemesi gerektiği” belirtilmektedir.⁵²⁴ Mâide suresi 33. ayette “Allah’a ve Resûlü’ne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezasının öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleri olduğu” ifade edilmiştir. Buna ek olarak “bu cezaların onlar için dünyada bir rezillik olduğu ve ahirette onlara büyük bir azap olacağı” belirtilmektedir.⁵²⁵ Bununla birlikte “kendilerinin ele geçirilmeden önce tövbe edenlerin bunun dışında olduğu” ilave edilmiştir.⁵²⁶ Savaşta izlenecek usul ile ilgili bir başka ayette de “savaş düzeninde kafirlerle karşılaşıldığı vakit onlara arka dönülmemesi (savaştan kaçılmaması) gerektiği”⁵²⁷ zikredilmiştir.

Nesefî Nisâ suresi 94. ayette geçen araştırmanın yapılmasının işin aslının astarının sorulması, doğruluğunun tespit edilmesi, soruşturulması, enin boyuna incelenmesi, uluorta hemen atılmaması manasına geldiğini ifade etmiştir. Ayetin Resûlullah’a ait küçük bir birliğin, kavminin tek Müslümanı olan Mirdâs b. Nüheyk’in kavmi ile savaşması üzerine indiğinin belirtmiştir. Mirdâs b. Nüheyk’in kavmi kaçmış kendisi Müslüman olduğu için kaçmamış ve kendini tanıtınca beni öldürmezler diye düşünerek atlıları görünce koyunlarını dağın geçidine bırakmıştır. Atlılar gelip kendisine yetişince tekbir getirmişler, bunun üzerine kendisi de tekbir getirerek dağdan

⁵²⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/94, 103.

⁵²⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Mâide 5/33, 123.

⁵²⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Mâide 5/34, 123.

⁵²⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/15, 194.

aşağı inmiştir. Bu arada “İa ilahe İllallah, Muhammedun Resûlullah, es-selamu aleyküm” demiş bununla birlikte Üsâme b. Zeyd kendisini öldürmüş ve koyunlarını sürerek getirmişlerdir. Olan vaka Resûlullah’a bildirilince ayet inmiş Üsâme’ye bu ayeti okumuştur.⁵²⁸ Ebussuûd Efendi Hz. Peygamber’in “Siz, onu yanında bulun malları almak için öldürdünüz!” demesi üzerine Üsâme’nin “O kalbiyle değil, diliyle onu söyledi.” bir rivayete göre de “O, silahtan korktuğu için o sözleri söyledi.” dediğini iletmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Niçin kalbini yarıp bakmadın?” dedikten sonra bu ayeti okumuş ve Üsâme’nin dua istemesi üzerine “Onun söylediği ‘İa ilahe İllallah’ ne olacak?” buyurmuşlardır. Üsâme bu hadise üzerine “Resûlullah, bu sözü o kadar çok tekrar etti ki ben daha önce değil de yeni Müslüman olmuş olmayı temenni ettim.” demiştir. Sonrasında Hz. Peygamber onun için mağfiret dilemiş ve bir köle azat etmesini söylemiştir. Bir başka rivayete göre de bu hadise bir başka kişi hakkındadır. Ebussuûd Efendi bu ayeti tevil ederken “Sen Mü’min değilsin!” denmemesi gerektiğinin İslam selamı ile selamlayanları veya teslimiyet gösterip boyun eğenleri kapsadığını ifade etmiştir. Olayda selam ile birlikte şahadet getirilmesine rağmen sadece selamın geçmiş olmasının sahibine dokunulmaması için yalnız selamın dahi yeterli olduğu manasına geldiğini iletmiştir.⁵²⁹ Nesefî ayette geçen “عَرَضٌ” yani araz kelimesinin mal anlamında kullanıldığını ve çarçabuk elden giden şey manasına geldiğini ifade etmiş olup; dünyalık mal ve ganimet peşinde koşulmasının meselenin enin boyuna incelenmeden, bütün boyutları ile ele alınmadan öldürülen kimselerin durumlarının incelenmemesine sevk ettiğini belirtmiştir. Yine önceden ifadesinin İslam dinine ilk girdiklerinde kendilerinin de ağızlarından dökülen kelimenin şahadet olduğu ve bu şekilde İslam dininin garantörlüğüne girdiklerini yani can ve mallarının garantilenmesi manasına geldiğini ifade etmiştir. Yine kendilerinin gönülden söyleyip söylemediklerine bakılmadan hemen Müslüman olduklarının kabul edildiğini, İslam’a girerken kendilerine nasıl muamele yapılmış ise kendilerinin de Müslüman olduklarını ikrar edenlere karşı aynı muameleyi yapmaları gerektiği ilave etmiştir.⁵³⁰ Ebussuûd Efendi kıdemli Müslümanlar ile yeni Müslümanların arasındaki ortak hükmün, kanlarının ve mallarının korunmasının şahadet kelimesi ile olduğunu ifade etmiştir.⁵³¹ Nesefî ayetin devamında geçen “iyice araştırın” kısmının gerçeği öğrenmedikçe bir

⁵²⁸ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 3: 130-132.

⁵²⁹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1379-1384.

⁵³⁰ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 3: 130-132.

⁵³¹ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 3: 1379-1384.

yanlış yapmamaları manasında bir pekiştirme olduğunu eklemiş olup; son kısmının ise birini öldürürken dikkatli davranılıp acele edilmemesi, dikkatli olunup titiz davranılması ve ihtiyatın elden bırakılmaması manasına geldiği üzere tevil etmiştir.⁵³²

Ebussuûd Efendi Mâide suresi 33. ayetin nüzul sebebinin ise Hilâl b. Uveymir el-Esemî kabilesi, Ureyneliler ve Ehl-i kitaptan anlaşmalı bir topluluk olmak üzere çeşitli rivayetlerin olduğunu ifade etmiştir. İlk rivayet üzere Resûlullah ile kabile reisi arasında yapılan anlaşmaya göre; kabilesi Resûlullah'a yardım etmeyecek olmakla birlikte aleyhinde yardım da bulunmayacak, o kabile nezdinde Müslümanlar güvende olacak, Resûlullah'a gitmek üzere Hilal'e uğrayanlar güvende olacak ve onlara saldırılmayacaktı. Bununla birlikte Benî Kinâne'den bir topluluğunu Hilal'in bulunmadığı bir gün Resûlullah'a gitmekte olanların yollarını kesip kendilerini katlettiklerini ifade etmiştir. Yine başka bir rivayete göre anlaşmalı başka bir topluluk olup Müslümanların yolunu kesen ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaran başka bir topluluk hakkında olduğu iletilmiştir. Buradaki cezada geçen elin kesilmesinin malı haksız yere almalarına karşılık, ayaklarının kesilmesinin de güvenliği bozup yolu korkulu hale getirmelerine karşılık olduğunu ifade etmiştir. İslam ceza hukukunda cezaların *hadd cezaları* ve *tazîr cezaları* olmak üzere iki kısma ayrıldığını ifade etmiş olan Ebussuûd Efendi, hadd cezalarının duruma ve maslahata göre değişmeyeceği, tazîr cezalarında ise kadınlara takdir hakkı verildiğini ve bunun asgarisinin suçluyu teşhir olup, en ağırının idam cezası olduğunu belirtmiştir. Bu ayete göre uygulanacak cezaların dört derece olduğunu "öldürmek fakat malını almamak" için verilen cezanın hadd olarak ölüm cezası olduğu ve şeriat hakkı olduğu için velilerin affetmesiyle ortadan kalkmayacağı, "hem öldürmek hem de malını almak" için verilen cezanın asılarak idam edilmesi olduğu ve devlet başkanının istemesi durumunda el ve ayaklarının çaprazlama kesip asılacağı, "malını almak fakat kendisini öldürmemek" için sağ elleri ile sol ayaklarının kesileceği ve bu cezanın verilebilmesi için asilerden kişi başı en az 10 dirhem değerinde mal düşüyor olması gerektiği, "sadece korkutmak" için de buldukları yerden sürülmesi gerektiği iletilmiştir.⁵³³ Neseî ayet ilgili "...Kim Allah'ın bir velisine düşmanlık ederse şüphesiz Allah ile savaşmaya çıkmış olur..."⁵³⁴ rivayetine atıfta bulunmuş olup "fesat" manasına gelen "فَسَادًا" kelimesinin

⁵³² Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 328-330.

⁵³³ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 4: 1619-1623.

⁵³⁴ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Fiten" 16, 10: 206-207; Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 328.

bozgunculuk yaparak, düzeni bozarak manasına geldiğini ifade etmiştir. Kişinin bir kişiyi öldürmesi durumunda bu kimsenin idam edilmeksizin ve asılmaksızın öldürüleceği manasına geldiğini ifade etmiştir. Hem öldürüp hem de mal almışlarsa bunların önce öldürülüp sonra asılacağı; sadece mal almış ve mala zarar vermişlerse el ve ayaklarının bileklerinden çaprazlama kesileceği; aşırı manada bir tehdit veya terör oluşturmamaları ya da halkı ileri derece tedirgin etmemeleri durumunda bu kişilerin hapsedileceği anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Bunun dünyadaki horlanma ve aşağılanmaları olduğunu ifade etmiştir. Neseî Mâide suresi 34. ayette kendileri yenilmeden tövbe edenlerin bundan müstesna tutulacağı, tövbe etmeleri dahilinde Allah'ın tövbeleri kabul edeceği ve Allah'ın merhametiyle muamele edeceği manasını taşıdığını ifade etmiştir.⁵³⁵ Ebussuûd Efendi tövbe edenlerin hüküm dışında tutulmasının Allah'ın hukukundan sayılanlara özgü olduğunu, kısas ve benzeri durumlarda haklar velilere ait olduğu için isterlerse affedileceğini isterlerse infaz edileceğini belirtmiştir. Failin tövbe etmesi durumunda dahi yetki sahiplerinin ilahi hakkın ifası yönünden cezayı verebileceğini ilave etmiştir. Bunlara ek olarak Hz. Ali'nin yol kesen Haris b. Bedir'in gelip tövbe etmesine binaen tövbesini kabul ettiğini ve cezasını kaldırdığı örneğini vermiştir.⁵³⁶

Yine Neseî Enfâl suresi 15. ayette geçen “zahf” kelimesinin çokluğu ve fazlalığı kalabalık büyük ordu manasına geldiğini ve kalabalıklığı sebebiyle bebek gibi yavaşça yürüyüş halinde olan ordu anlamını içerdiğini ifade etmiştir.⁵³⁷ Ebussuûd Efendi bu ayetin Mü'minlerin sayısının az olması durumunda dahi olsa büyük bir kafir topluluğu ile karşılaşıldığı vakit kaçmak bir yana, arkaya dahi dönülmemesi gerektiği manasına geldiğini ifade etmiştir. Sayıca onlara yakın veya eşit olmanın da ötesinde, sayının az olması durumunda dahi sebatla savaşılması anlamı çıktığını belirtmiştir.⁵³⁸ Neseî “رَحْفًا” kelimesinin büyük bir kitle halinde onlar ile karşılaşmanız durumunda onlar çok kalabalık ve sizler az iseniz kaçmayın” manasını da içerebileceğini ifade etmiştir.⁵³⁹

İlgili ayetlere ek olarak, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*'de savaşta uygulanması gereken usul ile ilgili, savaştan kaçılmaması bahsi de çeşitli görüşler ile tartışılmıştır. Eserde

⁵³⁵ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 328-330.

⁵³⁶ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 4: 1619-1623.

⁵³⁷ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 403-404.

⁵³⁸ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2428-2429.

⁵³⁹ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 403-404.

korkulu yer ve gecelerde, düşmana yakın olduğu vakitlerde komutanın askere moral vermesi gerektiği ifade edilmiştir. Yine Huneyn Savaşı'nda müşriklerin vadide pusu kurması ve aniden saldırması üzerine Müslümanlardan kaçıp geri dönenlerin olması üzerine Hz. Peygamber'in verilen bey'atı hatırlatarak kendilerini geri çağırması sonrası Müslümanların toparlanıp tekbirler ile müşriklere saldırmasını örnek vermiştir. Zira bu şekilde düşman bozguna uğramıştır.⁵⁴⁰ Savaştan kaçmak hakkında ulemanın görüşlerine yer verilmiş olup, İmam Muhammed'in Enfâl suresi 16. ayetteki⁵⁴¹ üzere gücü yerinde bir Müslümanın iki müşrikten kaçmasını caiz görmediği görüşü iletilmiştir. Bunun istisnasının tekrar savaşmak veya başka bir savaş alanında savaşmak gayesi ile bir müfrezeeye katılmak olduğu ifade edilmiştir. Savaş gününde ayette belirtilen hususlar hariç savaştan dönenin Allah'ın gazabına uğrayacağı ve varacağı yerin cehennem olacağı belirtilmiştir. Yine müfessirlerin görüşleri de belirtilmiş, Katâde ve Dehhâk'ın savaştan kaçmanın sadece Bedir Savaşı'na has olduğu görüşlerinin tersine cumhur müfessirlerin ayetin bütün savaşlar için geçerli olduğunu söyledikleri ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in “Beş şey kebairdendir.” buyurdıklarını ve bunların arasında savaştan kaçmayı da verdiğini; buna ek olarak da yine Hz. Peygamber'in “Allah'a şirk koşmak, yetim malı yemek, savaştan kaçmak ve iffetli kadınlara zina isnat etmek, günahların büyüklerindendir.” şeklinde belirttiğini ilave etmiştir. Müslümanların sayısının müşriklerin yarısı kadar olunca da kaçmalarının caiz olmadığını hatta başlangıçta on katın caiz kabul edilmediğini fakat Allah'ın bunu hafiflettiğini Enfâl suresine atıfta bulunarak belirtmiştir.⁵⁴² Savaştan kaçmanın silahlı karşısında silahsız kalan kişi için söz konusu olacağını, bunda bir sakınca olmadığı yorumunu eklemiştir. Buna örnek olarak ise mümkün olmadığından ötürü düşmanın çıkış yolu olan kale kapısından ve mancınığın hedef alanı olan yerden uzaklaşmanın caiz olduğunu ifade etmiştir. Yine bir kişinin üç kişiden kaçmasının caiz olduğunu, bununla beraber “On iki bin kişilik bir ordu, azlığından dolayı yenilmez.” rivayeti ışığında sayının on iki bin olması durumunda kaçmanın caiz olmadığını ilave etmiştir. Bunlara ek olarak düşmanın güç yetirilemeyecek kadar güçlü olması durumunda geri çekilmekte sakınca olmadığını, sebat edip savaşa devam etmekte de mahzur olmadığını söylemiştir. Bunun “kendini tehlikeye atmak” manasına

⁵⁴⁰ Serahsi, *Şerhu's-Siyeril-Kebir*, 1: 133-134.

⁵⁴¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/16, 194.

⁵⁴² İlgili ayetler Enfâl suresi 65. ve 66. ayetlerdir. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/65-66, 200-201.

gelmediğini aksine kendini Allah için feda etme manasında olduğunu, arıların koruduğu Asım b. Sabit'in bunlardan olup, Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴³

Savaşta göz önünde bulundurulması gereken usul ile ilgili *Sahîh-i Buhârî*'de savaşın temenni edilmemesi, bununla birlikte düşmanla karşılaşıldığı vakit sabredilmesi gerektiği üzere rivayet bulunmaktadır. Rivayette Abdullah b. Evfâ'nın bir sefer esnasında kumandan Ömer b. Ubeydullah'a yazdığı mektupta "Resûlullah'ın düşmanla karşılaştığı bazı harp günlerinde (hemen harbe girişmeyip) tâ güneş sema ortasından batıya meyledinceye kadar bekleyip düşmanı gözetlediği ve sonrasında ordu içinde ayağa kalkarak şu şekilde buyurduğu" yer almaktadır:

Ey insanlar, düşmanla karşılaşmak (harp etmek) temenni etmeyiniz; Allah'tan afiyet isteyiniz. Fakat sizler düşmanla karşılaştığınız zaman (harbin bütün şiddetlerine karşı) sabrediniz. Ve biliniz ki cennet muhakkak kılıçların gölgeleri altındadır.

Bundan sonra Resûlullah "Ya Allah! Ey Kitâb'ı indiren, ey bulutları akıtıp yürüten, ey toplanıp gelmiş olan düşman ordularını bozup dağıtan (Allah'ım)! Sen düşmanları bozguna uğrat, onlar üzerine bizleri galip kıl, yardım et!" diyerek dua etmiştir. Aynı başlık altında, bir râviye göre gelen mektupta Resûlullah'ın "Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyiniz." buyurduğu; başka bir râviye göre de Hz. Peygamber'in "Sizler düşmanla karşılaşmayı arzu etmeyiniz. Düşmanlarla karşılaştığınız zaman da (harbin sıkıntılarına) sabrediniz." buyurduğu yer almaktadır.⁵⁴⁴

Savaşta usul ile ilgili *Sahîh-i Buhârî*'de geçen diğer bir rivayet de savaş esnasında kumandanın şehit düşmesi durumunda; önceden tayin edilmiş kumandanın başa geçebileceği, ordunun kumandanı tayin edebileceği veya ordu tarafından kabul görülmüş ehil bir kişinin kendiliğinden yönetimi devralabileceği ile ilgilidir. Rivayete göre Resûlullah bir hutbesinde iki gözü yaş akıtır bir şekilde şu şekilde buyurmuştur:

İslam sancağını Zeyd eline aldı, akabinde Zeyd vuruldu. Sonra sancağı Cafer aldı, o da vuruldu. Sonra sancağı Abdullah b. Revâha aldı, o da şehid edildi. Sonra sancağı emir tayin edilmeksizin Hâlid b. Velîd aldı ve ona fetih verildi. Onların

⁵⁴³ Serahsi, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebir*, 1: 139-140.

⁵⁴⁴ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 155, 6: 2819-2820.

bizim yanımızda olmaları (içinde buldukları hâlin daha hayırlı olması sebebiyle) beni -yahut da: onları- sevindirmez.”⁵⁴⁵

Vâkıdî'nin rivayetine göre olay Hz. Peygamber'in Mute'ye gönderdiği ordu hakkındadır ve bu orduya başkumandan olarak Zeyd b. Hârîse'yi tayin etmiş olup, şehadet durumunda sırasıyla Cafer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha'nın sancağı alması, o da şehid düşerse ordu tarafından uygun görülen birinin kumandan seçilmesi üzerine karar kılmıştır. Savaş esnasında Peygamber Medine'de minberde iken Medine-Şam arası mesafe kendisine açılmış ve Mute'de üç komutanın şehid düştüklerini ve en son Hâlid b. Velîd'in kendiliğinden kumandayı eline alıp zafere ulaştığını ahabına haber vermiştir. Bu Hz. Peygamber'in mucizelerinden kabul edilmiştir.⁵⁴⁶ Burada askerî açıdan önem taşıyan husus ordunun başsız kalması durumunda en hızlı şekilde bir baş tayin edilmesi hususudur. İlk üç kişi bizatihi atanmış olup devamı ordunun tercihinde bırakılmıştır. Bu noktada ordunun karar almasının gecikme ihtimali olması durumunda dağılmaya mahal vermeden ehil birinin kumandayı ele almasında bir mahsur olmadığı görülmektedir. Zira savaş devam etmekte ve başı olmayan bir ordunun dağılması kaçınılmazdır. Sancağın kullanılmış olması, hem ordu açısından merkez olarak kabul görülmesi hem de düşmesi halinde kumandanın ele alınması hususunda belirleyici olması açısından önem taşımaktadır.

Sahîh-i Buhârî'de geçen bir başka rivayet de savaş içinde iken birbiriyle çekişmenin ve görüş ayrılığı yapmanın çirkinliği hakkındadır. Rivayette Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel ile Ebû Mûsâ'yı Yemen'e memur gönderdiğinde kendilerine (verdiği emirlerden olarak) “(Halka) kolaylık gösteriniz, güçlük göstermeyiniz; müjde verip sevindiriniz, nefret ettirmeyiniz; birbirinizi seviniz, ihtilâf etmeyiniz.” buyurduğu yer almaktadır. Aynı rivayette “Allah'a ve O'nun Resûlü'ne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin. Sonra korku ile zaafa düşersiniz, rüzgârınız (kesilip) gider...” mealindeki Enfâl suresi 46. ayetine yer verilmiştir. Ayette “rîh” olarak geçen “rüzgâr” manasındaki kelime, Katâde'ye göre “harb” anlamındadır. Sofuoğlu, bu kelimenin Mücâhid'e göre “zafer”, Ahfeş ve Ebû Ubeyde'ye göre “devlet” manasına istiare edildiğini ifade etmiştir.⁵⁴⁷ İlgili ayet, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan *Kur'an-ı Kerim Meâli*'nde “Allah'a ve Resûlü'ne

⁵⁴⁵ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 182, 6: 2856-2857.

⁵⁴⁶ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 6: 2857.

⁵⁴⁷ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 163, 6: 2828.

itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider...”⁵⁴⁸ şeklinde yer almaktadır.

Sahîh-i Buhârî'de geçen bir rivayette de Hz. Peygamber'in bir kavme harple galip geldiği vakit, o kavmin binadan boş geniş bir sahasında üç gün ikamet etmek itiyadında olduğu iletilmiştir. Rivayetten anlaşıldığı üzere bir savaştan galip gelinmesi durumunda, binasız geniş araziler üzerinde üç gün ikamet edilmesi tavsiye olunmuştur. Bir görüşe göre bu, galibiyetin tesirini ortaya koymak, İslam hükümlerini ve adetlerini yerine getirme ve alınan ganimetleri paylaşmak içindir. Diğer bir görüşe göre ise üç günlük ikamet etmenin, geride kalabilecek kuvvetlere meydan okuma hikmetini taşıdığı belirtmiştir.⁵⁴⁹ Binasız geniş arazilerde ikamet etmek, olası saldırı ve kayıplara karşı tedbir alınması olarak da düşünülebilir.

Bir rivayete göre de Hz. Peygamber'e bir kişinin geldiğini ve kendisinden cihada gitmek için izin istediği iletilmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber anne ve babasının sağ olup olmadığını sormuş, sağ olduklarına dair cevap alınca da “O hâlde sen onların rızası yolunda çalış.” buyurmuştur. Rivayetin açıklamasında bu adamın cihada katılmasının anne-baba rızasına bağlandığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu cihadın mecburi cihad veya seferberlik durumu olmadığına anlaşıldığını ifade etmiştir. Zira izin meselesi cihadın mecburi veya ihtiyari olmasına göre değişmektedir. Alimlerin birçoğu tarafından, zaruriyet durumu olmadıkça ana-babadan izin isteneceği; zaruriyet durumunda cihad vacip olacağı sebebiyle gönüllülüğün kalktığı ifade etmiştir.⁵⁵⁰ Dinimizin anne ve babaya verdiği önem ve hürmet yaygın olarak bilinmektedir. Anne ve babanın ihtiyacı varken cihada çıkılmasının belki yaşlılık vaktinde veya muhtaç halde iken onlara bakacak kimse olmaması veya başka kimselere muhtaç bırakılması toplumsal açıdan değerlendirildiğinde hoş bir durum olmayacaktır. Bu sebeple zaruri olmayan cihad durumunda devletin anne-babanın izni ile hareket etmesi hem gönüllüğü teşvik hem de aile müessesesini koruması açısından örnek bir davranıştır. Seferberlik ve zaruret halleri dışında cihada çıkacak kişilerin de bu tür hususları göz önünde bulundurarak anne-babasını muhtaç ve müşkül bırakmayacak noktada karar almasında hadisten de anlaşılacağı üzere fayda olacağı ortadadır.

⁵⁴⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/46, 198.

⁵⁴⁹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 184, 6: 2858-2859.

⁵⁵⁰ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 137, 6: 2800-2801.

Bir başka rivayette bir kişi Hz. Peygamber'e gelerek kendisinin bazı gazvelere asker yazıldığını ve kadınının da hac yapacağını iletmiştir. Bunun üzere Hz. Peygamber "Sen gazveden dön de kadınınla beraber hac yap." şeklinde cevap vermiştir.⁵⁵¹ Bu rivayetlerden her ne kadar cihad teşvik edilmiş olsa da bazı özel durumlarda cihada izin verilebileceği anlaşılmaktadır.

Savaşın hile olması ile ilgili bir rivayette Hz. Peygamber'in harbe "bir hud'adır" diye isim verdiği yer almıştır. Yine bir başka rivayette Hz. Peygamber tarafından "Harb bir aldatmadır." dendiği ifade edilmektedir.⁵⁵² *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*'de de savaşın hile olduğu rivayeti iletmiştir. Yalan söylemeye izin veren alimlerin olduğu ifade edilmiş olup, hadisteki ifadenin yalandan öte üstü kapalı söz söylemek olan *tevriye* manasında geldiği ileri sürülmüştür.⁵⁵³ Bununla ilgili rivayetlerden birinde Hz. Peygamber'in Kâ'b b. Eşref'i öldürmek için kimin hazır olduğunu sorması üzerine Muhammed b. Mesleme'nin görevi aldığı yer almaktadır. Rivayetin devamında Muhammed b. Mesleme'nin "Öyleyse (Kâ'b'a, kendim ve Senin hakkında *ta'riz* nev'inden uygun göreceğim) sözler söylememe bana izin ver." dediği ve Hz. Peygamber'in "Yapmışımdır (yani izin vermişimdir)." buyurduğu yer almaktadır.⁵⁵⁴ Yine bir başka rivayette Muhammed b. Mesleme'nin Kâ'b'a vardığı ve Hz. Peygamber hakkında "Şu kişi, yani Peygamber (emirleriyle) bizi yordu ve bizlerden sadaka istedi." dediği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Kâ'b'ın Muhammed b. Mesleme gibi söylendiği ve "Vallahi o sizin usancınızı daha da artıracaktır." dediği belirtilmiştir. Muhammed b. Mesleme'nin "Bizler O'na uymuş bulduk, O'nu hemen bırakıvermemizi istemiyoruz, O'nun işinin varacağı sonuca kadar bakacağız." şeklinde konuşmasını sürdürdüğü ve nihayet onu sınıksız tutup yakalayarak öldürdüğü bilgisi yer almaktadır.⁵⁵⁵ Bu hadislerden günlük hayatta hoş görülmemeyen bir eylem olarak kabul edilen hile ile *ta'riz* ve *tevriye* (bazı alimlerin görüşüne göre yalana) savaşta izin verildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bunların düşmana karşı hile amacıyla kullanılacağı ve Müslümanlar arasında kullanılmayacağı açıktır.

⁵⁵¹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 180, 6: 2853-2854.

⁵⁵² Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 156, 6: 2822.

⁵⁵³ Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, 1: 135.

⁵⁵⁴ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 158, 6: 2824.

⁵⁵⁵ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 157, 6: 2822-2823.

Sahîh-i Buhârî'de yer alan bir rivayette de Uhud harbinde insanların bozulup Hz. Peygamber'in yanından dağıldığından bahsedilmektedir. Enes b. Mâlik'in şu şekilde dediği rivayet edilmiştir:

İşte bu tehlikeli harb gününde Ebû Bekir'in kızı Âişe ile (anam) Ümmü Suleym'i muhakkak şöyle gördüm: Bunlar kollarını sıvamışlardı. Ben onların ayaklarının halhallerini görüyordum. Bunlar çabuk çabuk ve devamlı arkalarında su kırbalarıyla koşuyorlardı.

Diğer bir râvi olan Cafer b. Mihrân'ın "Onlar sırtlarında su kırbalarını taşıyorlar, sonra bunu yaralıların ağızlarına boşaltıyorlar, sonra tekrar çabucak dönüyorlar, kırbaları dolduruyorlar, sonra yine acele gelip kırbaları yaralı askerlerin ağızları içine boşaltıyorlardı." dediği yer almaktadır.⁵⁵⁶ Buradan hanımların da savaşta bazı görevler alabildiği anlaşılmaktadır. Sofuoğlu, "Ümmü Süleym Huneyn bozgunu sırasında yanında taşıdığı hançerini göstererek: Ben bu hançeri bugün için edinmişimdir. Müşriklerden birisi yanıma yaklaşırsa, bununla onun kamını deşerim, demiştir..." rivayetini ileterek kadınların savaşa katılmalarının sadece geri hizmette kalmadığı ve bunun onların gereken durumlarda harp sahasında mücahidlerin safları arasında da hizmet ettikleri manasına geldiğini ifade etmiştir. Yine İslam kadınlarının savaşa katılmalarının sadece peygamber döneminde değil Hz. Ömer'in hilafeti döneminde gerçekleştiğini iletmiştir. Hz. Ömer döneminde gerçekleşen Yermük Savaşı'nda sayıca fazla Rum askerlerinin İslam ordugahına girdikleri ve bu sırada İslam kadınlarının kılıçlarını çekerek erler gibi düşman ile savaştıklarını belirtmiştir.⁵⁵⁷

Başka bir rivayette Hz. Ömer'in Medine kadınları arasında birçok fûta taksim ettiği ve iyi bir fûtanın kaldığı belirtilmiştir. Rivayette yanındaki bazı kimselerin fûtanın Hz. Ali'nin kızı ve Hz. Ömer'in zevcesi olan Ümmü Külsûm'e verilmesi üzere "Ey Mü'minlerin Emîri! Şu fûtayı da yanındaki Resûlullah'ın kızına ver!" diyerek görüşlerini ilettikleri zikredilmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer'in "Bu fûtaya Ümmü Selît daha lâyıktır. Ümmü Selît, (hicretten sonra) Resûlullah'a bey'at eden ensâr kadınlarından"dır." ve (layıklık sebebinden olmak üzere) "Çünkü Ümmü Selît, Uhud günü su kırbalarını yüklenir, bize su taşırdı." dediği yer almaktadır.⁵⁵⁸ Sofuoğlu, Ümmü Külsûm'ü Hz. Peygamber'in kızı Fatıma'nın doğurduğunu, bu sebeple onun

⁵⁵⁶ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 64, 6: 2707-2708.

⁵⁵⁷ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 6: 2708.

⁵⁵⁸ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 65, 6: 2708-2709.

Hız. Peygamber'in torunu olduğunu ve bu yüzden "Peygamber'in kızı" denildiğini ifade etmiştir.⁵⁵⁹ Rivayeti değerlendirirken rivayette belirtildiği üzere Ümmü Külsûm'un aynı zamanda Hız. Ömer'in eşlerinden olduğu unutulmamalıdır. Hadisin son kısmının kırba ve diğer dikilecek şeyleri diker demek manasına geldiğini belirtmiştir.⁵⁶⁰ Bir başka rivayete göre de Muavviz b. Afra kızı er-Rubeyyi'nin "Biz kadınlar Peygamber ile beraber (gazvede) bulunurduk da mücahidlere su verir ve onlara hizmet ederdik. Yaralıları ve şehitleri Medine'ye geriye götürür idik." dediği nakledilmiştir.⁵⁶¹ Bu rivayetlerden kadınların savaşa katıldıklarını ve destek olduklarını anlamaktayız. Bununla birlikte savaşa katılan kadınlar ile ilgili fıkhî olarak fitne korkusu olmaması ve ihtiyaç olmadıkça genç kızların savaşa katılmamaları hakkında yorum yapılmıştır.

Bu rivayetlere ek olarak Serahsi kadınların savaşa katılması hususunda İmam Muhammed'den rivayetle kadınların savaşa katılmasının uygun olmadığını, ama buna mecbur kalmaları durumunda bunun değişeceğini ifade etmiştir. Bunu ifade ederken, kadının yapısının savaşa müsait olmadığını, kadınların savaşa katılmalarında Müslümanların namuslarının teşhirinin söz konusu olduğunu, müşriklerin Müslümanlar hakkında kadınlara muhtaç kalmaları yorumu ile bunu güçsüzlüklerine yorabileceği gibi sebeple öne sürmüştür. Bununla birlikte zaruret halinde müşriklere karşı koymanın her Müslümana gücü nispetinde vacip olacağı için istisnai bir durum olduğunu belirtmiştir. Huneyn savaşında geçen rivayete göre Milhân kızı Ümmü Süleym, karnı üzerine bir elbise bağlamış olarak savaşırken Resûlullah'a "Ya Resûlullah! Şu savaştan kaçıp seni düşman arasında yardımsız bırakanları gördün mü? Şayet Allah sana imkân verirse, onları affetme!" demiştir. Rivayette Resûlullah'ın "Yâ Ümmü Süleym! Allah'ın koruması daha geniştir." demesi üzerine Ümmü Süleym'in üç defa tekrar ettiği ve üçünde de Resûlullah'ın "Allah'ın koruması daha geniştir." buyurduğu yer almaktadır. Serahsi rivayette geçen durumu, Hız. Peygamber'in Ümmü Süleym'e engel olmaması sebebiyle zaruret halinde kadınların savaşa katılmasının caiz olduğu üzere delil olarak kabul etmiştir. Bu hususla ilgili İmam Muhammed'in şu sözleri nakledilmiştir:

⁵⁵⁹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 6: 2709.

⁵⁶⁰ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 6: 2709.

⁵⁶¹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 66, 6: 2709.

Yaşlı kadınların savaşta hazır bulunup yaralıları tedavi etmeleri, askerlere su dağıtmaları ve ihtiyaç anında yemek pişirmeleri caizdir. Abdullah b. Kurt el-Ezdî der ki: Hâlid b. Velîd ve arkadaşları Bizans ile savaşırken hanımları devamlı olarak mücahidlere su taşıyıp şiir söylüyorlardı.

Serahsi buradaki kadınların yaşlı kadınlar olduğunu, fitne korkusundan dolayı genç kadınların bundan men edileceğini ve yaşlı kadınların bu görevi yapmaları ile ihtiyacın ortadan kalkacağını ifade etmiştir.⁵⁶²

Bu bölümde savaşta usulün nasıl olması gerektiği incelenmeye çalışılmıştır. Allah yolunda sefere çıkılacağı vakit gerekli araştırmanın yapılmalıdır. Düşmanla karşılaşmak temenni edilmemeli, bununla birlikte savaş düzeninde kafirler ile karşılaşıldığı vakit kaçılmamalıdır. Savaşta galip gelinmesi durumunda halka kolaylık gösterilmeli ve müjde verilmelidir. Yine galibiyet halinde üç gün açık arazilerde ikamet edilmesinde fayda vardır. Zaruri cihad haricinde anne ve baba izni gerekmektedir. Yine bazı özel şartlarda izin verilebildiği anlaşılmaktadır. Fitne korkusunun olmadığı durumlarda kadınlar da savaşta destek verebilmektedir.

2.2.2.2.1. Savaşta Öldürme

Önceden bahsedildiği üzere savaşta ve özellikle öldürme eyleminde *Hüsün* ve *kubuh* kavramları anlaşılması gerekmektedir. Normal bir dönemde İslam Hukuku haksız yere öldürme fiilinin karşılığında ceza vermekte olup, Allah'a karşı savaşanları savaşta öldürmeyi teşvik etmiştir. Savaş noktasına gelmiş iki kuvvetin birbirlerine baskın çıkmak için öldürme yolunu seçmeleri olarak da ifade edilebilecek olan savaş iki yönlü bir öldürme eylemi olduğu için meşruiyetinden öte reel politiğin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşılması gereken ana husus ise günlük hukukta öldürme eylemi ceza yaptırımı ile karşılaşırken niçin savaş ortamında teşvik edildiğidir ve hatta ibadet haline dönüştüğüdür. Bu ise bahsettiğimiz üzere *hüsün* ve *kubuh* ile ilgili olup, en temelde Allah'ın o şekilde emretmiş olması ve Müslümanların da bu emirlere tabi olmasıdır. Allah'a ve peygamberine karşı savaş açmış olanların bir nevi en şiddetli ceza ile cezalandırılması ve bu yola girme niyeti taşıyacaklara en sert şekilde göz dağı verilmesi olarak da düşünülebilir.

⁵⁶² Serahsi, *Şerhu's-Siyeril-Kebir*, 1: 197-198.

Bu hususla ilgili tespit edilebilen ilgili ayetlerden Bakara suresi 190. ve 191. ayetlerde “Müslümanlar ile savaşımlar ile savaşımları, bununla birlikte aşırıya gidilmemesi” ve “Müslümanlara karşı savaşımlar müşriklerin yakalandığı yerde öldürülmesi gerektiği ve onların Müslümanları (Mekke’den) çıkardıkları gibi kendilerinin de çıkarılması gerektiği” belirtilmiştir. Ayette bunun gerekçesi “zulüm ve baskının adam öldürmekten daha ağır olması” olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte “Mescid-i Harâm yanında, müşrikler Müslümanlarla savaşımladıkça onlarla savaşılmaması gerektiği; bununla birlikte onların savaşımları durumunda onlarla savaşımları ve onların öldürülmesi gerektiği” ifade edilmektedir.⁵⁶³ Bir başka ayette “savaşımla öldürmenin Mü’minler tarafından yapılmadığı, fakat Allah tarafından yapıldığı ve bunun Mü’minlerin denenmesi için bir imtihan olduğu” ifade edilmektedir.⁵⁶⁴

Bakara suresi 191. ayeti bir önceki ayet ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bakara suresi 190. ayetinde “Sizinle savaşımlara karşı Allah yolunda siz de savaşımlar. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.” ifadeleri yer almaktadır. Sonraki ayette “kendilerinin buldukları yerde öldürülmeleri gerektiği”, “zulüm ve baskının adam öldürmekten daha ağır olduğu”, bununla birlikte “Mescid-i Harâm yanında kendileri savaşımladıkça savaşılmaması gerektiği” ve orada da “savaşımları durumunda kendilerinin öldürülmesi gerektiği” ifadeleri yer almaktadır.⁵⁶⁵ Ebussuûd Efendi Bakara suresi 191. ayeti izah ederken “harem olan Mekke’de veyahut *hıll* yani harem dışı alanda müşrikleri nerede bulursanız öldürün, vaktiyle Mekke’den çıkardıkları gibi siz de onları çıkarın” şeklinde yorumlamıştır. Mekke’nin fethinde Müslüman olmayanların Mekke’den çıkarıldığını ilave etmiştir. İnsanların yurtlarından çıkarılması gibi cefalar ve sıkıntıların acısı devamlı olduğu için onları öldürmekten beter olduğunu iletmiştir. Müşriklerin Harem toprağında şirki yaşatmalarının ve Müslümanların Mekke’ye girmelerine engel olmalarının, Müslümanların müşrikleri Harem toprağında öldürmelerinden daha kötü olduğu şeklinde izah etmiştir. Bununla birlikte Mescid-i Harâm yanında müşrikler savaşımladıkça onlarla savaşılmaması gerektiğini ilave etmiştir. Müşriklerin

⁵⁶³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/190-191, 36.

⁵⁶⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/17, 194.

⁵⁶⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Bakara 2/190, 36.

Müslümanları öldürmeleri durumunda Müslümanların da onları öldürmeleri gerektiğinin altını çizmiştir. Burada hürmetinden dolayı Mescid-i Harâm'ın yanında savaşı başlatanın Müslümanlar olmaması gerektiği, buna mukabil olarak müşriklerin saldırmaları durumunda Mescid-i Harâm'ın yanında olunduğuna bakılmadan onların öldürülmesi gerektiğinin anlaşılacağına altı çizilmiştir. Zira Mescid-i Harâm'ın hürmetini çiğneyenlerin müşrikler olduğunu ve bundan sebeple en şiddetli azaba müstahak oldukları belirtilmiştir. Bir kıraate göre “onlar savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın” ifadesi “onlar sizi katletmedikçe siz de onları katletmeyin” şeklinde de okunduğunu belirtmiştir. Ayrıca “ka-te-le” fiilinin “mukatele” babında olduğu gibi müşareket üzerine değil de münferit olması hasebiyle “onlar sizin bir kısmınızı öldürmedikçe, siz de onları öldürmeyin” manasını çıkarmıştır. Kafirlerin cezasının başkalarına yaptıklarının benzerinin kendilerine yapılması olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁶

Ebussuûd Efendi Enfâl suresi 17. ayetin de sanki siz kendi kuvvet ve kudretinizle öldürmediniz, Allah size yardım etmek, sizi onlara musallat kılmak ve onların kalplerine korku salmak suretiyle kendisi öldürdü manasında olduğunu belirtmiştir. Başka bir ifadede de onları öldürmekle övünüyorsanız siz öldürmediniz manasının olduğunu iletmiştir. Rivayete göre bu ayetin Bedir Mücahidleri'nin aralarında “ben şöyle öldürdüm, böyle esir aldım!” diyerek övünmesi üzerine bu ayet inmiştir. Yine bir rivayete göre Hz. Peygamber'e saldırmak üzere gelen Kureyş ordularını görünce Allah'a dua ederek yardım istemiş, bunun üzerine Cebrail gelip bir avuç toprak alıp düşmana atmasını söyleyince, Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin getirdiği taşları “Yüzleri kara olsun!” diyerek atmıştır. Ayeti bu rivayet üzere “atma hareketini görünüşte sen yapsan da hakikatte yapan sen değildin, öyle olmuş olsa bu hareket beşerî sınırlar içinde kalırdı, fakat onu Allah yaptı” manasında olma durumunu iletmiştir.⁵⁶⁷ Neseî Taberî'ye atıfta bulunarak atma eylemi sonrasında “Müşriklerden hepsinin gözlerine, burunlarına o toprak isabet etti de, dönüp kaçtılar.”⁵⁶⁸ rivayetini iletmiş ve tüm müşriklerin gözlerini temizlemek ve tozu gidermekle meşgul olduklarını ifade etmiştir.⁵⁶⁹ Ebussuûd Efendi Allah'ın Mü'minlere zaferi zorluklarla karşılaşmadan vermesinin de Mü'minlere güzel bir bağışta bulunmak, zafer ve ganimet ihsan etmek

⁵⁶⁶ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 2: 543-544.

⁵⁶⁷ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2430-2432.

⁵⁶⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 311.

⁵⁶⁹ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 405-407.

için olduğunu ilave etmiştir. Allah'ın duaları işitmesi ve kabul etmesini de hükmün illeti olarak değerlendirmiştir.⁵⁷⁰

Savaşta öldürme ile ilgili ayetlere ilaveten *Sahîh-i Buhârî*'de yer alan rivayette Resûlullah'ın ensârdan birtakım kimseleri Yahudi Ebû Râfi'i öldürmeleri için gönderdiği ve onlardan biri olan Abdullah b. Atîk'in gidip onların kalelerinin içine girdiği yer almaktadır. Kendisi onların hayvan ahırına girmiştir. Onlar kalenin kapısını kilitledikleri, sonra da kendilerine ait bir eşeği kaybetmeleri üzerine onu aramak için dışarı çıktıkları ifade edilmiştir. Abdullah b. Atîk de onların arasında dışarı çıkmış ve kendisini onlara, onlarla o eşeği arıyor göstermiştir. Sonunda eşeği bulup içeri girdikleri vakit Abdullah b. Atîk de girmiştir. Gece kale kapısının kapanması sonrası onların anahtarları Abdullah b. Atîk'in görmekte olduğu yerdeki bir duvar deliği içine koydukları ve uydukları vakit de Abdullah b. Atîk'in anahtarları alıp Ebû Râfi'in bulunduğu kale kapısını açtığı belirtilmiştir. Sonrasında karanlıkta Ebû Râfi'in odasına girmiş ve "Ya Ebû Râfi'!" diye seslenmiştir. Kendisinin cevap vermesi üzerine karanlıkta sesin geldiği tarafa yaklaşmış ve ona kılıçla vurmuştur. Bu olay üzerine Ebû Râfi'in haykırdığı ve Abdullah b. Atîk'in hemen odadan dışarı çıktığı nakledilmiştir. Kısa bir vakit sonra imdat isteyici imiş gibi yanına döndüğü ve sesini değiştirerek "Ya Ebû Râfi'!" dediği belirtilmiştir. Ebû Râfi'in "Neyin var, anan cehennem!" demesi üzerine Abdullah b. Atîk'in "Hâlin nedir?" diye sorduğu ve "Bilmiyorum, birisi (senden önce) yanıma girdi ve beni vurdu." dediği ifade edilmiştir. Abdullah b. Atîk kılıcının keskin ucunu onun karnına koymuş ve kemiğe dayanıncaya kadar yüklenip saptadıktan sonra dehşetli bir hâlde dışarı çıkmış, hemen aşağıya inmek için onlara ait bir kale merdivenine gelmiştir. Bu sırada merdivenden düşmüş ve ayağını sakatlamıştır. Sonrasında arkadaşlarının yanına varıp "Ben bu adamın ölüm ilancısının sesini işitmedikçe buradan gitmeyeceğim." demiş ve çok beklemeden Ebû Râfi'in ölüm ilânlarını işitmiştir. Rivayetin sonunda Abdullah b. Atîk'in "Ben kendimde bir rahatsızlık olmayarak kalktım, nihâyet arkadaşlarımla Peygamber'e geldik ve Ebû Râfi'in ölümünü kendisine haber verdik." dediği yer almaktadır.⁵⁷¹ Sofuoğlu, Ebû Râfi'in zengin bir Yahudi olduğunu ve Hendek Savaşı'nda Medine etrafındaki Arap kabilelerine çokça yardım ederek Hz. Peygamber'in aleyhinde hareket etmeye sevk

⁵⁷⁰ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2430-2432.

⁵⁷¹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 154, 6: 2817-2819.

ettiğini ifade etmiştir. Yine öldürülme sebebinin İslam ve Müslümanlar aleyhinde büyük harcamalar yapması ve tahriklerde bulunması olarak belirtmiştir.⁵⁷² Savaşta öldürme ile ilgili bir başka rivayette de Resûlullah'ın fetih yılı Mekke'ye, başında miğfer olduğu hâlde girdiği ve bu miğferini başından çıkardığı zaman bir adamın gelerek “İbn Hatal Kâbe'nin örtüsüne sarılmış (duruyor).” demesi üzerine Resûlullah'ın sahâbelere “İbn Hatal'ı öldürünüz.” buyurduğu yer almaktadır.⁵⁷³ Sofuoğlu, İbn Hatal'ın Allah ve Resûl'ünden döndüğünü, İslam'a girdikten sonra dinden döndüğünü, kendisine hizmet eden bir Müslüman'ı öldürdüğünü ve Resûlullah'ı devamlı hicvettiğini ifade etmiştir. Kendisinin iki tane şarkıcı kadınının olduğunu ve bunların Müslümanları hicveden şiirleri okuyup teganni ettiklerini ilave etmiştir. Bu sebepten ötürü İbn Hatal'ın Mekke'nin fethi gününde verilen umumi aftan istisna tutulduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁴ Bu iki rivayetten anlaşılan İslam ve Müslümanlar aleyhinde düşmanlıkta ileri gidenlerin cezalandırılabilirdiği anlaşılmaktadır. Tabii olarak bu tür cezalar devlet başkanının elinde olup halktan birinin uygulamaya koyabileceği bir eylem değildir. Bu da yine günlük fikhın dışında savaş fikhının konusudur.

Savaşta öldürme ile ilgili bir başka rivayet de Hz. Ali'nin bir topluluğu yaktığı ve bu haber İbn Abbâs'a ulaşınca kendisinin “Ben olaydım bu dinden dönenleri yakmazdım. Çünkü Peygamber: ‘Allah'ın azabıyla azaplandırmayınız!’ buyurdu. Ben onları muhakkak öldürürdüm. Nitekim Peygamber: ‘Dinini değiştireni öldürünüz!’” buyurduğu ifade edilmiştir.⁵⁷⁵ Sofuoğlu, bu rivayetin iki ayrı sahâbeden gelmesi sebebiyle hükmün kuvvetlendiğini ifade etmiştir.⁵⁷⁶ Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere yakma gibi bir ceza Hz. Peygamber tarafından men edilmiştir. Öldürmenin gerekli olduğu noktada güzel şekilde öldürülmesi bu rivayetten de anlaşılmaktadır.

Öldürmek ile ilgili bir durum da Müslüman olan birinin öldürülmesidir. Bu husus ile ilgili Nisâ suresi 93. ayette “bir Mü'mini kasten öldürenin cezasının içinde ebedi kalacağı cehennem olduğu” ifade edilmiştir. Ayetin devamında “Allah'ın kendisine gazap etmiş, onu lanetlemiş olduğu ve kendisi için büyük bir azap hazırladığı”

⁵⁷² Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 6: 2818-2819.

⁵⁷³ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 168, 6: 2835-2836.

⁵⁷⁴ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 6: 2836.

⁵⁷⁵ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 148, 6: 2812.

⁵⁷⁶ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 6: 2812.

belirtmiştir.⁵⁷⁷ Neseî Nisâ suresi 93. ayetin “bir kimseyi hususiyle Mü’min olduğu için öldürürse” manasını taşıdığını ifade etmiştir. Bunun küfür olduğunu ifade etmiştir. Yine bir Mü’mini öldürmeyi helal sayarak öldürmesinin de küfür olduğunu belirtmiştir. Allah’ın cezalandırması durumu için Hz. Peygamber’in “Eğer Allah onu cezalandırırsa işte bu cehennemde ebedi kalış onun cezasıdır.” sözü üzere olan rivayetini iletmiştir.⁵⁷⁸ Yine “Allah katında, dünyanın yerinden oynaması, bir Müslüman kişinin öldürülmesinden ehvendir.” rivayetini nakletmiştir.⁵⁷⁹ Neseî ayetin son kısmının Allah’ın gazap ettiğini, lanetlediğini, büyük bir suç işlemesinden ötürü kendisine büyük bir azap hazırlandığı manasını taşıdığını ifade etmiştir.⁵⁸⁰

Tüm bunlardan anlaşılan normalde haksız yere öldürmek eylemi ceza yaptırımını ile karşılanmış iken, savaşta Allah’a ve peygamberine savaş açmış olanların öldürülmesi bir nevi cezalandırma ve göz dağı manasını taşımaktadır. Zulüm ve baskının adam öldürmekten daha ağır olduğu ayetle sabittir. Savaşta öldüren Allah olduğu için Müslümanlar öldürmek yoluyla böbürlenmemelidirler. Yakma yoluyla öldürmek men edilmiştir. Bir Mü’mini Mü’min olduğu için veya öldürmeyi helal görerek kasten öldürmek küfür olup, cezası ebediyen cehennemde kalmaktır.

2.2.2.2.2. Savaşta Siviller

İslam’da sivillerin hayatına önem verilmiş olup kadın, çocuk, yaşlı, işçi ve din görevlisi gibi savaşmayan sivillerin öldürülmesi hoş karşılanmamıştır. Bununla birlikte savaşa tavsiye vermek suretiyle de olsa katılmış olanların sivillik vasıflarını kaybettikleri anlaşılmaktadır.⁵⁸¹ Yine elde olmayan sebepler ile istenmeden öldürülmesi hususu mubah görülmemekle birlikte bir yaptırım da getirilmemiştir. Sivillerin savaşa katılmaları veya İslam’a açıktan saldırımları durumunda ise, sivillikten savaşan noktasına geldikleri sebebiyle savaşanlar için uygulanan hükümler ne ise kendisine uygulanmasında bir beis görülmediği anlaşılmıştır. Zira artık savaşmayan bir sivil değil, bir muhariptir.

⁵⁷⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Nisâ 4/93, 103.

⁵⁷⁸ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 128-129.

⁵⁷⁹ Tirmizi, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Diyet” 7, 3: 11.

⁵⁸⁰ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 3: 128-129.

⁵⁸¹ Serahsi, *Şerhu’s-Siyeril-Kebir*, 1: 60-77.

Bir rivayete göre müşriklerden aile sahibi olanlara gece baskını yapıldığı, ayırt edilemeyerek bunların kadın ve çocuklarının musibete uğradıkları hakkında sorulunca Hz. Peygamber “Onlar da müşriklerdendir.” şeklinde cevap vermiştir. Yine Hz. Peygamber’in “Koruma yalnız Allah’a ve Resûlü’ne hastır.” dediği ilave edilmiştir. Bir rivayete göre de “Zürriyetler de onlardandır.” sözü iletilince Amr b. Dinar’ın rivayet hakkında ““Onlar da babalarındandır.’ dediği gibi söylemedi.” dediği nakledilmiştir. Rivayette Hz. Peygamber’in “Muharip müşriklerin kadınları ve çocukları kendi camialarındandır.” cevabının bunları bilerek öldürülmelerinin mubah kılınması manasında olmadığı belirtilmiştir. Bunun muharipleri ailelerinden ayırarak öldürmenin mümkün olmadığı zaruret durumlarına özel bir hüküm olduğu ilave edilmiştir.⁵⁸² Zira bir başka rivayette Abdullah b. Ömer’in “Peygamberin gazvelerinden birinde bir kadın öldürülmüş olarak bulundu da Resûlullah kadınların ve çocukların öldürülmesini çirkin gördü.”⁵⁸³ şeklinde haber verdiği yer almaktadır.⁵⁸⁴ Bu rivayetten anlaşılacağı üzere kadın ve çocukların öldürülmesi çirkin görülmüştür. *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir*’de fiilen savaşa katılan kadın ve yaşlı adamın da öldürülmesinde bir sakınca olmadığı yer almaktadır. Yine bir adamın açıktan Resûlullah’a hakaret eden ve söven, İslam’a dil uzatan, düşmanı savaşmak için tahrik eden ve bu konuda şiirler söyleyen bir kadını öldürdüğü ve Resûlullah’ın kendisini sorumlu tutmadığı üzere rivayet yer almaktadır.⁵⁸⁵

Buradan anlaşılacak olan savaşta kadın, çocuk, yaşlı, işçi ve din görevlisi gibi savaşa katılmamış sivillerin öldürülmesi hoş görülmemektedir. Bunların yanlışlıkla öldürülmesi mubah görülmemiş olmakla birlikte istenmeyerek öldürülmeleri veya zarar görmeleri durumunda direkt bir ceza yaptırımına da tabi tutulmamıştır. Ek olarak rivayetlerden savaşa katılan ve İslam’a açıktan saldıran kadın ve yaşlıların öldürülmesinde bir sakınca olmadığı anlaşılmaktadır. Zira saldırıya geçildiği noktada sivillik özelliği kaybolmuş ve muharip konumuna gelmiştir.

⁵⁸² Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 145, 6: 2809-2811.

⁵⁸³ Mana olarak benzer bir hadis Tirmizî’ye ait *el-Câmiu’s-Sahîh* isimli eserin tercümesinde “Resûlullah’ın gazalarının birinde bir kadın maktul (öldürülmüş) olarak bulundu ve Resûlullah, bunu kabul etmeyerek kadın ve çocukları öldürmeyi menetti” şeklinde yer almaktadır. Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Siyer” 19, 3: 148.

⁵⁸⁴ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 146, 6: 2811.

⁵⁸⁵ Serahsi, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir*, 4: 8-9.

2.2.2.2.3. Savaşta Doğa

Savaşta doğa ile ilgili Haşr suresi 5. ayette “(Savaş gereği,) hurma ağaçlarından her neyi kestiniz yahut (kesmeyip) kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa hep Allah’ın izniyledir. Bu da fasıkları rezil etmesi içindir.” şeklinde yer almaktadır.⁵⁸⁶ *Sahîh-i Buhârî*’de geçen bir rivayette de İbn Ömer’in “Peygamber Benî Nadîr Yahudilerinin hurma ağaçlarını kestirdi ve yaktırdı.” dediği belirtilmiştir.⁵⁸⁷ Sofuoğlu bu ve benzeri diğer rivayetlerdeki ağaçların, düşmana siper ve destek olma konumundaki ağaçlar olduğunu ve bunlardan mahrum bırakılması ile düşmanın sıkıştırıldığını ifade etmiştir. Olayın akabinde yaş ağaçların kesilip fesat çıkarıldığı üzere Yahudilerin bağırıışlarının sonrası Haşr suresi 5. ayet nüzul olmuştur. Bunun Allah’ın izni ile ve kendilerine ceza olmak üzere olduğunu iletmiştir. Dört mezhep imamın da savaş durumunda yaş ağaçların yakılıp kesilebilmesinin mubah olduğu görüşleri mevcuttur.⁵⁸⁸

Haşr suresi 5. ayete ek olarak, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir*’de İmam Muhammed’in *dârulharpte* hurma ağaçlarının tahrip edilmesinin caiz olduğunu ifade ettiği belirtilmiştir. Acve denilen en iyi cinsi hariç kesilebileceği üzere görüş de mevcuttur. Yine Hz. Peygamber’in Yahudi kabilesi olan Nadiroğulları ile ne kendisi aleyhinde ne de lehinde bulunmayacaklarına dair yaptıkları anlaşmanın, Hz. Peygamber’i öldürmeye kastetmeleri üzerine bozulması ile gelişen süreç aktarılmıştır. Sonrasında Hz. Peygamber’in Yahudilere sunduğu “Buradan çekip gidin. Her yıl bir defa meyvelerinizi toplarsınız.” teklifini kabul etmemeleri üzerine on beş gün kuşatma altına alınmış, bunun üzerine Yahudiler sokakların girişlerini kapatıp Müslümanlar ile duvarların arkasından savaşmışlardır. Müslümanlar duvarların dışından gedik açtıkça Yahudilerin iç taraftan bir duvar yıkıp daha içerideki evlere sığındıkları belirtilmiştir. Yine Yahudilerin hurma ağaçlarına bir dalını bir cariyeye değiştirecekleri kadar çok değer verdikleri iletilmiştir. Eserde Hz. Peygamber’in hurma ağaçlarının kesilmesini emrettiği ve Yahudilerin “Hurma ağaçları gittikten sonra artık burada kalmamız anlamsızdır.” dedikleri ifade edilmiştir. Yine Hz. Peygambere ithafen Yahudilerin “Ya Ebe’l Kasım! Hani sen bozgunculuktan sakındırıyordun, o hurma ağaçlarının ne suç

⁵⁸⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Haşr 59/5, 612.

⁵⁸⁷ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 153, 6: 2817.

⁵⁸⁸ Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 5: 363-365.

var ki, onları kesip yakıyorsunuz? Canımız, çoluk-çocuğumuz ve silahlarımız hariç develerimizi, taşıyabilecekleri kadar yükleyip burayı terk etmemiz hususunda bize güvence verir misin?” dedikleri ve Hz. Peygamber’in “evet” demesi üzerine kale kapısını açtıkları üzere rivayeti iletilmiştir. Bu olay üzerine Haşr suresi 5. ayetin⁵⁸⁹ indiğini ifade edilmiştir. Yine bu ayetin manasının ağaçların kesilmesinin ya da kızdırmak ve tahkir etmek için kesilmesinin ikisinin de Allah’ın rızasına uygun olduğunun iletilmesi manasında olduğu belirtilmiştir.⁵⁹⁰

Sahîh-i Buhârî’de yer alan bir rivayette de Hz. Peygamber’in at sahipleri ve iyi biniciler olan Ahmeslilerden Cerîr b. Abdullah el-Ahmesî’ye, Has’am kabilesi yurdunda (Beytullah’a karşı yapılmış içi put dolu) bir bina olan ve Yemenliler’in Kâbe’si olarak anılan Zu’l-Halasa hakkında “Şu Zul-Halasa(sıkıntısın)’dan beni rahata kavuşturamaz mısın?” dediği yer almaktadır. Bunun üzerine Cerîr b. Abdullah’ın yüz elli süvari ile Zu’l-Halasa’ya gittiği ve onu yıkıp yaktığı; sonrasında Resûlullah’a durumu bildirmek için bir haberci yolladığı belirtilmiştir. Bu habercinin “Seni hak ile gönderen Allah’a yemin ederim ki, ben senin huzuruna ancak (o şirk mabedi) Zu’l-Halasa’yı bomboş yahut uyuzlu bir deve gibi harap bir hâlde bıraktım da geldim.” dediği ve buna mukabil olarak Resûlullah’ın beş kere “Ahmes kabilesinin atları ve süvarileri mübarek olsun.” şeklinde dua ettiği rivayette yer almaktadır.⁵⁹¹ Bu hadisten anlaşılacak savaş zamanında gerekli görüldüğü takdirde binaların tahrip edilebileceğidir.

Yine *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir*’de Hz. Peygamber’in Malik b. Avf’ın köşkünün yakılmasını emrettiği rivayetine de yer verilmiştir. İmam Muhammed’in yorumu da henüz muhasara olmamasına rağmen köşkün yakılmasını emretmesinin Malik b. Avf’ı tahkir etmek ve üzme için olduğu ifade edilmiştir. Buradan nihai yorum olarak küfür yurdunda ağaçları kesmenin ve evleri yakmanın mahzurunun olmadığı belirtilmiştir.⁵⁹²

Bu bahisten anlaşılacak normalde ağaç kesilmesi ve yapılara zarar verilmesi gibi hususlar onaylanmamışken; savaş halinde bu tür durumlara izin verildiğidir.

⁵⁸⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Haşr 59/5, 612.

⁵⁹⁰ Serahsi, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir*, 1: 71-73.

⁵⁹¹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 153, 6: 2816-2817.

⁵⁹² Serahsi, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir*, 1: 74.

2.2.2.3. Değerlendirme

Bu bölümde savaş içi hukuk, savaşın hemen öncesindeki hazırlıklar ve savaş içi uygulamalardan nelerin meşru görülüp nelerin meşru görülmediği izah edilmiştir. Savaşta safların kontrol edilmesinin ve orduya nizam verilmesinin faydalı olduğu anlaşılmış, mevzilendirme ve özel görevlendirme yapılabileceği tespit edilmiştir. Ordu kumandanının savaş öncesi teşvik ve telkinlerinin orduda istenmeyen sonuçlar noktasında tedbir görevi görmektedir. Savaş hatlarının bırakılmaması, savaşa emir verilmeden başlanmaması, mühimmatın israf edilmemesi, aletlerin yerli yerince kullanılması gerektiği anlaşılmıştır. Yine Allah yolunda sefere çıkarken araştırmanın iyi yapılması ve düşmanla karşılaşmanın temenni edilmemesi, bununla beraber savaş düzeninde kafirler ile karşılaşıldığında savaştan kaçılmaması gerektiği de bu bölümden çıkarılacak sonuçlar arasındadır. Zaruri cihad dışında anne ve babadan izin alınması gerektiği, özel şartlarda savaşa izin verilebildiği ve yine fitneden emin olunması şartıyla kadınların da savaşa destek verebildikleri tespit edilmiştir.

Savaş içinde dikkat edilmesi gereken kurallara gelince; kafirin zalimane öldürülmemesi, öldürürken yakmaya başvurulmaması ve savaşa bilfiil katılmayan kadın, çocuk, yaşlı, işçi ve din görevlisi gibi sivillerin öldürülmemesi bunlar arasındadır. Bununla birlikte yanlışlıkla öldürmek mubah görülmemekle birlikte cezai bir yaptırıma tabi tutulmamıştır. Günlük hayatta ağaç kesmek veya yapılara zarar vermek hoş karşılanmazken, savaşta ağaçların kesilmesi ve yapılara zarar verilmesi gibi bazı hususlara izin verilmiştir. Günlük hayatta haksız yere öldürmek cezayı gerektirmekte iken, savaşta Allah ve Peygamberiyle savaşan kafirlerin öldürülmeleri bir nevi onların cezalandırılması; bu tür toplumlara göz dağı verilmesi manasına gelmekte olup, zulüm ve baskının öldürmekten daha ağır olması sebebiyle meşru görülmüş ve teşvik edilmiştir. Bir Mü'minin Mü'min olduğu için ya da öldürmeyi helal sayarak kasten öldürülmesinin ise küfür olduğu belirtilmiş olup, cezasının ebedi cehennem olacağı belirtilmiştir. Yine Müslümanlar öldürenin Allah olduğu bilinci ile hareket ederek düşmanlarını öldürmekle böbürlenmemelidirler. Müslümanların savaşta galip gelmeleri durumunda halka kolaylık gösterip müjde vermesi gerektiği ve üç gün açık arazide ikamet etmelerinde fayda olduğu tespit edilmiştir.

2.2.3. SAVAŞ SONRASI HUKUK

Bu bölümde savaş sonrası hukuktan bahsedilecek olup, savaşın nihayete ermesi ile başlamaktadır. Savaş sonrasında ganimetlerin hükümleri ve esirler hakkında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Müslümanlar için helal kılınan ganimetler incelenmiş olup savaş sonrasında nelerin ganimet olup nelerin ganimet olamayacağı, ganimetlerin paylaşımında nelere dikkat edilmesi gerektiğine dair bilgi verilmiştir. Ganimetler konusu çok fazla detay barındırdığı için burada ona kısaca değinilecektir. Yine öldürülen düşmanın üzerinde bulunan eşyalar manasında kullanılan *seleb* hakkında bilgiler verilecektir. Esirler hakkındaki bahiste de esirliğin İslam'da nasıl anlaşıldığı, savaş esirlerinin hükümleri özet olarak izah edilmeye çalışılacaktır. Bu başlık altında İslam savaş sonrası hukukunun temel kaynaklarının ne olduğu tespit edilmeye çalışılmış olup, temel kaynaklar üzerinden izah edilmeye gayret edilmiştir. Bu noktada mesele geniş bir alanı kapsadığı için ikincil kaynaklardan da faydalanılmıştır.

2.2.3.1. Savaş Sonrası Ganimetlerin Paylaşımı

Ganimetler genel olarak menkul ve gayrimenkul olarak ikiye ayrılabilir. Menkul ganimetler taşınır malları kapsamakta olup, gayrimenkul mallar taşınmazları kapsamaktadır. Ganimetlerin paylaşılması ile ilgili iki ayet örneklem olarak verilecektir. Bu ayetlerde “ganimetlerin Allah ve Peygambere ait olduğu, Allah ve Resûlü’ne itaat edilmesi gerektiği (Enfâl 8/1)” ile “elde edilen ganimetlerin helal ve temiz olarak yenmesi üzerine izin verildiği (Enfâl 8/69)” belirtilmektedir.

Nesefî, Enfâl suresi 1. ayette geçen “enfâl” kelimesinin “ganimet, savaşta elde edilen şey” manasına gelen “nefl” kelimesinin çoğulu olduğu; bunun Allah’ın bir ikramı, fazlı ve vergisi olduğunu ifade etmiştir. Bedir Savaşı’nda kazanılan savaş ganimetlerinin bölüştürülmesi ile ilgili ihtilaf çıktığını ve bunu Hz. Peygambere taşımaları üzerine ayetin indiğini belirtmiştir.⁵⁹³ Ebussuûd Efendi bu ihtilafın taksim nasıl olacağı hakkında gerçekleştiğini ve taksim hakkının muhacirlere mi, ensâra mı yoksa hepsine mi ait olduğunun sorulması üzerine olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁴ Nesefî ayette Allah ve Resûlü’nün birlikte anılmasının Hz. Peygamber’in yalnızca Allah’ın

⁵⁹³ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 4: 378-379.

⁵⁹⁴ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2409.

emrine bağı kalarak emri uygulayacağı sebebiyle olduğu manasını taşıdığını ifade etmiştir. Arada anlaşmazlık sebebi olan hususların bahane edilerek yanlışa düşülmemesi; bu şekilde ülfete, kaynaşmaya, sevgi ve saygıya, bir araya gelip ittifak ve birliğe sebep olması gerektiği manasını taşıdığını belirtmiştir. Ubâde b. Sâmit'in bu ayet ile ilgili şu ifadelerine yer vermiştir:

Ey Bedir Savaşı'na katılan Bedir ashabı! Biz kendi aramızda ganimetler konusunda anlaşmazlığa düştüğümüz zaman işte bu ayet bizim için indi. Çünkü o konuda bizim de biraz ahlakımız kaymıştı, hataya sapmıştık. Böylece de Allah onu bizim elimizden çıkarıp aldı ve onunla ilgili hükmü bizzat, Allah ve Resûlü'ne bıraktı. Resûlullah ashabı arasında da bunun bölüştürülmesini eşit olarak yaptı.

Nesefî ayetin son kısmının eğer kâmil ve gerçek iman sahibi olunmuşsa ganimetlerin hükmü ile ilgili Allah ve Resûlü'nün emrettikleri şeylerdeki ve diğer konulardaki hükümleri gerektiği gibi yerine getirilmesi manasına geldiğini ifade etmiştir.⁵⁹⁵ Ebussuûd Efendi kâmil imanın Allah'ın emirlerine itaat etmek, günahlardan sakınmak, insanların arasını adalet ve ihsan üzere düzeltmek olmak üzere üç haslet üzerinde durduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁶

Yine Nesefî rivayete göre Müslümanların elde ettikleri ganimetlere dokunmayıp onlara ellerini uzatmamaları sebebiyle Enfâl suresi 69. ayetin indiğini ifade etmiştir.⁵⁹⁷ Ebussuûd Efendi de mücahidlerin önce ganimetleri almak istememeleri üzerine indiğini iletmiştir.⁵⁹⁸ “فَكُلُوا” ifadesinin başındaki “ف” harfinin “Ben kesinlikle size ganimetleri helal kıldım. O halde onlardan yiyin” manasında olduğunu belirtmiştir. Yine devamındaki “حَلَالًا” kelimesinin mutlak manada helal olarak, azarlama ve cezalandırma söz konusu olmadan yenilmesi, “helalinden bir yemekle yiyin” manasını taşıdığını ilave etmiştir. “طَيِّبًا” kelimesinin de leziz ve rahat bir şekilde, boğazınıza düğümlenmeden ya da “şerait bakımında helal ve doğal olarak, tabiat gereği de temiz ve hoş bir yiyecek olarak yiyin” manalarını taşıdığını eklemiştir. Nesefî Allah'tan korkulmasının söz verilmeyen herhangi bir şey hususunda hemen öne atılmamak manasına geldiğini ve ayetin son kısmının da bundan önceki günahlara mağfiret edip bağışlayan ve ganimeti helal kılarak merhamet edenin Allah olduğu anlamında

⁵⁹⁵ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 4: 378-379.

⁵⁹⁶ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2413.

⁵⁹⁷ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 4: 476-477.

⁵⁹⁸ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2499.

olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁹ Ebussuûd Efendi zahir görüşe göre burada fidyenin bırakılıp elde edilen ganimetlerden helal ve temiz olarak yenilmesi manasının da bulunduğu atıfta bulunmuştur.⁶⁰⁰

Ayetlere ek olarak *Sahîh-i Buhârî*'de geçen bir rivayette Hz. Peygamber'in "Sizlere dört şey emrediyor ve dört şeyden de nehyediyorum: 'Allah'a iman etmekle; lâ ilâhe illallah şهادetiyle (yani) Allah'tan başka ilâh olmadığına şهادet etmekle emrediyorum' buyurduğu ve elini düğümleyerek, yani küçük parmağını kısıvrarak "Namazı devamlı kılmak, zekâtı vermek, Ramazan orucunu tutmak ve bir de aldığınız ganimetin beşte birini Allah için (devlet hazinesine) vermenizi emrediyorum..." dediği yer almaktadır.⁶⁰¹ Sofuoğlu, devlet hazinesine verilen bu payın millete hizmet için harcanmakta olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰² Bu rivayette ganimet paylarından beşte bir oranında devlete verilmesi gerektiğine dair delil bulunmaktadır.

Bunlara ilaveten *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir* isimli eserde savaş sonrası hukuk ile ilgili de bahsedilmiş olup, ganimet ve anlaşmalar gibi hususlar işlenmiştir. Eserde ganimetin devlet başkanı tarafından önceden tahsis edilmesinin caiz olduğu belirtilmiştir.⁶⁰³ Yine ganimetin beşte birinin devlete ait olduğu, bunun Allah'ın ganimetlere vacip kıldığı bir pay olduğu için iptal edilemeyeceği ve bu paydan muhtaçlara da tahsis edildiği ifade edilmiştir.⁶⁰⁴ Savaşmayan kadın, çocuk, ihtiyar, anlaşmayı çığnememiş bir anlaşmalının, müşrikler ile Müslümanlara karşı savaşan Müslüman ve yol kesici isyancıların mallarının ganimet ve *seleb* olmayacağını ifade etmiştir.⁶⁰⁵

Şerhu's-Siyeri'l-Kebir'de ganimete ek olarak çarpışma sonunda şahsın bizzat kendisinden alınan eşya manasına gelen *seleb* hakkında da bahsedilmiş olup, devlet başkanının "Kim bir kafiri öldürürse, malı onundur." şeklinde savaş öncesinde belirtmesi durumunda düşman öldürüldüğü vakit beşte birlik devlet payı bırakılmadan mutlak olarak tüm eşyasının öldüren kişiye ait olduğu belirtilmiştir. *Selebin* silah,

⁵⁹⁹ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 4: 476-477.

⁶⁰⁰ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, 6: 2499.

⁶⁰¹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, Humus 2, 6: 2887-2888.

⁶⁰² Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 6: 2888.

⁶⁰³ Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, 2: 113.

⁶⁰⁴ Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, 2: 120-131.

⁶⁰⁵ Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, 2: 211-213.

elbise, kemer ve hayvandan olabileceği; bununla birlikte kafirin karargâhta bıraktığı eşyası, yiyecek yüklediği hayvanı veya ticaret eşyasının bu noktada *selebe* dahil olmayacağı iletilmiştir. Bunun gerekçesi ise savaşta muhtaç olduğu için getirmemiş olduğundan ötürüdür. Düşmanın atının da şahsa ait ganimet olduğu rivayet edilmiştir. Bununla birlikte altın ve gümüş cinsinden kıymeti yüksek eşyalarda beşte birin devlete verilerek tahsis yapılabileceği iletilmiştir.⁶⁰⁶ Burada anlaşılan ek olarak ticari mallar cinsinden olan kısımlar hariç savaşta kullanılan at da dahil olmak üzere eşyalar *selebe* dahil olmaktadır. Bu noktada şüpheyi kaldırmak için “Kim bir düşmanı öldürürse beşte biri ayrıldıktan sonra aldığı malı onundur.” ifadesini daha uygun görmüştür. Yine birinin vurup yaraladığı ve bir başkasının öldürdüğü durumlar hakkında da *selebin* birinci adamın olduğu ifade edilmiştir. Birinin yakalayıp diğerinin öldürdüğü durumda ise, yakalayan yakalanana savaşmaktan alıkoymadığı için öldürenin *selebi* hak ettiği üzere görüş belirtilmiştir. Ek olarak fetih günü⁶⁰⁷ Yine bir casus kaçarken Hz. Peygamber’in arkasından “ona yetişin ve öldürün” demesi üzerine Seleme’nin maratoncu olması sebebiyle ona yetişip kendisini öldürmesi ve devesi ile eşyasını Hz. Peygambere getirmesi üzerine Hz. Peygamber’in ganimet olarak verdiği bilgisi iletilmiştir. Bu tür durumlarda devlet başkanının da yetkili olduğu bilgisi verilmiştir.⁶⁰⁸

Yine ganimetler hususunda savaşa katılmış veya katılmamış ama savaşta yer alarak birini öldüren zimmi, köle, kadın ve tüccarlara da ganimetten eş pay verileceği belirtilmiş olup öldürenin öldürdüğü kimsenin her şeyini almaya hak kazanacağı ifade edilmiştir.⁶⁰⁹ Savaşta birini öldürmeyip savaşa katılanlara ise ganimetten pay verilmemekle birlikte *radah*⁶¹⁰ verildiği ifade edilmiştir. Buradan ganimetin cihada katılmak ile değil cihad etmek ve savaşmak ile kazanıldığı anlaşılıyor. Ek olarak mücahidin tuttuğu hizmetlinin de ücretini aldığı için ganimetten pay alamayacağı belirtilmiş olup, işi bırakıp savaşması durumunda yine pay verileceği belirtilmiştir.⁶¹¹ Bu noktada Halife Ömer’in “Ganimet savaşa katılanlarıdır.” sözü meseleyi

⁶⁰⁶ Serahsi, *Şerhu’s-Siyeril-Kebir*, 2: 120-131.

⁶⁰⁷ Serahsi, *Şerhu’s-Siyeril-Kebir*, 2: 120-131.

⁶⁰⁸ Serahsi, *Şerhu’s-Siyeril-Kebir*, 2: 127.

⁶⁰⁹ Serahsi, *Şerhu’s-Siyeril-Kebir*, 2: 181.

⁶¹⁰ *Radah* kelimesi ganimet olmayan fakat savaşa katılmalarına karşılık köle, çocuk ve zimmi gibi zaruriyet hali dışında savaşması gerekmeyenler için verilen bahşiş cinsinden teşvihtir. Radah miktarı devlet başkanının kararına bağlı olup yaralıların tedavisi, yol gösterme gibi Müslümanların menfaatine olan işlere karşılık verilen miktardır. el-Mevsûatu’l-Fıkhıyye, "Radah," *el-Mevsûatu’l-Fıkhıyye, Fıkıh Ansiklopedisi* 22 (Kuveyt: Vizaretu’l-Evkaf ve’ş-Şuuni’l-İslamiyye, 1992): 257-259.

⁶¹¹ Serahsi, *Şerhu’s-Siyeril-Kebir*, 2: 343-345.

özetlemektedir.⁶¹² Yine düşmanı ürkütme ve ona zarar vermedeki üstünlüklerinden dolayı süvarinin ganimet payının biri kendisi ve biri at için olmak üzere iki, piyadenin ganimet payının bir olduğu bilgisi mevcuttur.⁶¹³ Bunlar gibi, menkul ganimetlere dair hükümler ile ilgili İmam el-Mâverdî'ye ait *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* isimli eserde de çeşitli bilgiler mevcuttur.⁶¹⁴

Gayrimenkul ganimetler ile ilgili olarak İmam el-Mâverdî Müslümanların toprak elde etmelerinin düşmandan savaşarak zorla toprak alınması, düşmanın korkup kaçması sonucu savaşmaksızın toprak alınması ve anlaşma yoluyla toprak alınması üzere üç yoldan mümkün olduğunu ifade etmiştir. Mâverdî savaşılarak elde edilen toprak ile ilgili hükümler hakkında ihtilaf olduğunu ifade etmiştir. İmam Şafi'nin savaşımlar arasında paylaşılacağı, İmam Malik'in vakıf arazisi olacağı, Ebû Hanîfe'nin devlet başkanın hükmü vereceği gibi görüşlere yer ver vermiştir.⁶¹⁵ Bu husus ile ilgili *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*'de Benî Nadir gayrimenkullerinin muhacirler arasında paylaştırıldığı bilgisi bulunmaktadır.⁶¹⁶ Savaşılmadan alınan toprak hakkında arazinin vakıf arazisi olacağı, bir görüşe göre de kararın devlet başkana bağlı olacağı görüşlerine yer verilmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre toprakların artık İslam ülkesi olmuş olması hasebiyle satılamayacağı, bununla birlikte toprakta yetişen meyve, sebze ve ağaçların satılabileceğini ifade etmiştir. Arazinin anlaşma yoluyla elde edilmesine de yer veren Mâverdî, toprağın Müslümanlara geçmesi ve gayrimüslimlerde kalıp cizye alınması olarak ikiye ayırmıştır. Müslümanlara geçmesi durumunda toprağın vakıf arazisi statüsüne gireceğini, gayrimüslimlerden cizye alınması durumunda da anlaşmalı ülke manasına gelen *dârulahd* olacağını ifade etmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre toprakların anlaşma ile İslam ülkesi olacağı için halk zimmi statüsünde olacaktır. Anlaşmanın bozulması durumunda genel görüş bu toprakların *dârulharp* kabul edileceği yönündedir.⁶¹⁷ Ele geçirilen toprak hakkında çeşitli hüküm ve görüşler bulunmakta olup duruma göre paylaştırıldığı, devlete bırakıldığı ya da vergi alındığı üzere görüşler mevcuttur.

⁶¹² Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, 2: 361.

⁶¹³ Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, 2: 337.

⁶¹⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye, İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, 263-269.

⁶¹⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye, İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, 261-262.

⁶¹⁶ Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, 2: 125.

⁶¹⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye, İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, 262-263.

Tüm bunlar ele alındığı vakit ganimetlerin Müslümanlara helal ve temiz kılındığı, beşte birinin devlete ait olduğu, devlet başkanına bazı tasarruflarda bulunma yetkisi verildiği, bununla birlikte ganimetin Müslümanların hakkı olduğu anlaşılmaktadır. Yine ganimetin savaşmanın karşılığı olduğu ve savaşmadan savaşa sadece savaşa katılmanın ganimete ortak olmak için yeterli olmadığı, bununla birlikte bu kişilere *radah* verildiği; bu kişilerin savaşa bizzat dahil olması durumunda da ganimete ortak olacakları tespit edilmiştir. Atlılara da iki pay verildiği üzere bilgi mevcuttur. Kişinin öldürdüğü düşmanın üzerindeki eşya cinsinden mallara da *seleb* denilmekte olup, devlet başkanının teşviki ile alınmasına izin verilmektedir. Yine bu malın ticari bir mal olmaması gerekmekte olup, altın ve gümüş cinsi taşınabilir olması durumunda da beşte biri devlete verilmek suretiyle savaşçıya verilebilmektedir. Gayrimenkul ganimetlerin de ganimetlerden bir pay olduğu, toprakların savaşarak alınması veya düşmanın topraklarını terk etmesi durumunda, devlet başkanının hükmünün uygulanacağı bilgisi mevcuttur. Toprağın anlaşmalı olarak alınması toprağın Müslümanlara geçmesi ve anlaşmalı halkta kalıp cizye alınması üzere ikiye ayrılmıştır. Özet olarak ganimetin helal sayıldığı ve savaşa katılmanın bir karşılığı olduğu ifade edilebilir.

2.2.3.2. Savaş Sonrası Esirler

Savaş sonrası hukukun bir kısmı da esirler ile ilgilidir. Esirlik tarih boyunca dünya genelinde yaygın olarak birçok medeniyet ve toplumda savaşlarda uygulanmış uygulamalardan biridir. Savaşta kazanan tarafların kaybedenler hakkındaki uygulamalarından biri kaybedenlerin esir alınmasıdır. İslam bu uygulamaya bir düzenleme getirmiştir. Bu hususla ilgili olarak iki ayet örneklem olarak verilebilir. Enfâl suresi 67. ayette “hiçbir peygambere düşmanlar üzerinden hakimiyet sağlanmadıkça esir almanın yakışmayacağı” yer almaktadır.⁶¹⁸ Yine Muhammed suresi 4. ayette “savaşta inkarcıların sağ kalanları etkisiz hale getirildiği vakit, bağlarının sıkı bağlanıp; esirlerin karşılıksız veya fidye karşılığı salınması” geçmektedir.⁶¹⁹ Bu ayetler hakkında önceden detaylı bilgi verildiği için tekrar izaha yer verilmeyecektir.⁶²⁰

⁶¹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Enfâl 8/67, 201.

⁶¹⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Muhammed 47/4, 561-562.

⁶²⁰ İlgili ayetlerin izahına “2.1.3. Savaş Kuramı ve Cihad” başlığı altında yer verilmiştir.

Esirler hakkında bu ayetlere ek olarak, *Sahîh-i Buhârî*'de yer alan bir rivayette Bedir Savaşı sonrası esirler getirildiği vakit, el-Abbas isimli bir esirin üzerinde elbise olmadığı ve Resûlullah'ın onun için bir gömlek aradığı zikredilmektedir. Nihayetinde Abdullah b. Übey isimli sahabenin gömleği denk geldiği ve ona giydirildiği, buna ilaveten Hz. Peygamber'in kendi gömleğini sırtından çıkarıp Abdullah b. Übey'e verdiği yer almaktadır.⁶²¹ Yine bir rivayette esir edilerek zincirlere bağlanan ve sonrasında İslâm'a girip esirlikten kurtularak suretiyle ahirette de cennete giren bir topluluktan Allah'ın razı olduğu geçmektedir. Sofuoğlu buradaki kastın Müslümanlar ile harp etmeleri sonrası esir düşmüş ve kendi istekleri ile Müslüman olmuş kimseler hakkında olduğunu ifade etmiştir. Yine İslam'ın ilk dönemlerinde uygulanmış zincirleme hadisesinin, İslam'ın yükselme döneminde bunun kaldırıldığı ve esirliğin "esir almaktan, esir olma" seviyesine yükseldiğini ifade etmiştir.⁶²² Esirler ile ilgili kaynaklar incelendiği vakit çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Mesela reel bir örnek olması açısından Hevâzin ganimetinin altı bin nüfus, yirmi dört bin deve ve kırk bin koyun olduğu ve her mücahide dört deve ile kırk koyun düştüğü bilgisi mevcuttur.⁶²³ Yine Kadisiye Savaşı'nda Sâsânîler'in yüz yirmi bin kişilik ordusunun nispeten sayıca daha az ve teçhizat açısından daha zayıf olan İslam ordusu tarafından bozguna uğratılması sonucu on bin kişinin kılıçtan geçirildiği ve otuz bin kişinin esir alındığı yer almaktadır.⁶²⁴ Bir başka örnek ise Huneyn Savaşı esirlerinden tüm cariyelere hürriyet verilmesi hakkındadır.⁶²⁵ Yine Mekke'nin fethi esnasında bazı aşırıya gitmiş kişiler haricinde Mekkelilerin hepsinin affedildiği bilgisi mevcuttur.⁶²⁶ Esirler ile ilgili rivayetlerde Müslümanlar ile savaşanların öldürüldüğü, hem öldürüldüğü hem de esir alındığı, kadın ve çocukların esir alındığı da mevcuttur.⁶²⁷ Alınan esirlerin özgürlüğe kavuşturulduğu vakitlerin de olduğu görülmektedir. Buradan esirlere yönelik, şartlara göre çeşitli hükümlerin verildiği anlaşılmaktadır. Buna ek olarak Resûlullah'ın Müslüman esir manasına gelen *ânînin* kurtarılmasını buyurduğu rivayeti de mevcuttur. Sofuoğlu düşman tarafından esir alınmış Müslüman'ın Müslüman devleti veya Müslümanlarca esirlikten kurtarılmasının vaciplerden bir vacip manasında olduğunu

⁶²¹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 141, 6: 2806.

⁶²² Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 143, 6: 2807-2808.

⁶²³ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 6: 2923-2924.

⁶²⁴ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Kitâbu'l-Cizye ve'l-Muvâdea maa Ehli'z-Zimme ve'l-Harb" 1, 6: 2946.

⁶²⁵ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Humus" 19, 6: 1930-2932; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 5: 224.

⁶²⁶ Ahmet Özel, "Esir," *İslam Ansiklopedisi* 11 (1995): 383.

⁶²⁷ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 163, 167, 168, 6: 2830, 2835, 2836.

ifade etmiştir. Bazı müçtehitlerin bunun farz-ı kifâye olduğunu belirttiğini belirtmiştir.⁶²⁸

Bunlara ilaveten, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir* isimli eserde devlet başkanının esirleri isterse öldüreceğini, isterse de beşte bir payın alınması sonrası kalanların ganimet olarak dağıtılabileceğini ifade etmiştir. Öldürülmekten kurtulmanın ancak eman veya iman etmekle olduğunu belirtmiştir. Bir düşmanın esir düşmesinin, onun düşman olmasını kaldırmadığını ve öncesinde olduğu gibi kanının mubah olduğunu, bununla beraber güçsüz ve aciz kaldığını ifade etmiştir. Yine esirin kaçmasından veya Müslümanları öldürmesinden korkulmuyorsa esirin öldürülmemesinin evla olduğunu zikretmiştir. Ek olarak devlet başkanının cizye ve haraç alması durumunda serbest bırakılabileceği bilgisine de yer vermiştir. Devlet başkanının kararında fayda unsurunun önemli olduğunu fitne olması durumunda öldürülmeleri gerekirse öldürülmeleri üzerine hüküm verebileceği, İslam olmaları durumunda öldürülmekten emin kalacakları ama esirliğin devam edebileceğini ifade etmiştir. Yine esirlerin öldürülmesine karar verilmesi durumunda kendilerine susuzluk ve açıklıkla eziyet edilmemesi, organlarının kesilmemesi ve işkence yapılmaması gerektiğini belirtmiştir. Savaş esirlerinin salınmasının Müslümanların haklarının iptal edilmesi manasına geleceği için caiz olmadığı, ancak Müslümanların faydasına olduğu durumda bunun caiz olduğunu zikredilmiştir. Eserde müşriklerden bir topluluğun yenilmesi durumunda erkeklerin ya İslam'a girmeleri ya da öldürülmeleri üzere iki seçeneğin olduğu, bununla birlikte kadın ve çocukların fey' oldukları ve İslam'a girmeye zorlanamayacakları, köleleştirilecekleri yer almaktadır. Ayrıca esir alınan bir annenin yavrusundan ayırılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Köleleştirilmesi caiz olan Ehl-i kitap ve Arap olmayan putperestler gibi zimmet ehlinin cizye vergisine tabi tutulmalarının caiz olduğunu, bununla birlikte köleleştirilmesi caiz olmayan mürtet ve Arap putperestlerden cizye almanın caiz olmayacağını belirtmiştir.⁶²⁹

İmam el-Mâverdî'ye ait *Ahkâm-ı Sultâniyye* isimli eserinde de esirler hakkında bilgi verilmiş olup, esir kelimesinin düşman erkekleri kapsadığını ifade etmiştir. Bu ise *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*'deki tanımlamadan biraz farklılaşmaktadır. Mâverdî zayıf,

⁶²⁸ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 170, 6: 2840-2841.

⁶²⁹ Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, 3: 75-84.

ihltiyar, aciz erkek ve kadınlar hakkında imkân ve fikirleri ile savaşa teşvik edip halkı savaşımaya teşvik etmeleri durumunda öldürülmelerinin caiz olduğunu ifade etmiştir. Sadece fikirleri ile destek verenler hakkında ise bir fikre göre öldürüleceklerini, bir fikre göre de öldürülmeyeceklerini belirtmiştir. Düşman kadın ve çocuklarını da Ehl-i kitap olanların öldürülmeyecekleri zikretmiştir. Ehl-i kitap olmayıp putperest, ateşperest, saire olmaları ve İslamiyet'i kabulden kaçınmaları durumunda İmam Şafi'ye göre öldürüleceklerini, Ebû Hanîfe'ye göre köle sayılacaklarını ifade etmiştir.⁶³⁰ Özel ise bu konuda İslam hukukçularının çoğunluğunun muharip erkekler dışındaki kadın, çocuk, yaşlı, sakat, din adamları ve savaşıla ilgisi olmayan diğere kişilerin yani sivillerin öldürülemeyeceği; muharip savaş esirleri ile ilgili öldürme, fidiye karşılığı serbest bırakma, mübadele ve köleleştirme gibi uygulamalara gidilebileceği üzere hükümleri olduğunu ifade etmiştir.⁶³¹

Tüm bunlardan anlaşılan, esirler hakkındaki hükümlerin farklılaştığı anlaşılmaktadır. Esirlerin öldürüldüğü, beşte bir payın alınması sonrası ganimet olarak dağıtıldığı, köleleştirildiği, fidiye karşılığı serbest bırakıldığı, mübadele yapıldığı, aynı anda farklı hükümlerin uygulandığı gibi çeşitli uygulamalar mevcuttur. Bu noktada haklarındaki kararın Müslümanların maslahatına uygun olarak devlet başkanınca alınacağı anlaşılmaktadır. Yine alınan esirlere iyi davranılması gerekmektedir. Esirlerin Müslüman olmaları durumunda canlarını garanti altına alacakları, bununla birlikte esirliklerinin devam edebileceğine yer verilmiştir. Buradan anlaşılan esirliğin bir nevi Müslümanlar ile savaşmanın cezası olduğudur.

2.2.3.3. Değerlendirme

Savaş sonrası hukuk genel olarak ele alındığında ganimet ve esirler ile ilgili hükümlere yer verilmiş olup, ganimetin paylaşılması gibi hususlar ele alınmıştır. Ganimetler Müslümanlara helal kılınmıştır. Ganimetler savaşmayanların mal varlığını kapsamamaktadır. Ganimetlerin beşte biri devlete aittir. Çarpışma sonunda düşmanın bizzat kendisinden alınan mal manasına gelen *seleb* devlet başkanının takdiri ile verilebilir. Altın ve gümüş gibi malların da *selebe* dahil olabileceği, bununla birlikte

⁶³⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye, İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, 249-255.

⁶³¹ Ahmet Özel, "İslam'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri," *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 1 (2003): 110-120.

beşte birinin devlete verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Yine özel durumlarda da teşvik olarak verilebilir. Savaşa katılmayan ama savaşta birini öldüren sivillerin de savaşa katılmışlar gibi ganimetten pay alacağı, bununla birlikte bir düşmanı öldürmeden sadece katılanlara da *radah* verileceği anlaşılmaktadır. Savaş sonrasında alınan esirlere de iyi davranılması gerektiği tespit edilmiştir. Esirler hakkında öldürme, beşte bir payın alınması sonrası ganimet olarak dağıtma, köleleştirme, fidye karşılığı serbest bırakma, mübadele yapma gibi çeşitli uygulamaların olduğu anlaşılmıştır. Bunlar hakkındaki kararın devlet başkanınca Müslümanların maslahatına uygun alınacağı ve esirlerin Müslüman olmaları durumunda canlarını garanti altına almış olacakları bununla birlikte esirliklerinin devam edebileceği tespit edilmiştir.

2.2.4. SONUÇ

Sonuç olarak İslam savaş hukuku savaşa başvurma hukuku, savaş içi hukuk ve savaş sonrası hukuk olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Bu başlıklardan savaşa başvurma hukuku altında dönemin uluslararası ilişkilerinin temeli ve eman sistemi, savaş sebepleri ve savaş hazırlıkları incelenmiştir. Bu noktada Allah'ın hakimiyetinin kabul edildiği yerlerde savaşmayanlar ile savaşılması gerektiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte Allah'a ve peygamberine karşı savaşılması halinde Müslümanlar için savaşa izin verildiği, hatta teşvik edildiği anlaşılmaktadır. Zira Allah'a ve peygamberine savaş açanlar sulh ortamını bozmakta ve huzurlu bir yapıyı tehdit etmektedir. Bu noktada Müslümanların hâkim olduğu bir devlete karşı savaş açılmadığı sürece anlaşmaların korunabileceği de tespit edilmiştir. Bununla birlikte düşman tarafından kuvvetli bir saldırı ihtimali oluşması durumunda, karşı taraftan saldırının yapılmasını beklemeden karşı saldırı yapılabileceği anlaşılmaktadır. Buna ilaveten savaşa her daim hazırlıklı olunması ve potansiyel güç toplanması şarttır. Zira bir saldırı esnasında gerekli cevabı vermek gerekmektedir. Müslümanların haklı bir gerekçe ile yapacakları bir savaşta Allah'ın yardımının geleceği de ayetler ve hadisler ile sabittir. Bu noktada birçok ayette, Allah yolunda savaşmak teşvik edilmiş ve zafer müjdelenmiştir. Savaştan kaçılması ise çirkin görülmüş ancak başka bir birliğe katılmak veya taktiksel çekilme yapmak için geri çekilmeye izin verilmiştir. Bu da savaştan dönülmesinden öte savaşa devam edilmesi anlamını taşımaktadır.

Savaş içi hukuk ile ilgili savaşın hemen öncesindeki kontrol ve teşvikler ile savaş içinde dikkat edilecek usul işlenmiştir. Zaruri cihatta anne ve babadan izin alınması gerekmemekte ise de normal dönemlerde izin alınması gerekmektedir. Özel şartlarda savaşa katılıma izin verilebildiği gibi, fitneden emin olunması kaydıyla kadınların da savaşa katılabilecekleri tespit edilmiştir. Savaşın hemen öncesinde ordunun kontrol edilmesi ve mevzilendirme yapılması, varsa özel görevlerin verilmesinde fayda olduğu tespit edilmiştir. Savaş öncesi gerekli istihbarat toplanmalı ve gelen bilgiler çerçevesinde hazırlıklar yapılmalıdır. Gerekli ordu veya birlikler hazırlandıktan sonra tekrardan kontrol edilmeli ve eksikler varsa tamamlanmalıdır. Askerler savaş öncesinde teşvik edilmelidir. Ordu kumandanlarının orduyu teşvik etmesi ve telkinlerin yapılması yine istenmeyen sonuçlardan kaçınmak adına gereklidir. Savaşın temenni edilmemesi, düşmanla karşılaşınca düşmana arka dönülmemesi, emir gelmeden savaşa başlanmaması, mühimmatta israftan kaçınılması, aletlerin yerli yerince kullanılması gibi hususlara dikkat edilmelidir. Savaş esnasında kadın, çocuk, yaşlı, işçi ve din görevlileri gibi siviller tespit edilmeye çalışılmalı ve sivillere zarar verilmemeye gayret gösterilmesi gerekmektedir. Sivillerin istenmeyerek öldürülmesi durumu mubah olmamakla birlikte bu hususta bir ceza da tespit edilmemiştir. Yine savaşta öldürme en güzel şekilde yapılmalı, eziyet edilmemeli ve yakma gibi zalimane öldürme yöntemleri tercih edilmemelidir. Öldürüldükten sonra cesede zarar verilmemeli ve ceset muhafaza edilmelidir. Müslümanlar öldürdükten sonra böbürlenmemeli, canı alanın Allah olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Savaşta ihtiyaç olunması durumunda bitki ve yapılara zarar verilmesine izin verildiği tespit edilmiştir. Galip gelmeleri durumunda Müslümanlar üç gün açık arazide beklemeli ve fethettikleri bölge halklarına kolaylık göstermelidirler.

Savaş sonrası hukuk başlığı altında ganimetler ve esirler hakkındaki hüküm ve ganimetlerin dağılımı üzerine bilgi verilmiştir. Ganimetler Müslümanlara helal kılınmış olup, savaş sonrası ganimetlerin beşte birinin devlete ayrılması ve kalan kısım adil bir şekilde paylaşılması gerektiği tespit edilmiştir. Ölenin eşyaları manasına gelen *selebin* de devlet başkanının ordusunu teşvik için taksim ettiği mallardan olduğu, altın ve gümüş gibi kıymetlilerin de beşte birinin devlete bırakıldığı uygulamaların bulunduğu anlaşılmıştır. Savaşa katılmamış olsa da düşmanı öldürenlere ganimetten pay verilebileceği gibi, savaşa katılan ama direkt olarak muharebeye katılmayanlara

radah verilebilmektedir. Yine gayrimenkul ganimetlerin hükümlerinin duruma göre savaşanlar arasında dağıtılması, devlette kalması veya cizye alınması olmak üzere farklılaştığı anlaşılmıştır. Düşmanın topraklarını terk etmesi veya toprakların savaşarak fethedilmesi durumlarında, devlet başkanının hükmünün uygulanacağı tespit edilmiştir. Toprağın anlaşmalı olarak Müslümanlara geçmesi ve anlaşmalı halkta kalıp cizye alınması üzere de durumlar mevcut olmakla birlikte bu tür durumlarda topraklar ganimet olarak dağıtılmaz, çünkü bir savaş olmamıştır ve ganimeti gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Esirler hakkında ise kendilerine iyi davranılması gerektiği anlaşılmaktadır. Esirleri öldürme, ganimet olarak dağıtma, köleleştirme, fidye ile serbest bırakma, değişim yapma gibi uygulamaların; Müslümanların maslahatına uygun olacak şekilde devlet başkanının kararı ile gerçekleştirilebileceği tespit edilmiştir. Bununla birlikte esirlerin Müslüman olmaları durumunda canlarını garanti altına alacakları anlaşılmaktadır. Bu ise kendilerini esirlikten düşürmeyebilir. Tüm savaş sonrası hükümler ele alındığı vakit, belirli kurallar olmakla birlikte bazı hususlarda kararların devlet başkanına bırakıldığı ve Müslümanların maslahatına uygun karar alınacağı anlaşılmaktadır.

Bu bölümde İslam savaş hukuku savaşa başvurma hukuku, savaş içi hukuk ve savaş sonrası hukuk olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir. İslam'ın savaş süreçleri hakkında kendine özgü uygulamaları olduğu tespit edilmiştir. Bunlar belirtilen başlıklar altında sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Kaynaklar çok çeşitli ve detaylı olmakla birlikte, genel bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM 3

DEĞERLENDİRME VE ANALİZ

Genel olarak bakıldığı vakit tarihteki ve İslam'daki savaşa dair yaklaşımlar tarihsel açıdan, savaşın meşruiyeti açısından ve uluslararası ilişkiler açısından olmak üzere üç açıdan incelenebilir. Konu tarihsel açıdan incelenirken; farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda, savaşın ve meşruiyetinin nasıl değiştiği tartışılmıştır. Savaşın meşruiyeti açısından incelenirken de birçok kaynak bulunması sebebiyle konunun batı literatürüne indirgenemeyeceği üzerinde durulmuştur. Yine İslam savaş hukukunun meşruiyetinin kaynakları ve cihadın nasıl anlaşılacağı hakkındaki kanaatlere yer verilmiştir. Konu günümüz uluslararası ilişkileri bağlamında değerlendirilirken ise uluslararası ilişkilerin İslam'a göre nasıl anlaşılacağı ve İslam savaş hukukunun günümüz değişen şartlarında ne tür faydalar sağlayabileceği hususu ele alınmıştır. Sonrasında mesele genel olarak değerlendirilmiş olup çalışma böylece nihayete erdirilmiştir.

3.1. Tarihsel Açıdan

Savaş kavramı tarihsel olarak karşılaştırmalı bir şekilde okunduğu vakit özü itibariyle değişmemiş olsa da değişen bazı hususlara dikkat çekilmesi gerekmektedir. Savaşın tanımı ve sınıflandırılması değişmiş olup, savaş mefhumu günümüzde farklı bir noktaya kaymıştır. Savaş bugün daha detaylı ve dallanmış bir şekilde anlaşılmakta, bilimsel ve teknolojik gelişmeler karşısında dallanmaya devam etmektedir. Tanım noktasında savaş ile cihad arasındaki epistemolojik farkın altının çizilmesi gerekmektedir. Savaş devletlerin çıkarına bir yapıda iken, cihad Allah'ın rızası için yapılmaktadır. Yine cihad, zafer veya şehadet ile nihayete eren ve ahireti de kapsayan çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Değişen diğer bir husus ise savaşların yapıldığı alanlardır. Savaşlar eski zamanlarda meydanlarda yapılırdı, günümüzde ise savaş mefhumu değişmiş olup şehirlere kaymış ve askeri hedefler merkezi bir noktada olmaktan öte şehirlere ve arazilere dağılmış durumdadır. Her ne kadar askeri üsler olsa da mobil ekiplerin ve mobil teknolojilerin artması sebebiyle mobil hedeflerden de söz

etmek mümkündür. Teknolojik gelişmeler sebebiyle hız ve kuvvet faktörleri tarihteki örnekleri ile karşılaştırıldığında kıyaslanamayacak biçimde artmıştır. Hız ve kuvvet etkisi fazla mobilize hedeflerin karşılıklı savaşması söz konusu olduğu için de değişen şartlara uygun taktiksel ve stratejik alt yapılar değişmiş olup farklı disiplin ve alanlardan birleşmelerin olduğu ekipler günümüzde şart haline gelmiştir. Zira bir alandaki eksiklikten kaynaklanan zafiyet büyük kayıplar ile sonuçlanabilmektedir. Bu noktada İslam savaş hukukunun günümüz şartlarına uyarlanması ve geleneğe dayalı, günümüz şartlarına uygun bir savaş ahkâmının ortaya konması zaruridir. Bu ise, temel prensipleri değiştirmemekle birlikte uygulama noktasında güncellenen teknoloji ve şartlara uygun fıkhi düzenlemelerin yapılması ve İslam'a ters düşmeyecek bir anlayışın geliştirilmesi ile mümkün olacaktır. Bu yapılırken güncellenen şartlar, İslam'ın öngördüğü savaş ahlakı çerçevesinde yeniden ele alınmalıdır.

3.2. Meşru Savaş Açısından

Meşru bir savaştan bahsedebilmek için öncelikle bir savaşın olması gerekmektedir. İnsanların kimlik aidiyetlerini nasıl oluşturdukları ve niçin ötekiler ile savaştıklarının cevabı onların kendilerini varlıksal anlamda nerede konumlandıkları ile ilgilidir. Yine insanların savaşı hangi çerçevede kuramsallaştırdığı hususu savaş felsefesini oluşturmakta olup, bu savaşın bilgisel arka planı ile ilgilidir. Bu ise her toplumun değer yargılarına göre şekillenmektedir. Buna ek olarak bunu nasıl uyguladıkları yönetsel bir analizi gerektirmektedir. Savaşın meşruiyeti tüm bunların birleştiği ve zuhur ettiği noktada insanların zihinlerinde oluşan düşünce ve duyguların kabul ve reddi ile ilgilidir. Bu ise meşruiyet ve meşrulaştırma ile ilgili tartışmaları ortaya çıkarmaktadır. Bunu belirli bir sistematik içinde incelemek ve periyotlara bölmek incelemeyi kolaylaştırmaktadır. Savaşın meşruiyeti, genel savaş yaklaşımlarını kapsayan “savaş kuramı” adı altında teorik arka planı ile birlikte incelenmiştir. Yine “savaş hukuku” temel olarak “savaşa başvurma hukuku”, “savaş içi hukuk” ve “savaş sonrası hukuk” olmak üzere 3 ana başlık altında incelenmiştir. Toplumların ve devletlerin savaş ile ilgili yaklaşımları farklılaşmış olmakla birlikte, tüm savaşlar periyodik olarak bu sınıflandırmanın altında incelenebilir noktadadır. Çalışma genelinde de bu periyodik bakış açısı kullanılmıştır.

Haklı savaş kavramı son dönemlerde geliştirilmiş olmakla birlikte tüm toplumlarda yüzyıllardan beri var olmuş ve tartışılmıştır. Tüm savaşlar, savaşın meşruiyeti sorunsalının parçasıdır. Savaşın meşruiyetine yönelik tartışmaların insanlık tarihi ile başladığı düşünülebilir. İlk dönemlerden itibaren toplumların veya devletlerin belirli sebeplerle savaşmış olmaları, karar alma mekanizmalarında kullandıkları düşünsel prensipleri, bu savaşları kendi toplumlarına açıklamaları, savaşta meşru kabul ettikleri eylem ve silahlar, savaş sonrasında yapılan anlaşmalar, ganimet paylaşımları, savaş sonrası tazminat cezaları gibi hususlar savaşın meşruiyeti başlığı altında incelenebilir.

İslam savaş hukuku meşruiyetinin kaynakları açısından diğer savaş hukuklarının bir çoğundan farklılaşmaktadır. Kur'an ve Sünnet temelinde şekillenmiş olan İslam savaş hukuku kendine özgü yapısı ve kuralları ile şekillenmiştir. Ayetlerin nüzul sırasına bakıldığı vakit tedrici olarak cihadın ibadet haline geldiği okunabilmektedir. Bununla birlikte Müslümanların kuvvetleri göz önünde bulundurularak devlet başkanının kararlarına bırakılmış bir hukuk yapısı izlenebilmektedir. Diğer hukuk sistemleri ile karşılaştırıldığında meşruiyetinin kaynağını vahye dayalı naslardan alan bir hukuk yapısı gözlemlenebilmektedir. Bu sebeple kendine has sınırlamaları ve bir savaş ahlakının olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu hususta en temel husus Allah'a ve peygamberine karşı savaşmayan ve düşmanca tavır almayan toplumlara karşı daha olumlu bir yaklaşıma sahip olmasıdır. Allah'ın kelamının yayılmasına engel olunması düşmanca bir tavır olduğu için kuvvet kullanılarak buna müdahale edildiği de görülmektedir. Yine bunun dünyada hiçbir vakit eksik olmayacağı ve her halükârda fesat çıkaran toplumlar bulunacağı için her vakit bir düşmanın bulunacağı; bu yüzden cihadın bir ibadet olduğu ve akla uygun bir çerçeveye sahip olmasından dolayı devamlılık arz ettiği ifade edilebilir. İslam savaş hukuku Kur'an ve Sünnet temelinde şekillendiği için, meşruiyetini kendinden aldığı da anlaşılmaktadır. Cihadın Allah tarafından emredilmiş ve övülmüş, Resûlullah tarafından da bizzat uygulanmış farzlardan bir farz oluşu Müslümanlar açısından meşruiyet için yeterli bir noktadadır. Bu noktada meşruiyeti kanıtlama çabası da gerekmemekte olup, İslam'ın çizdiği ahkam dairesi zaten beşeriyetin en kâmil meşruiyet düzleminin sağlayacaktır. Tüm bunlar, ahkâmın bazı kısımlarının devlet başkanının tasarrufuna bırakılmış olduğu bilgisi ile birlikte değerlendirilmelidir.

3.3. Günümüz Uluslararası İlişkileri Açısından

İslam savaş hukukunun temellerinin batıdakinden yüzyıllar önce atıldığı ve sistemleştirildiği batılılar tarafından da kabul edilmektedir. Ebû Hanîfe'nin iki gözde öğrencisinden biri olan Muhammed eş-Şeybânî'nin elimize ulaşmayan *es-Siyeru'l-Kebir* isimli kitabın bir kısmının şerhi vasıtasıyla, uluslararası hukukun kurucusu kabul edilmesi, hukuk sistemlerinin karşılaştırması açısından önem taşımaktadır. Eserin tamamının elimize ulaşması durumunda devletler hukuku açısından çok önemli noktalara ulaşılabileceği öngörülebilmektedir. Günümüz uluslararası sistemin tarihsel gelişimi göz önünde bulundurulduğunda uluslararası savaş hukukunun hâkim devletlerin amaçlarına hizmet ettiği ve tam anlamıyla barışı sağlayamadığı bir gerçektir. Halbuki mazlumların hakkını zalimlere karşı koruması ve Hz. Peygamber'in "tekrar çağırıldığı takdirde tereddütsüz gideceğini" ifade etmesi ile bilinen "Hilfû'l-Fudûl Cemiyeti"⁶³² kapsamında bir uluslararası yapıya ne kadar ihtiyaç olduğu ortadadır. Uluslararası yapının tarihsel süreci göz önünde bulundurulduğu vakit gerek değişen güç dengesi gerekse devletler arası ilişkilerin değişmiş olmasının yeni kurumları ortaya çıkaracağı bir gerçektir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken mazlumların zalimlere karşı korunmasıdır.

Konu, günümüz uluslararası ilişkileri açısından incelendiği vakit savaşın melez bir yapıya ulaşmış olduğu ve çok farklı alanlarda topyekûn bir mücadeleyi gerektirdiği ifade edilebilir. Bununla birlikte dikkat edilmesi gereken ve korunması gereken kurallar tam anlamıyla yerleşmemiştir. Değişen savaş teknolojileri ve genişleyen savaş sahaları nedeniyle gerekli kuralları koyacak alana hâkim alimlerin yetişmesi şarttır. Osmanlı'da ordu taburlarında *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir* okutulduğu düşünüldüğü vakit bunun ne şekilde çözülmüş olduğu anlaşılabilir. Zira savaş fihri ile günlük fikh farklıdır. Günlük fikhta sözü edilmeyecek birçok eylem savaşta meşru kabul edilmekte, hatta bazen teşvik edilmektedir. Meşru olan ve olmayan hususlarda orduların bilgilendirilmesi günümüz savaşlarında topyekûn bir savaş ahlakının oluşmasına vesile olacaktır. Savaşla ilgili kurallara riayet edilmesi ve teşvik edilen hususlarda gayret gösterilmesi orduların hak ve hakkaniyet üzere mücadele vermelerine ve Allah'ın yardımının ulaşmasına vesile olacaktır.

⁶³² Hamidullah, "Hilfû'l-Fudûl," *İslam Ansiklopedisi* 18 (1998): 31-32.

3.4. Genel Değerlendirme

Savaşın meşruiyeti ve meşru bir savaşın nasıl olması gerektiği yüzyıllardır neredeyse tüm devletlerce mevzubahis olmuş bir konudur. Dünyanın çeşitli bölgelerinde tarihin çeşitli dönemlerinde daha çok ön plana çıkmış olan savaşın meşruiyeti bahsi modern dönemde de farklılaşarak tartışılmaya devam etmektedir. Haklı savaş kavramsallaştırması her ne kadar batı ile özdeşleştirilmiş olsa da tarihin çok eski dönemlerinden itibaren birçok millette süregelen bir tartışma olduğunun altını çizmek gerekir. İslam'ın da kendine özgü bir savaş yaklaşımı ve kendine özgü gelişmiş bir literatürü bulunmaktadır. Bu yaklaşımı hadis kitaplarının cihad bölümlerinde ve siyer kitaplarında görmek mümkündür. Siyer kitapları incelendiğinde İslam savaş hukukunun sistemleştirilmesinin Batı'ya nazaran yüzyıllar öncesine dayandığı anlaşılmaktadır. Bu Batı tarafından da kabul edilmiş, günümüze ulaşan kitabının sadece bir kısmı ile Şeybânî uluslararası ilişkilerin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Şeybânî'nin de kaynak aldığı Kur'an ve Hadisler de İslam savaş hukukunun temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu noktada bu kaynakların incelenmesi ve analiz edilmesi İslam savaş kuramı ve savaş hukukunun anlaşılması açısından önemlidir.

Genel olarak ele alındığında cihadın bir ibadet olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Gerek Allah'ın dininin yayılması gerekse dinin muhafazasının ve izzetinin korunması adına yüzyıllar boyunca mücahede edilmiştir. Cihadın ibadet oluşu cumhur ulemanın görüşü ile sabit olmakla birlikte modern dönemde barışı ön plana alan görüşlerin yaygınlaştığı görülmektedir. Müslümanların maslahatı göz önünde bulundurularak barışın ön plana alınması, cihadın ibadet olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Yine, İslam'ın uluslararası ilişkilerde ahde vefa ilkesini esas aldığı ve yapılan anlaşmalara bağlı kalmayı öngördüğü anlaşılmaktadır. Buna mukabil antlaşma şartlarını bozanlara karşı da gerekli cevabın verildiği ve üzerlerine kuvvet gönderildiği örnekleri ile sabittir. Cihadın ibadet olarak devamlılık arz etmesi dünyada zalimlerin ve anlaşmayı bozanların her vakit bulunmasıyla irtibatlandırılabilir. Yani her vakit zalimler olacağı için her vakit mücadele ve mücahede edilmesi gereken yapılar olacaktır. Bu da cihadı her daim devamlı kılacaktır.

Bu noktada Müslüman devletlerin nasıl bir tavır takınması ve gerek karar alma mekanizmalarında gerekse uygulamalarda ne şekilde hareket etmeleri gerektiği hususu Kur'an ve Sünnet temelinde, günün şartları ve alanında otorite isimlerin tavsiyeleri de göz önünde bulundurularak şekil almak durumundadır. Hz. Peygamber'in ahlakının Kur'an ahlakı olması göz önünde bulundurularak, O'nun örneğinde savaş kararı alınması sürecinde, savaş esnasında ve savaş sonrasında hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiği; Müslümanların savaş anlayışının nasıl olacağı noktasında bir temel teşkil etmektedir. Bu noktada yaşanmış hadiselerin ve edinilmiş tecrübelerin bilinmesi olası şartlarda nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair bir yol haritası çizmeye yardımcı olacaktır. Hem Kur'an'daki ayetler hem de Hz. Peygamber'in uygulamaları göz önünde bulundurulmalı, bir savaşın Müslümanlarca Sünnet'in gölgesinde Muhammedî bir şekilde nasıl ele alınması gerektiği üzerine daha detaylı çalışmalar yapılmalıdır. Çünkü bu, günümüze gelene kadar Müslümanlarca kurulmuş Selçuklu ve Osmanlı gibi devletlerin *i'lâ-i Kelimetullah* çerçevesinde ve Türklerin *nizam-ı alem* anlayışı ile bir medeniyet tasavvuruna dönüşmüş, Allah rızası için yapılan savaşlarda düşmanları hayran bırakacak ve kendilerini yöneten insanların yerine Müslümanların yönetimde kalması noktasında talepler oluşturacak seviyelere gelmiştir. Modern devletlerin ve medeniyetlerin üzerine çıkmak ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

SONUÇ

Çalışmada Kur'an ayetleri ile tefsirleri, hadis rivayetleri ve siyer kaynakları baz alınarak; bazı klasik dönem fıkıhçıları ve modern dönem düşünürlerinin görüşleri karşılaştırmalı olarak incelenmek suretiyle İslam'ın savaş hakkındaki yaklaşımının genel çerçevesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu hususta kaynaklardaki bilgilerin çokluğu ve vakit yetersizliği, her kaynağın çalışmaya dahil edilememesi, bunların tasnifi ile dönemsel farklılıkların analiz edilmesi çalışmanın kısıtlayıcı unsurları arasında olmuştur. Bununla birlikte çalışmanın İslam savaş kuramı ve savaş hukuku üzerine yapılabilecek ileri çalışmalar için temel teşkil edebilecek kaynaksal ve kuramsal çerçeveyi çizdiği kanaatindeyim. Her hususta olduğu gibi savaş hususunda da İslam'ın en kâmil yaklaşımlara sahip olduğu ve ona bağlılık ölçüsünde toplumların şeref kazanacağı üstü örtülemez bir gerçektir.

REFERANSLAR

- Abik, Deniz A. "Orhun Yazıtlarında -mA- Olumsuzluk İşaretleyicisi Alan Fiiller." *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyum 1* (Ankara: 2011): 15-30.
- Ahamat, Haniff & Mohd Kamal, Hisham Mohd. "Modern Application of Siyar (Islamic Law of Nations): Some Preliminary Observations." *Arab Law Quarterly* 25 (2011): 401-417.
- Ahmed B. Yahya el-Belâzurî. *Fetûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fethi*, 1. baskı. çev. Fayda, Mustafa. İstanbul: Siyer Yayınları, Ocak 2013.
- Ağalday, Hilal. "Hz. Peygamber'in Cihad ve Savaş Anlayışı." Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2018.
- Akgündüz, Ahmet. "Ebussuûd Efendi." *İslam Ansiklopedisi* 10 (1994): 365-371.
- Aktan, Hamza. "Kur'an ve Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Cihad." Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2005.
- Allain, Jean. "13-Acculturation through the Middle Ages: The Islamic Law of Nations and its Place in the History of International Law." *SSRN Electronic Journal* (2011): 394-407.
- Altınar, Bilal. "Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği." *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 1, sayı. 1 (2014): 1-9.
- Arı, Teyyar. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 4. baskı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Atalay, Ahmet Haluk. *Uluslararası Hukukun Oluşumu: İlk Küreselleşme Dönemi (1492-1648)*. İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.
- Barkan, Ömer Lütfi. "İslam Devirlerinin Kolonizatör Dervişleri ve Zaviyeler." *İnsan & İnsan*, sayı. 5 (Yaz 2015): 5-37.
- Bağce, Emre H. "Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel'i Yeniden Okumak, Sürekli Barış için Savaş Gerekli mi?" *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 6, sayı. 24 (2003): 105-121.
- Bainton, Roland H. *Christian Attitudes Toward War and Peace: A Historical Survey and Critical Re-evaluation*. New York: Abingdon Press, 1960.
- Campbell, Brian. "Roma Dünyasında Diplomasi (Yaklaşık M. Ö. 500-M. S. 235)." çev. Özman, Recep. *Tarih Okulu*, sayı. XIV (İlkbahar-Yaz 2013): 201-224.

- Clausewitz, Carl Von. *Savaş Üzerine*. çev. Çeliker, H. Fahri. İstanbul: Özne Yayınları, 1999.
- Coleman, Janet. "Aurelius Augustinus." çev. Peker, Bülent ve Kıraç, Nevzat. *Blakwell Siyasal Düşünceler Ansiklopedisi 1* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994).
- Cox, Rory. "Historical Just War Theory up to Thomas Aquinas," *Oxford Handbook of Ethics of War*. ed. Lazar, Seth and Frowe, Helen (Oxford University Press: 2016): 1-26
- Çağdaş, Kemal. "Mahabharata Destanından Seçmeler." *D. T. C. F. Süreli Yayınlar Bölümü 21*, sayı. 3-4 (1963): 11-31.
- Çelebi, İlyas. "Hüsün ve Kubuh." *İslam Ansiklopedisi 19* (1999): 56-63.
- Dean, Herbert A. *The Political and Social Ideas of St. Augustine*. New York: Columbia University Press, 1963.
- Demirtaş, H. Necati. *Fetvaları ile Şeyhülislam Ebussuûd Efendi*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2016.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Eski ve Yeni Harflerle*, 8. baskı. Ankara: Aydın Kitabevi, 1988.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. haz. Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Doğanalp, Tuğba. "Uluslararası Hukukta Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanmaya Yönelik Girişimler." *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 3* (4) (2016): 15-28.
- Doyle, Michael W. *Ways of War and Peace: Realism, Liberalism and Socialism*. (New York: Norton&Company, 1997).
- Duralı, Teoman. *Gilgamiş Destanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, Mart 2011.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı. Fetava-yı Ebussu'ud Efendi*. İstanbul: Şule Yayınları, 1998.
- Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebû Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta', Muvatta'*. çev. Büyükçınar, Ahmet M.; Akyüz, Vecdi; Arpa, Ahmet; Puzmaz, Durak ve Yücel, Abdullah. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî. *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, Kurtubî Tefsiri*. çev. ve not. Eryarsoy, M. Beşir. İstanbul: Buruc Yayınları, 2005.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi el-Buhârî. *el-Câmiu's-Sahih*

(*Sahîh-i Buhârî*), *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. çev. Sofuoğlu, Mehmet. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Es-Sünen (Sunen-i İbn Mâce), Sunen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*. çev. Hatipoğlu, Haydar. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.

Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünen (Sunen-i Nesâî), Sunen'ün-Neseî*. çev. Büyükçınar, Muhtar; Tekin, Ahmet; Harman, Ö. Faruk ve Erol, Yaşar. İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Taberî Tefsiri*. çev. Keskin, Mehmet; iht. ve tah. es-Sâbûnî, Muhammed Ali ve Rıza, Ahmed Salih. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006.

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen (Sunen-i Ebû Dâvûd), Sunen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*. haz. Yeniçel, Necati; Kayapınar, Hüseyin ve Akdeniz, Necat. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1988.

Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *el-Câmiu's-Sahîh (Sunen-i Tirmizî), Sunen-i Tirmizî Tercemesi*. çev. Mollamehmetoğlu, Osman Zeki. İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, 1981.

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî es-Semerkindî. *Te'vilâtü'l-Kur'ân (Mâturîdî Tefsiri), Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. çev. Topaloğlu, Bekir. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.

Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî. *es-Sünen, Sunen-i Dârimî*. çev. ve tah. Aydınlı, Muhammed. İstanbul: Madve, 1994.

Ebû'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî. *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil, Nesefî Tefsiri*. çev. Ünal, Harun. İstanbul: Ravza Yayınları, 2003.

Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Cevzî. *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr (İbn Cevzî Tefsiri)*. çev. Öztürk, Abdülvehhap. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.

Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm, İbn Kesîr Tefsiri*. tah. el-Mehdi, Abdurrezzak, çev. Kocabaş, Savaş. İstanbul: Polen Yayınları, 2010.

Ebû'l-Hasan Habib el-Mâverdî. *el-Ahkâmu's-Sultâniyye, İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*. çev. Şafak, Ali (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015).

Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî. *Kitâbu't-Ta'rîfât (et-Ta'rîfât), Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Erkan, Ali. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

- Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Niysâbü'rî. *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîh-i Muslim), Sahîh-i Müslim ve Tercemesi.* çev. Sofuoğlu, Mehmet. İstanbul: İrfan Neşriyat, 1988.
- el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye. "Radah." *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye, Fıkıh Ansiklopedisi 22* (Kuveyt: Vizaretu'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1992): 257-259.
- Encyclopaedia Britannica. "Kautilya (Chanakya): Indian Statesman and Philosopher." *Encyclopædia Britannica*, Accessed January 15, 2019.
<https://www.britannica.com/biography/Kautilya>.
- Ensarioğlu, Seda. "İslam Siyaset Felsefesi Literatüründe Adil Savaş Kavramı." Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2015.
- Ercan, Yavuz. "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi." *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi* 5, sayı. 8 (Ankara: 1967): 411-438.
- Ercilasun, Ahmet Bican. "Benggü İl Tuta Olurtaçı Sen: Ebedî İl Tutarak Oturacaksın." *Türk Yurdu* 13, sayı. 76 (422) (Ankara: 1993): 3-4.
- Ereker, Fulya A. "İlk Çağlardan Günümüze Savaş Kavramı." *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi* 1, sayı. 3 (Güz 2004): 1-36.
- Fairclough, Graham. "The Mouse, The Tank and The Competitive Market: A New View of Hybrid War." *Shifting Paradigm of War: Hybrid Warfare* (İstanbul: 2017): 9-22.
- Genç, Mehmet. "Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar." *Vakıflar Dergisi* 42 (Aralık 2014): 9-18.
- Gölcük, Şerafeddin & Toprak, Süleyman. *Kelâm, Tarih-Ekol-Problemler*, 7. baskı. Konya: Tekin Kitabevi, 2012.
- Gömeç, Saadettin Yağmur. "İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 20, sayı. 31 (2000): 51-92.
- Görgün, Tahsin. "Osmanlı'da Nizam-ı Alem Fikri ve Kaynakları Üzerine Bazı Notlar." *İslami Araştırmalar Dergisi* 12, sayı. 2 (2000): 180-188.
- Göze, Ayferi. *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 7. baskı. İstanbul: Beta Yayınları: 1995.
- Grotius, Hugo. *De Jure Belli Ac Pacis, Savaş ve Barış Hukuku.* çev. Meray, Seha L. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 222-204, 1967.
- Güneysu, Gökhan. "Askeri Gereklilik İlkesi ve Uluslararası İnsancıl Hukuk." *Ankara Barosu Dergisi* 4 (2012): 91-108.

- Gürsoy, Bedri. "Osmanlı İmparatorluğu mu? Osmanlı Türk Devleti mi?" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, no. 516, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982): 1-27.
- Hamidullah, Muhammed. *Hazreti Peygamberin Savaşları ve Meydan Savaşları, İslam Harp Tarihine Dair bir Tetkik*, 4. baskı. çev. Tuğ, Salih. İstanbul, Sirkeci: Yağmur Yayınları, 1991.
- Hamidullah, Muhammed. "Hilfû'l-Fudûl." *İslam Ansiklopedisi* 18 (1998): 31-32.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'da Devlet İdaresi*. çev. Aktaş, Hamdi. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Hadgson, Marshall G.S. *The Classical Age of Islam. The Venture of Islam, Conscience and History in a World Civilization*. The University of Chicago Press: 1974.
- Halıcı, Ahmet. "Kur'an-ı Kerim'e Göre Cihad." Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1993.
- Hatip, Abdulaziz. "Kur'an-ı Kerim'e Göre Cihad." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1991.
- Hoffman, Hugh. F. T. "Intention, the Principle of Double Effect, and Military Action." Master Thesis, September, 1981.
- Homerus. *İlyada*. çev. Erhat, Azra ve Kadir, A. İstanbul: Can Yayınları, 2008.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*, 12. baskı. haz. Uludağ, Süleyman. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- İmam Birgivi. *Tarikat-ı Muhammediyye, et-Tarîkatu'l-Muhammediyye ve's-Sîretu'l-Ahmediyye*. çev. Taha, Muhammed. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2016.
- İNSAMER. *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*. haz. Dağ, Ahmet Emin. İstanbul: İNSAMER, 2016.
- Greenwood Press. *Just War and Jihad, Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Traditions*. ed. Kelsay, John and Johnson, James Turner (New York: Greenwood Press, 1991).
- Johnson, James Turner. "Historical Roots and Sources of the Just War Tradition in Western Culture." *Just War and Jihad, Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Traditions*. ed. Kelsay, John and Johnson, James Turner (New York: Greenwood Press, 1991).
- Kaplan, Fatih Halil. "Ruanda ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemeleri Kararlarında Soykırım Suçu." *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, sayı. 3 (Ekim 2015): 106-129.

- Karaman, Hayrettin. "İslam'da Savaş ve Barış." Erişim Mayıs 22, 2019. www.hayrettinkaraman.net.
- Karaman, Hayrettin. "Savaş ve İslam." Erişim Mayıs 22, 2019. www.hayrettinkaraman.net.
- Kavak, Özgür. "Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları." *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği* (İstanbul: İNSAMER, 2016): 221-269.
- Kayra, Osman Kemal. "Orhun Anıtlarında Sıfatlar, Sıfat Tamlamaları ve Bunlara İlişkin Bazı Açıklamalar." *TDAY Belleten* (Ankara: TDK Yayınları, 1996): 145-158.
- Keskin, Funda. *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, tezler dizisi. 4, yayın no. 20, 1998.
- Keskin, Mustafa. "Gazilik-Alplik: Aşık Paşa'ya Göre Gaziliğin-Alpliğin Maddi ve Manevi Şartları." *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II* (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2016): 301-311.
- Khadduri, Majid. "Islam and the Modern Law of Nations." *The American Journal of International Law* 50, no. 2 (Apr. 1956): 358-372.
- Kıran, Abdullah. "Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş." *Multicore Parallel Processing. GAU J. Soc. & Appl. Sci.* 3(6) (2008): 19-36.
- Kolasi, Klevis. "Savaşın Değişen Niteliği ve Jus ad bellum ve Jus in bello'ya Etkisi." *İnsan Hakları Yıllığı* 35 (2017): 1-29.
- KURAMER. *İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*, 2. baskı. ed. Ertürk, Ahmet. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2017.
- Meydan, Vildan. "A Paradox of International (Non)Recognition: The Relationship between De Facto States and Patron States." *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences* 1, issue. 1 (Spring 2018): 1-7
- Muhammed Abdülhay el-Kettânî. *et-Terâtîbü'l-İdâriyye, Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*. çev. Özel, Ahmet. İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- O'Brien, William V. "Just-War Doctrine in a Nuclear Context." *Theological Studies* 44, issue. 2 (June 1, 1983): 191-220.
- O'Brien, William V. "The International Law of War as Related to the Western Just War Tradition." *Just War and Jihad, Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Traditions*. ed. Kelsay, John ve Johnson, James Turner (New York: Greenwood Press, 1991).

- O'Driscoll, Cian. "Rewriting the Just War Tradition: Just War in Classical Greek Political Thought and Practice." *International Studies Quarterly* 59 (International Studies Association: 2015): 1–10.
- Willy Bang. *Die Legende von Oghuz Qaghan, Oğuz Kağan Destanı*. çev. Rahmeti, Resit. İstanbul: Burhaneddin Basımevi, 1936.
- Orallı, Levent Ersin. "Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu." *Tesam Akademi Dergisi* 1 (TESAM Akademi, 2014): 102-127.
- Özdemir, Ahmet. "İslam Devletler Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeninin Savaş Yoluyla Sağlanması." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.
- Özel, Ahmet. "Cihad." *İslam Ansiklopedisi* 7 (1993): 527-531.
- Özel, Ahmet. "Esir." *İslam Ansiklopedisi* 11 (1995): 382-389.
- Özel, Ahmet. "İslam'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri." *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı. 1 (2003): 105-122.
- Özel, Ahmet, "Klasik İslam Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar." *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43, 2 (2012): 41-64.
- Özer, Yusuf. "Savaşın Değişen Karakteri: Teori ve Uygulamada Hibrit Savaş." *Güvenlik Bilimleri Dergisi* 7 (1) (Mayıs 2018): 29-56.
- Özipek, Mustafa. "Ebussuûd Tefsirinde Cihad Kavramı." Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2013.
- Öztürk, Mustafa. "Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl." *İslam Ansiklopedisi* 28 (2003): 292-293.
- Parlak, Türkan Melis. "Galiplerin Adaleti: Nürnberg ve Tokyo Askeri Ceza Mahkemeleri." *ABMYO Dergisi* 38 (2015): 37-53.
- Schroer, Michael R. "Autonomous Warplanes. Nasa Rovers Lead the Way." *The Wright Flyer Papers* 54 (Alabama: Air University, Air Force Research Institute, Air University Press, 2016): 1-35.
- Serahsi. *İslam Devletler Hukuku, Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*. çev. Sarmış, İbrahim ve Şimşek, M. Sait; ed. Yaman, Ahmet. Konya: Eğitaş Yayınları, 2001.
- Sichol, Marcia. *The Making of a Nuclear Peace*. Washington: Georgetown University Press, 1990.
- Simpson, W. Thomas & Müller, Vincient C. "Just War and Robot's Killings." *The Philosophical Quarterly* 66, no. 26 (2016): 302-322.

- St. Augustine. *The Political Writings of St. Augustine*. ed. Paolucci, Henry. Chicago: Henry Regnery Company, 1962.
- Şentürk, Recep. "Açık Medeniyet: Bir Fıkıh Medeniyeti Olarak İslam." *Ay Vakti* (Medeniyet Özel Sayısı) 82-83-84 (2007): 31-51.
- Şeyhülislam Ebussuûd Efendi. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm, Ebussuûd Tefsiri, Kur'an-ı Kerim'in Meziyetlerinin Aklîselime Açıklanması*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, Mayıs 2016.
- Şimşek, Murat. "Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, sayı. 44 (Haziran 2016): 509-518.
- Taş, Aydın. "Şeybânî, Muhammed b. Hasan." *İslam Ansiklopedisi* 39 (2010): 38-42.
- TDK. "Bengi." *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim Ocak 15, 2019 <http://www.tdk.gov.tr>.
- TDK. "İl." *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim Ocak 15, 2019 <http://www.tdk.gov.tr>.
- TDK. "İzaz." *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim Ocak 15, 2019 <http://www.tdk.gov.tr>.
- Teymurlu, Zabite. "Azerbaycan Dili Diyalektiklerinde ve Türk Edebi Dilinde Kullanılan Ortak Kelimeler." *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 23 (2010): 193-207.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken, 2003.
- Türkiye Diyanet Vakfı. *Hadislerle İslâm*, 2. baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Tzu, Sun. *Savaş Sanatı*. çev. Satılmış, Barış. İstanbul: İndigo Kitap, 2017.
- Ünal, Oğuz. *Horasan'dan Anadolu'ya Türkiye Tarihi*, 2. baskı. İstanbul: Ötüken, 2014.
- Van der Linden, Harry. "Drone Warfare and Just War Theory." Chapter 9 of *Drones and Targeted Killing: Legal Moral, and Geopolitical Issues*. ed. Marjorie Cohn (Northampton, Mass: Olive Branch Press, 2015) 169-194.
- Varlık, Ali Bilgin. "Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım." *Avrasya Terim Dergisi* 1 (2) (2013): 114-129.
- Walzer, Michael. *Just and Unjust Wars*. New York: Basic Books, 1977.
- Walzer, Michael. "The Triumph of Just War Theory." *Social Research* 69, no. 4 (Winter 2002): 925-944.
- Winternitz, Moritz. *Hint Destanları: Ramayana, Mahabharata, Harivamşa*. çev.

Kaya, Korhan. İmge Kitabevi, Nisan 2002.

Yalçın, Nurullah. "Kütüb-i Sitte'de Cihad Bölümlerinin Muhteva Değerlendirmesi."
Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2018.

Yaman, Ahmet. "es-Siyerü'l-Kebîr." *İslam Ansiklopedisi* 37 (2009): 327-329.

Yaman, Ahmet. "İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler." *Diyanet İlmî Dergi* 28, sayı.
2 (Nisan-Mayıs-Haziran 1992): 115-126.

Yaman, Ahmet. "Savaş." *İslam Ansiklopedisi* 36 (2009): 189-194.

Yaman, Ahmet. "Siyer." *İslam Ansiklopedisi* 37 (2009): 316-319.

Yurdusev, A. Nuri. "Uluslararası İlişkiler Öncesi." *Devlet, Sistem ve Kimlik:
Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, der. Eralp, Atilla (İstanbul: İletişim
Yayımları, 1996): 15-55.

ÖZGEÇMİŞ

Asım Öztürk:

Kişisel Bilgiler

E-mail (1): asim.ozturk@ibnhaldun.edu.tr

E-mail (2): asimozturk@std.sehir.edu.tr

Eğitim:

2012 – 2016Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Lisans Programı,
İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye

2016 – 2017Medeniyet Araştırmaları Yüksek lisans Programı, Fatih
Sultan Mehmet Üniversitesi, Türkiye

2017 – 2019Medeniyet Araştırmaları Yüksek lisans Programı, İbn
Haldun Üniversitesi, Türkiye